

#9 (49), 2019 część 6

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#9 (49), 2019 part 6

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Гордієнко А. ВАРІАЦІЇ АНАМОРФОЗУ У ЖИВОПИСУ XVII СТОЛІТТЯ.....	4
--	---

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Abdullayeva A. S. THERMAL STABILITY AND IR SPECTRUM OF GLASS COMPOSITIONS $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ and $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$	13
Бруханчик Е.А. РОССИЙСКАЯ ДОРЕВОЛЮЦИОННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ КРЕДИТНО-ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1861 – 1914 ГГ.1 -- 1914	17
Войтюк О. С. АКАДЕМІК НАН УКРАЇНИ С. М. КОНЮХОВ - ГЕНЕРАЛЬНИЙ КОНСТРУКТОР ІЗ КОСМІЧНИХ СИСТЕМ І БОЙОВИХ РАКЕТНИХ КОМПЛЕКСІВ В УКРАЇНІ	21
Яхутль Ю. А. ЮЖНО-РОССИЙСКАЯ СТАНИЦА В УСЛОВИЯХ ПОВСЕДНЕВНОСТИ НЭПА	28
Turayev K., Abdullayeva F. ETHNICAL PROCESS AND SOCIO-POLITICAL, ECONOMIC HISTORY IN THE HERITAGE OF PULAT SOLIYEV	32

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Буронова Б. СИНОНИМЫ КАК ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ (НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ЗВЁЗДНЫЕ НОЧИ» НА ТУРКМЕНСКИЙ ЯЗЫК)	38
Kalashnykova M.Yu. INNOVATIVE ACTUALIZATION OF MEGACONCEPT FASHION IN THE ENGLISH LANGUAGE	42
Сингаевская А. В. АГИОАНТРОПОНИМЫ В СФЕРЕ ИСПАНСКОЙ ГАСТРОНОМИИ	48

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Маткаримова Д. Д. ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ «ТРЕТЬЕГО СЕКТОРА».....	54
Павленко К. М. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ ЛЮДИНИ В ОНТОГЕНЕЗІ.....	59
Кемеров V.E. THE DUAL IMAGE OF SOCIETY.....	59

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Hordiienko Anna

*Graduate Student of the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Ukraine, Kyiv)*

VARIATIONS OF ANAMORPHOSIS IN PAINTING XVII CENTURY

Гордієнко Анна

*Аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*

ВАРІАЦІЇ АНАМОРФОЗУ У ЖИВОПИСУ XVII СТОЛІТТЯ

Summary. The article is devoted to the study of anamorphic art in painting of the XVII centuries. The main differences between the two main types of illusionist reproductions are highlighted: the phenomenon of anamorphosis and the phenomenon of Trompe-l'oeil.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню анаморфного мистецтва в живопису XVII ст., висвітлено основні розбіжності між двома основними типами ілюзійністичних відтворень: явищем анаморфоз та феноменом обманки.

Keywords: Anamorphosis, Trompe-l'oeil, Painting, Art, Aberratio.

Ключові слова: анаморфоз, обманка, живопис, мистецтво, аберрація.

Постановка проблеми. Явище анаморфозу, як один з видів ілюзорного відтворення, досить часто плутають із феноменом обманки, що упродовж останніх століть розвивалася паралельно з анаморфічними зображеннями і набувала популярності в мистецтві живопису. Аби розвінчати ці два потужні ілюзорні типи, для прискіпливого дослідження обрано добу, в якій вони набули найбільшого розквіту й досягли в оптичних системах візуально виразного апогею. По-перше, анаморфоз, як один з центральних типів ілюзорного мистецтва, посідав вагоме місце не лише в теорії перспективи, візуальних засновках рисунку та живопису, а й у інженерній науці, через те його глибоке студіювання потребує застосування методичного й методологічного симбіозу: літератури, мистецтва, технічних наук. По-друге, з огляду на приголомшливу популярність анаморфних художніх робіт сьогодення, його трансформація та всебічний розвиток потребують дослідження не лише з мистецтвознавчого погляду, а й з точки зору точних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найяскравіший сплеск в оптичних системах відбувся упродовж XVII–XVIII століть, про що свідчать безліч оригінальних книг і пояснень, які збереглися до нашого часу, і кинули нове світло на історію оригінальних концепцій. Бароко подарувало людству нову форму оптичних систем, створовану в конічній і пірамідальній перспективі. Аби точніше висловити нашу думку, теоретичні і практичні аспекти дослідження підтверджуються оригінальними трактатами XVII–XVIII століть.

Одна із перших фундаментальних праць, що присвячена явищу анаморфозу, — трактат Жана-Франсуа Нікерона «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів» («La perspective

curieuse ou magie artificielle des effets merveilleux», 1638) [14]. Слід долучити сюди також важливий для нас текст Афанасія Кірхера «Велике мистецтво світла й тіні» («Ars magna lucis et umbrae») [11] та його головну працю «Магніт, або мистецтво тяжіння» («Magnes, sive de Arte Magnetica») (1641) [12]. Ключова робота з Trompe-l'oeil, що допоможе теоретично розвінчати ілюзорні мистецтва, опублікована 2010 р. Омаром Калабрезе «Мистецтво обманки» [1].

Що стосується анаморфозу як «геометричного уroda», що викликає сміх і здивування, аналізуються в текстах: М. Бахтіна, Й. Гейзінга [6], Д. Лихачова, О. Панченка, Н. Понирко [2]. Одними із фундаментальних досліджень 1955 р. є робота Ю. Балтрушайтиса «Анаморфоз» [9], що присвячена «особливим формам перспективи».

Щодо візуального матеріалу, то Національна галерея античного мистецтва в Римі — Палаццо Барберіні (Palazzo Barberini) — 2018 року провела виставку, присвячену Ж.-Ф. Нікерону, де було презентовано анаморфозу та «магію зображень» між оптичними ілюзіями та перспективними дослідженнями, що виникають внаслідок тісного зв'язку між мистецтвом, геометрією та математикою. Виставка проводилася за редакцією Маурізії Кіконі (Maurizia Cicconi) та Мікеле Ді Монте (Michele Di Monte). Фото анаморфних робіт опубліковано ANSA Viagg Art [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на багатий теоретичний досвід науковців XVII–XVIII століть, провідні праці, що збережені й перебувають у відкритому доступі, вважаємо за необхідне провести ґрунтовне дослідження для розмежування варіацій явища анаморфозу та класифікацій обманки. На прикладі трактатів XVII–XVIII століть

варто дослідити алгоритм створення анаморфозу його варіації та довести глобальну відмінність цих двох видів ілюзорних мистецтв.

Метою цієї розвідки є спроба дослідити основні розбіжності між ключовими типами бінарних ілюзіоністичних відтворень XVII століття: станковими картинами-обманками — феномен *Trompe-l'oeil* і «цікавими перспективами» — явищем анаморфоз.

Виклад основного матеріалу. Золотий вік мистецтва анаморфозу припадає на проміжок XVII–XVIII століть. У цей час анаморфоз знайшов себе не лише на живописних полотнах, а й декорі ілюзорних архітектурних форм, фресках, плафонах. На початку XVII століття автори трактатів прагнули розробити варіацію та класифікацію перспективних зміщень, ілюзій та зафіксувати це на папері для прийдешніх поколінь як свого роду «інструкцію до застосування». На думку багатьох критиків, витоки таких трактатів беруть початок із досліджень у галузі перспективи двох вчених. Це інженер і архітектор Саломон де Каус (Salomon de Caus) і математик — Жан-Франсуа Нікерон (Jean-Francois Niceron). Саломон де Каус (1576–1626) 1612 року опублікував у Лондоні трактат «Перспектива тіней і дзеркал» («La perspective avec la raison des ombres et miroirs»). Стосовно анаморфного явища фізик нічого не вказує, втім його праця демонструє механіку зору на прикладі гідравлічних машин. Праця Жана-Франсуа Нікерона (1613–1646) «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів» («La perspective curieuse ou magie artificielle des effets merveilleux») опублікована 1638 року. Латинська версія трактату «*Thaumaturgus opticus*», видана 1646 року посмертно. Третя та четверта книги цього трактату стосуються катоптричних анаморфоз і діоптричних композицій, яких маньєризм і тим більше Ренесанс не знав. Українські дослідники, зокрема проф. Ю. Романенкова стверджують: «щоб досягти віртуозного рівня майстерності у сфері анаморфоз (як наприклад у Арчімбольдо), можливо тільки за умов підсилюючого компонента — маньєристичної кризовості світогляду, що притаманна більшою мірою для зламних епох. На іншому тлі цей метод творчого мислення не буде актуальним, і його прояви виявляться стихійними» [4, с. 122–126]. Однак, мусимо зазначити, що бароко — це вже інше «гло» з відсутнім маньєристичним кризовим світоглядом, що трансформувало анаморфоз і надало йому найбільшого розвитку з погляду інженерії й художньої варіативності.

XVII століття розглядає механіку начебто безглузких, екстравагантних і спотворених форм. Нікерону не цікаві емпіричні методи, що використовував Барбаро чи Ломаццо, — він спирається не на геометрію зорових променів, а на науку в її точних математичних розрахунках. Окрім *оптичних* анаморфоз (що спотворює предмети за допомогою перспективи), які були популярні за доби Ренесансу та маньєризму, — бароко

застосувало дзеркальний або *катоптричний* анаморфоз: для створення і відновлення зображення потрібні відповідні конічні, циліндричні дзеркала, іноді лінзи з відповідною кількістю граней. Приголомшливий успіх анаморфозу в XVII столітті був зумовлений здобутками вчених у галузі оптики. Втім, паралельно з явищем анаморфоз розвивався і набув апогею в мистецтві бароко феномен обманки.

Безумовно, на перший погляд, родинні зв'язки обманки й анаморфозу існують, можливо, через те їх не завжди розрізняють. Ми це неодноразово доводили на прикладі живописних картин, як наприклад Г. Гольбейна «Посли» (1533). Такий блискучий здобуток цих двох явищ в образотворчому мистецтві «...зумовлений тісним зв'язком між бароковою ментальністю і модою на всілякі диковинки, до яких відносили і ілюзорний живопис» [1, с. 223]. Дозволяємо собі припустити, покладаючись на дослідження О. Калабрезе в галузі мистецтва обманки, що ієрархія сенсорного сприйняття XVI століття змінилася: зір став основою життєвого досвіду. «Парадокс зображувального мистецтва» співпадає з науковим дослідженням у галузі оптики, що безпосередньо вплинув на «чудернацькі» прийоми живопису. Однак, слід зазначити, що основу концепції феномена обманки в період XVII–XVIII століть Калабрезе вкладає в три поняття: *уява*, *дометність* і *розум*. За його стратегією, ці поняття відносяться до рангу відмінних ознак візуального мистецтва, оскільки здатні викликати в глядача здивування. І ці самі поняття є фундаментом нової візуальної концепції світу, структури знань, властивій добі бароко. Так історично склалося, що Калабрезе жодного разу не окреслив різницю між феноменом обманки і явищем анаморфозу, хоча на сторінках програмної праці «Золоте століття обманки: натюрморт і смаки буржуазії» зазначає: «Тим не менше, непогано було б провести розбіжність між двома основними типами ілюзіоністичних відтворень XVII ст.: між станковими картинами і “кумедними (цікавими) перспективами” (до яких відносять ілюзорні архітектурні декорації, а також оптичні ілюзії і фігури, наділені *подвійним сенсом*), тому що вони, як ми побачимо це в подальшому, несуть різні змістові навантаження» [1, с. 223]. Хоч Калабрезе і запропонував читачеві розвести основні два типи ілюзорних відтворень, на сторінках його дослідження даний факт не прочитується. Це єдине речення, де автор звернувся до терміну «цікава (кумедна) перспектива», що запозичений у Нікерона з книги «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів». А за трактатами та схемами Нікерона видно, що під терміном «цікава перспектива» теоретик мав на увазі явище анаморфоз. Це можна прослідкувати з перших ілюстрацій його трактату, де був продемонстрований приклад катоптричного анаморфозу (іл.1).

Іл. 1. Жан-Франсуа Нікерон. Картина із книги «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів», 1638.

Іл. 2. Жан-Франсуа Нікерон. Фрагмент картини із зображенням явища анаморфоз із книги «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів», 1638.

Дане гравірування з'являється на перших сторінках трактату і демонструє апарат та принцип побудови катоптричного анаморфозу. У передмові

до трактату йдеться, що жодний автор до цього часу не описував дзеркальний анаморфоз. Однак, припустимо, що автор цього не знав, але

катоптричний анаморфоз був зафіксований червоною крейдою Сімона Вуе (Simon Vouet) ще 1625 року: «Вісім сатирів, що милуються

анаморфозом слона», а згодом і в гравюрі Ганса Трошеля (на малюнку внизу два підписи: Simon Vouet and Joan Troschel; іл. 3–4).

Іл. 3. Сімон Вуе. «Вісім сатирів, що милуються анаморфозом слона», 1625 (червона крейда). Hessisches Landesmuseum, Darmstadt.

Іл. 4. Сімон Вуе. Анаморфне дзеркало зі слоном, 1625 (24,3 x 34,5 см). Гравюра Ганса Трошеля. Музей мистецтв Метрополітена, Нью-Йорк.

Дані гравюри з катоптричним пристроєм подібні. Слон змінений на портрет Людовіка XIII, однак 1625 року, а згодом 1638 року з детальним описом Нікерон фіксує перший відомий пристрій катоптричної механіки. Михайло Ямпольський у дослідженні помітив: «Здивування сатирів пов'язане з несподіваною підміною монстрів. У певному сенсі малюнок є реплікою помпейської фрески. Там молодий сатир виявив замість свого обличчя спотворену маску Силена, — тут сатири дивуються, виявивши замість своїх облич слона. Монстр-маска виявляється еквівалентна відображенню хоча б тому, що маска

в деякому сенсі рівнозначна дзеркалу» [7, с. 227–228].

Аналізуючи французький живопис обманок XVII століття, Калабрезе зазначив, що живопис — це маска, симуляція, якщо не сказати симуляція симуляції, або *quadri ripartati* (ілюзія в ілюзії). Тоді навіть писати картини? В чому ж «правда живопису», якщо жодну правду не можна зобразити?

Відповідь на ці запитання дають нам автори трактатів XVII століття: живопис — і мистецтво загалом — «є медицина». Навіть якщо живопису не вдається докопатися до «правди», воно лікує *видимість*. Живопис виступає маскою, ерзацем

«правди». Сенс феномена Trompe-l'oeil — брехня зображень, імітація предметів.

Для порівняння наведемо пару прикладів, що підтверджують теорію обманки XVII століття як симуляцію симуляцій, або, як її назвав Калабрезе, «маски правди».

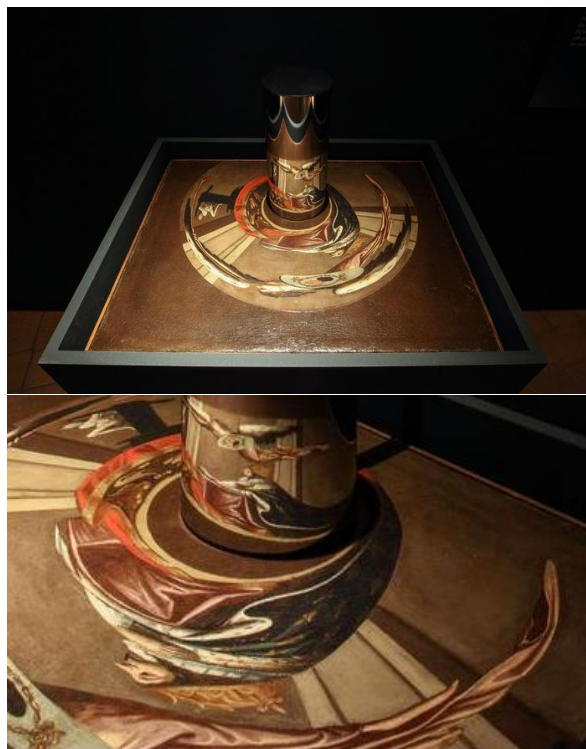
Для початку ми відмітимо той факт, що існує значна кількість художніх обманок, де натюрморт як частина твору зображується на зворотному боці картини. Наприклад, твори Яна Госсарта, Ханса Мемлінга, Андреа Превіталі і т. ін. «Самий факт, що ці дані сюжети написані на звороті інших зображень, встановлює бінарний зв'язок: “передня сторона/задня сторона картини”, що може привести до іншого бінарного зв'язку: “видимість/сенс зображуваного”. Іншими словами, передня частина це те що *видно*, а зворотна сторона — це то що є *сутність*. Або ж на лицьовій частині ми бачимо обман, брехню, а на задній частині прихований його втрачений сенс» [1, с. 260]. Наприклад, натюрморт обманки XVII століття зберігає свій бінарний характер. Його подвійність полягає в парадоксі зображень. З одного боку, зазвичай з лицьової сторони, натюрморт — це вимисел, брехня, ілюзія (він зримий, але не є сутність). Це зазвичай атрибути людських бажань: розкішні квіти, сади, соковита їжа, неземні фрукти — все, що задовольняє людське око. Але в той же час є змарнілими перед сутністю *memento mori*. З іншої, зворотної сторони — «таємниця» (образ є, але його не видно відразу людському оку, він є *щось* не зрозуміле і дивне). Це

є сакральна, прихована, справжня, оголена природа речей.

Бінарна природа феномена Trompe-l'oeil в натюрмортах бароко виявляється в двоїстості композиції. Їх Калабрезе називає «картини-суперечки». Картина містить дві прями суперечності: етичну і теологічну. Композиція є бінарним явищем. Водночас за її допомогою розкривається ейфорійна сторона людини: молодість, краса, слава, розкіш життя — і тут же віддзеркалює сутність через призму юродства, старості, бідності, смерті, марнославства.

Що ж стосується анаморфозу, то він на противагу до феномену обманки не вкладається в три поняття: *уява*, *дотепність* і *розум*. Він за рахунок сукупності математики, мистецтва і геометрії вкладається в науку, розваги і сміх. Він, на відміну від бінарної обманки, є амбівалентним явищем. Тобто фактом *одночасної* взаємодії двох антагоністичних (протилежних) композицій. Вони не можуть існувати одна без одної, як «картини-суперечки». Це єдине амбівалентне явище, що для свого другого суперечливого образу потребує єдиної і правильної точки зору. Існують чотири приклади зображення катоптричного типу з використанням циліндричних дзеркал.

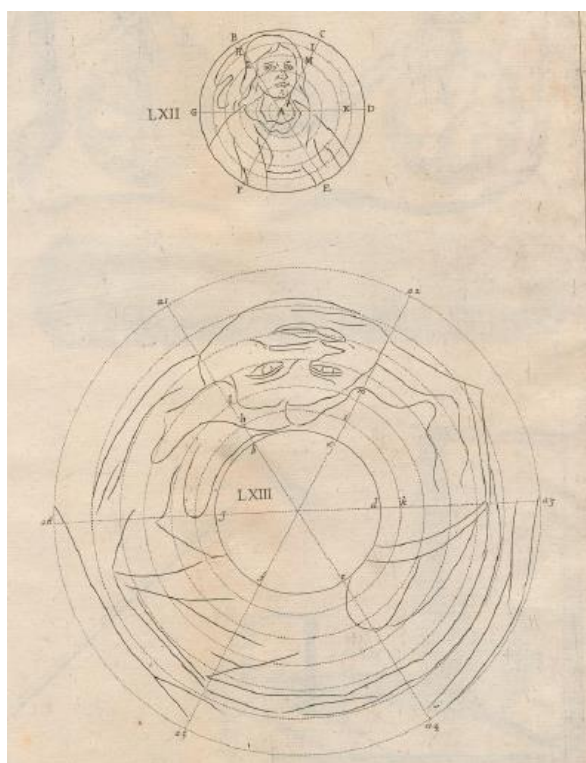
Це безумовно великі шедеври симбіозу науки і мистецтва, що демонструють незвичні форми перспективи. Всі вони були представлені 2018 року на виставці в Національній галереї античного мистецтва в Римі — Палаццо Барберіні. Таким чином, можна побачити анаморфне зображення короля Франції з короною та ліліями (іл. 5).

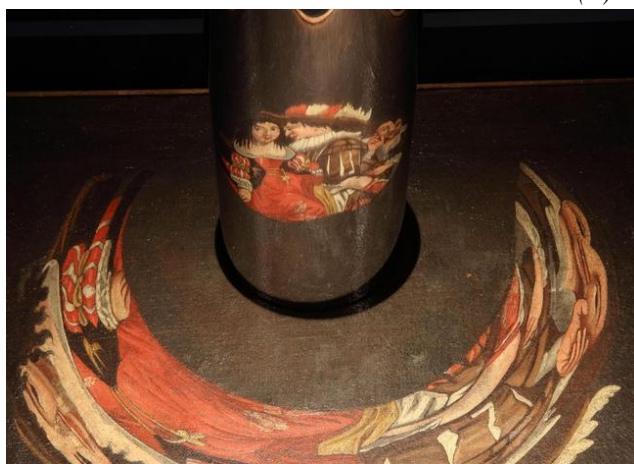
Іл.5. Картинки (А; В) із виставки «Цікаві роздуми. Жан-Франсуа Нікерона, анаморфоза та магія образів», Національна галерея стародавнього мистецтва. Палаццо Барберіні. Рим. ANSA Viagg Art.

«Пара закоханих» (1635) — це яскравий приклад зустрічі оптики та мистецтва (іл. 6).

(A)

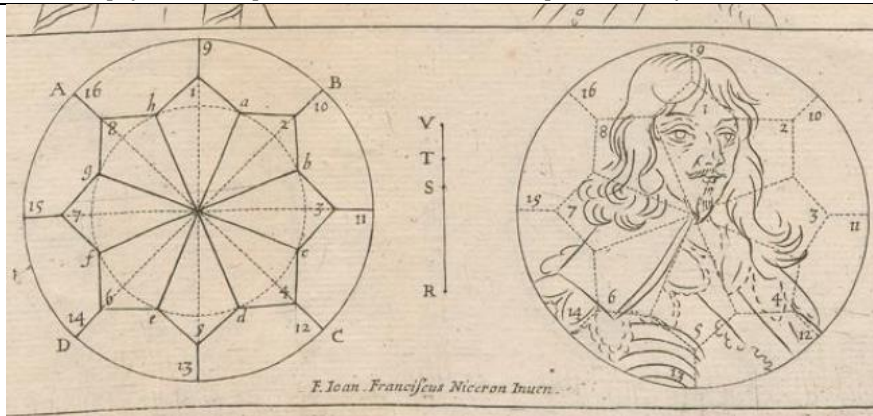
(B)

(C)

Іл. 6. (A) Жан-Франсуа Нікєрон . Схема взята з книги «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів» 1638 р. Картинки (B;C) із виставки «Цікаві роздуми. Жан-Франсуа Нікєрона, анаморфоза та магія образів», Національна галерея стародавнього мистецтва. Палаццо Барберіні. Рим. ANSA Viagg Art.

Король Людовик XIII (1635 р.) (іл. 7).

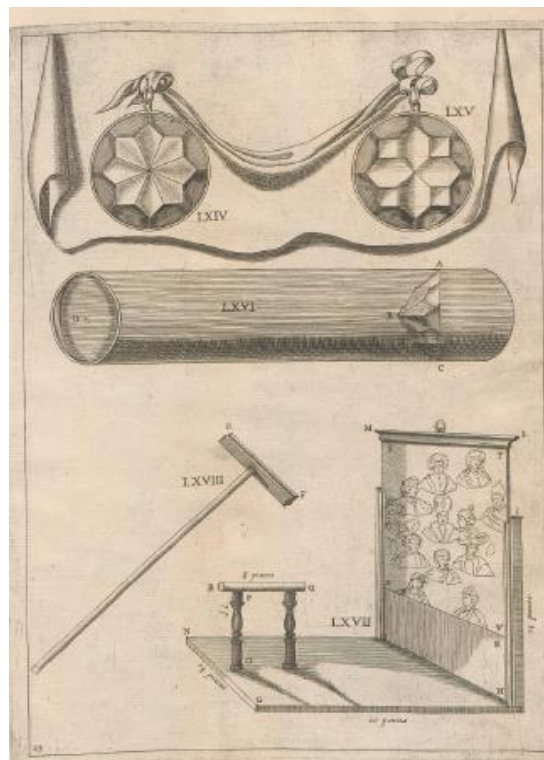
(A)

(B)

Іл. 7.(А) Жан-Франсуа Нікерон. Схема з книги «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів» 1638. Картинка (В) із виставки «Цікаві роздуми. Жан-Франсуа Нікерона, анаморфоза та магія образів», Національна галерея стародавнього мистецтва. Палаццо Барберіні. Рим. ANSA Viagg Art.

Серед експонованих робіт є також реконструкція оптичної гри, яку можна спостерігати за допомогою телескопа з багатогранною лінзою, що пропонує приклад першого діоптричного анаморфозу, що повертає форму через заломлення світла (іл.8-9).

Іл.8. Жан-Франсуа Нікерон. Картина із книги «Цікава перспектива, або Штучна магія чудових ефектів», 1638.

Іл.9. Жан-Франсуа Нікерон. «Оптична гра» 1642. Картинки із виставки «Цікаві роздуми. Жан-Франсуа Нікерона, анаморфоза та магія образів», Національна галерея стародавнього мистецтва. Палаццо Барберіні. Рим. ANSA Viagg Art.

На прикладі катоптричних і діоптричних анаморфоз можна зробити висновок, що художникам замало було просто «обманювати зір», як це віртуозно робить обманка.

Мета анаморфозу — це *гра*. Гра аномалій, гра з перспективою, з викривленнями і деформацією, гра з пристроями (дзеркалами, лінзами, телескопами) і, кінець-кінцем, гра художника з глядачем, його уявою, пристрасною, цікавістю, збудженістю.

Таким чином, ми могли б посперечатися з Й. Гейзінга, який досліджував феномен «гри» і опублікував свої дослідження в праці «Людина, яка грає». На його сторінках можна натрапити на висновки, що образотворче мистецтво через те, що воно прив'язане до матерії і обмежене в формотворчості можливостями матеріалу, *не може грати* так само вільно, як поезія і музика. При «виготовленні» творів мистецтва *ігровий елемент очевидно відсутній*. Створення творів образотворчого мистецтва протікає абсолютно поза сферою *гри*, і, навіть будучи виставленими на загальний огляд, вони сприймаються лише як щось вторинне в різних формах культу, свят, розваг, подій суспільного значення [6].

Явище анаморфозу XVII століття — це яскравий доказ ігрового стилю живопису. Рух і ритм — його головні елементи. Анаморфна гра протікає в ритмічному русі між художником і глядачем. І в той же час вона прив'язана до матерії (живописного полотна з елементами ігрової атрибуції).

Висновки і перспективи.

Алгоритм даного дослідження базується на вивченні книг із колекції Лозаннського університету (оцифровано Google) та бібліотеки Гентського університету, на он-лайн базах провідних світових музеїв. Ми спробували дослідити основні розбіжності між ключовими типами ілюзіоністичних відтворень XVII століття і вказати спосіб їх розрізнення. Відтак, спираючись на матеріали теоретичних трактатів XVII століття та праці сучасних дослідників у галузі ілюзорного мистецтва феномену *Trompe-l'oeil*, вищезазначені

аспекти дослідження дозволяють нам окреслити головні розбіжності між феноменом обманки та «цікавими перспективами» анаморфоз:

1. *Концепцію* феномена *Trompe-l'oeil* в період XVII–XVIII століть можна охарактеризувати трьома поняттями: *уява, дотепність і розум*. *Концепцію* явища анаморфоз: *наука, розвага, сміх*.

2. *Варіативність* феномена *Trompe-l'oeil*: «картини – суперечки».

Варіативність явища анаморфоз: оптичний, катоптричний, діоптричний.

3. *Композиція* феномена *Trompe-l'oeil* — бінарна, подвійна, тобто складається з двох різних частин.

Композиція явища анаморфоз — амбівалентна: стан роздвоєності, одночасне співіснування протилежностей.

4. *Техніка виконання обманки* — віртуозна майстерність володіння олійними фарбами, один неправильний мазок може зіпсувати ілюзію простору на полотні.

Техніка виконання анаморфоз — складна геометрична конструкція, що математично правильно вирахована за допомогою циліндричних, конічних, опуклих дзеркал або лінз. Симбіоз мистецтва, математики, геометрії.

5. *Ціль* феномена *Trompe-l'oeil* — «обмануть зір».

Ціль явища анаморфоз — «гра».

6. *Точка зору* *Trompe-l'oeil* — не обмежений діапазон.

Точка зору анаморфоз — завжди одна, частіше за все вказана художником.

Список літератури

- Калабресе О. Искусство обманки / Пер. с фр. О. Е. Ивановой. Москва: АРТ-родник, 2012. 400 с.
- Лихачев д. С., панченко а. М., поньрко н. В. Смех в древней руси. Ленинград: наука, 1984. 295 с.
- Раушенбах Б. В. Системы перспективы в изобразительном искусстве. Общая теория перспективы. Москва: Наука, 1986. 256 с.

4. Романенкова Ю. В. Анаморфози як елемент інструментарію художньої мови маньєристів // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. ж-л. Київ, 2011. № 4. С. 122–126.
5. Успенский Б. А. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы. Москва: Искусство, 1970. 256 с.
6. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Сост., предисл. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова. С.-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. 416 с.
7. Ямпольський М. Демон и лабиринт (диаграммы, деформации, мимесис). Москва: Новое литературное обозрение, 1996. 335 с.
8. ANSA Viagg Art. — Электронный ресурс: http://www.ansa.it/canale_viaggiart/it/regione/lazio/2018/03/06/niceron-limmagine-che-non-ce_8c72c548-a782-4019-9ea8-dfbf692092d7.html
9. Baltrusaitis J. Anamorphic Art / *Transl. by W. J. Strachan Chevalier*. New York: H. N. Abrams, 1969. 185 p.
10. De Rosa A. L'apocalisse dell'Ottica. Le Anamorfosi gemelle di Emmanuel Maignan e di Jean-François Nicéron a Trinità dei Monti a Roma // IKHNOS. 2011. Vol. 47, anno LI, P. 43–82.
11. KIRCHER A. *Ars magna lucis et umbrae in decem libros digesta: Quibus admirandae lucis et umbrae in mundo, atque adeò universa natura, vires effectus[que] uti nova, ita varia novorum reconditorum[que] speciminum exhibitione, ad varios mortalium usus, panduntur.* [Electronic ed.]. Romae: Scheus, 1646. 1073 p.
12. Kircher A. *Magnes sive de arte magnetica opus tripartitum.* [Electronic ed.] Cologne: Iodocum Kalcoven, 1641. 1061 p.
13. Leeman F. *Hidden images: games of perception, anamorphic art illusion: from the Renaissance to the present* / *Transl. by E. C. Allison and M. L. Kaplan*. New York: H. N. Abrams, 1976. 166 p.
14. Nicéron Jean-François. *La perspective curieuse ou magie artificielle des effets merveilleux.* Paris: P. Billaine, 1638. 181 с.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Abdullayeva A. S.

Institute of Chemical Problems

*Named after Academician M. F. Naghiyev,
National Academy of Sciences of Azerbaijan*

THERMAL STABILITY AND IR SPECTRUM OF GLASS COMPOSITIONS

$(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ AND $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$

Абдуллаева А.С.

ТЕРМИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И ИК-СПЕКТРЫ СТЕКОЛ СОСТАВОВ

$(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ И $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$

Abstract. The physical-chemical properties and thermal decomposition, as well as the IR spectrum of glass compositions $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ and $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$ were examined. It was determined that the glass composition $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ at 865 K is resistant to ambient oxygen. In the IR spectrum of the bands of glasses characterizing the Me-S bond, the intensity is increased and shifted to the high-frequency side of the spectrum in comparison with the initial crystal components, which is probably due to the increased covalence of the Me-S bonds.

Аннотация. Изучены физико-химические свойства и термическое разложение, а также ИК-спектры стекол составов $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ и $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$. Установлено, что стекла состава $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ при 865 К устойчивы к кислороду воздуха. В ИК-спектре у полос стекол характеризующих связь Me-S, по сравнению с исходными кристаллическими компонентами увеличена интенсивность и смещена в высокочастотную сторону спектра, что вероятно обусловлено усилением ковалентности связей Me-S.

Key words: physical-chemical properties, thermal decomposition, chalcogenides, lanthanides

In recent years, there has been a great interest in the search for new materials, lanthanides, which could be used for optical devices. The glass-like base material is considered to have a minimum absorption coefficient within the range of wavelengths of interest. It's Compatibility with the waveguide fabrication process and for most applications with a low non-radiative increment of decrease of the excitation state solidness has a high rate of decay of the level density at radiation [1]. Among many alternatives, chalcogenide glass has become a serious rival for such ion-activated lanthanide of optical devices. Chalcogenide glasses provide a wide range of transparency ranging from 0.5 to 10 μm and a high refraction ratio (2.4) [2], low peak phonon energy $\square 425 \text{ sm}^{-1}$ [3] and high solubility allowing the introduction of high concentrations of lanthanides. They're thermally stable. In addition, compared with silicate, fluoride glass-like bases, chalcogenides achieved a significant improvement in quantum efficiency for lanthanide electronic transitions occurring from levels with a small energy gap to the adjacent underlying level. These properties make it possible to observe new lanthanide electronic transitions in the mid-infrared region of the spectrum, which cannot be observed in silicate and fluoride glasses, and open the possibility of creating effective amplifiers in the region of the second telecommunication window at a wavelength of 1.3 μm [4, 5].

Therefore, the aim of this work was to determine the probable boundary of the glass formation, as well as the study of some physical and chemical properties

of the newly synthesized phases of the system under study.

EXPERIMENTAL PART

In our experiments, $\beta\text{-Ga}_2\text{S}_3$, $\alpha\text{-La}_2\text{S}_3$ и $\alpha\text{-Sm}_2\text{S}_3$ were used as initial components. $\beta\text{-Ga}_2\text{S}_3$ is synthesized from elements crystallizing in the monoclinic system, similar to the literature data [2]. $\alpha\text{-La}_2\text{S}_3$ and $\alpha\text{-Sm}_2\text{S}_3$ are commercial reagents crystallizing in the rhombic system corresponding to the lattice parameters in [7].

Synthesis of the specimen from the region of glass formation consisting of these components was carried out under the pressure of sulfur vapor at 1425 K in a glass-graphite calcinatory placed in a quartz reactor [8]. The synthesis lasted for 2.5 h; subsequent hardening was carried out at a temperature of 1425 K by immersion in water of room temperature.

DTA of the samples were made using the derivatograph Q-1500D at the heating rate equal to 15°/min. All the observed effects were endothermic, reversible. X-PhA were carried out using the diffractometer "Dron-2" in Cu-K α emission with Ni-filter. The microhardness of the specimens was measured by PMT-3 hardness tester, and the optimal load of the specimen was 20 g. Microstructural analysis was carried out by MIM-7 microscope. The pycnometer method was used to determine the density of the specimen at a temperature of 300 K (filler – toluene).

IR absorption spectra of the initial components and glass samples were measured on the spectrometer "Spekord M80" in the area of 200-3000 sm^{-1} at 295 K. To record the spectra, the specimen was prepared in the

form of paste on paraffinic oil; a window made of polymethylene and KBr was used.

DISCUSSION OF THE OUTCOMES

With the methods, physic-chemical analysis (DTA, DTG, XRA, MSA) were defined the boundary of the area of glass formation in the system $\text{La}_2\text{S}_3\text{--Ga}_2\text{S}_3\text{--Sm}_2\text{S}_3$ and specified its boundaries (Fig.1).

In the figure (m_1m_2 и $m_1'm_2'$) the area of glass formation is limited in the system $\text{La}_2\text{S}_3\text{--Ga}_2\text{S}_3\text{--Sm}_2\text{S}_3$. Shaded area conforms to transparent stable glasses. The shaded strips in the figure correspond to opaque stable glasses and are explained by the presence of crystallization centers, which was confirmed by the XRA method (Fig. 2).

In triple glass in the area of rich La_2S_3 , the stain of glass with an increased percentage of Sm_2S_3 , darkens from yellow to ruby. The resulting glass is stable at room temperature in the air, in the water and in the organic solvents. Alkalis and acids partially break down them. With a slight heat completely dissolved in the sulfochromic mixture (bichrome).

In view of isostructurality La_2S_3 and Sm_2S_3 , their diffraction pattern is almost the same (Fig. 2). However, diffraction effects Sm_2S_3 slightly displaced to the angle (2θ) of increase. On the diffraction pattern of alloys in the area of transparent glass formation, the diffraction effects of the alloy composition $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ are not observed. Glass composition $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$ is not transparent, diffraction pattern which confirms the availability of crystallization centers.

Microhardness of glass composition $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ equal to 600 MPa was studied.

The derivatographic analysis shows that during the thermal decomposition of the glass composition $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ in the air at 865 K, its softening occurs, which is accompanied by endoeffects. Observed at 915-1230 K, exoeffects and mass loss indicate a tendency of sequential oxidation of the glass.

Referring to the coincidence of the temperatures of crystallization and beginning of decomposition of the glass, exo-effects of crystallization was not determined. Thermolysis weight loss is 9.8%.

As Figure 4 shows, the IR spectra of Sm_2S_3 , La_2S_3 и Ga_2S_3 , identical in the area of 220-360 cm^{-1} , there are also intense bands related to the valence vibrations of the Me-S bonds, however, these bands appear in the Ga_2S_3 spectra at a higher frequency area of the spectrum (260-480 cm^{-1}). In addition, the spectra of these sulfides show a number of weak bands in the area of 540-750 cm^{-1} , which apparently also belong to the valence vibrations of Me-S. Note that these bands in the spectra of glasses obtained from the combinations of these sulfides become more intense, which, apparently, is due to the change in the covalence of the Me-S bonds. The spectra $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ and $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.40}$ also have wide intense bands of 260-500 cm^{-1} with several maxima of 280 w., 320 str., 380 str. and 280 w., 295 med., 320 str., 360 pl., 385 s. 420 pl., 460 med., respectively. As can be seen, these bands are shifted to the high-frequency side of the

spectrum in comparison with the spectra of individual sulfides, which is also probably due to the increase in covalence of Me-S bonds.

Thus, the boundaries of the area of glass formation in the system $\text{La}_2\text{S}_3\text{--Ga}_2\text{S}_3\text{--Sm}_2\text{S}_3$ were determined and the thermal decomposition and IR spectra of the obtained glasses were studied. It was established that the glass composition $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ at 865 K is resistant to ambient oxygen. IR spectra of the obtained double and triple glasses are almost identical. In the glass bands characterizing the Me-S bond in comparison with the initial crystal components, the intensity is increased and shifted to the high frequency side of the spectrum, which is probably due to the increase in the covalence of the Me-S bonds.

REFERENCES

- Oliveira A.S., De Aranjó M.T., Gouveia-Neto A.S. et al. // Frequency upconversion in $\text{Er}^{3+}/\text{Yb}^{3+}$ codoped chalcogenide glass, Applied Physics Letters. 1998. vol. 72. no7. pp.754
- Kumta P.N., Risbud S.H. // J.Mater. Sci. 1994. vol.27. pp.1135.
- Hewak D.W., Medeiros Neto J.A., Samson B.N. et al. / IEEE Photonics Technol. Lett. 1994. vol. 6. pp. 609.
- Samson B.N., Medeiros Neto J.A., Laming R.J. et al. //Electron. Letta. 1994. vol.30. pp. 1617.
- Medeiros Neto J.A., Taylor E.R., Samson B.N. et al. // J.Non-Cryst. Solid. 1995. vol. 184. pp. 293.
- Goodyear I., Steigmann G.A. // Acta Cryst. 1963. vol. 16. no 10. pp. 946.
- Kost ME, Shilov A.L., Mikheeva V.I. et al. Compounds of rare earth elements. Hydrides, borides, carbides, phosphides, pnictides, chalcogenides, pseudohalides. M.: Nauka, 1983. pp. 272.
- (Кост М.Е., Шилов А.Л., Михеева В.И. и др. Соединения редкоземельных элементов. Гидриды, бориды, карбиды, фосфиды, пниктиды, халькогениды, псевдогалогениды. М.: Наука, 1983. 272 с.)
- Bakhtiyarli İ.B., Kerimov O.Sh. //J. Chemical Problems 2003. no3, pp. 27.
- Kertman, A.V., Optical sulfide ceramics, Soros. Obrazov. Zh., 2000, vol. 6, no. 2, pp. 93–98.
- Minaev, V.S., Stekloobraznye poluprovodnikovye splavy (Glassy Semiconductor Alloys), Moscow: Metallurgiya, 1991.
- Gregor, R.E., Optical micro-resonators in chalcogenide glass. Southampton: University of Southampton Faculty of Science, Engineering and Mathematics, 2009. <http://eprints.soton.ac.uk>.
- Ivanova, T.Yu., Man'shina, A.A., Kurochkin, A.V. et al., Er^{3+} to glass matrix energy transfer in Ga-Ge-S: Er^{3+} system, J. Non-Cryst. Solids, 2002, vol. 298, pp. 7–14. doi.org/https://doi.org/ 10.1016/S0022-3093(01)01044-4
- Bishop, S.G., Turnbull, D.A., and Aitken, B.G., Excitation of rare-earth emission in chalcogenide glasses by broadband Urbach edge absorption, J. Non-

Cryst. Solids, 2000, vol. 266–269, pp. 876– 883.
 doi.org/. [https://doi.org/10.1016/S0022-3093\(99\)00859-5](https://doi.org/10.1016/S0022-3093(99)00859-5).

INSPECTIONS TO DRAWINGS

article by A. S. Abdullayeva “Thermal stability and IR-spectrum of glass compositions $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.60}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.20}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.20}$ и $(\text{Ga}_2\text{S}_3)_{0.55}(\text{La}_2\text{S}_3)_{0.15}(\text{Sm}_2\text{S}_3)_{0.30}$ ”

Fig. 1. Dependence of the glass formation region on the composition in the system $\text{La}_2\text{S}_3\text{–Ga}_2\text{S}_3\text{–Sm}_2\text{S}_3$

Fig. 2. Diffractogram of alloys system $\text{La}_2\text{S}_3\text{–Ga}_2\text{S}_3\text{–Sm}_2\text{S}_3$

Fig.3. Derivatogram of thermal decomposition of glass composition $\text{La}_2\text{S}_3\text{–Ga}_2\text{S}_3\text{–Sm}_2\text{S}_3$ in air

Fig.4. IR-spectrum of alloys of the system $\text{La}_2\text{S}_3\text{–Ga}_2\text{S}_3\text{–Sm}_2\text{S}_3$

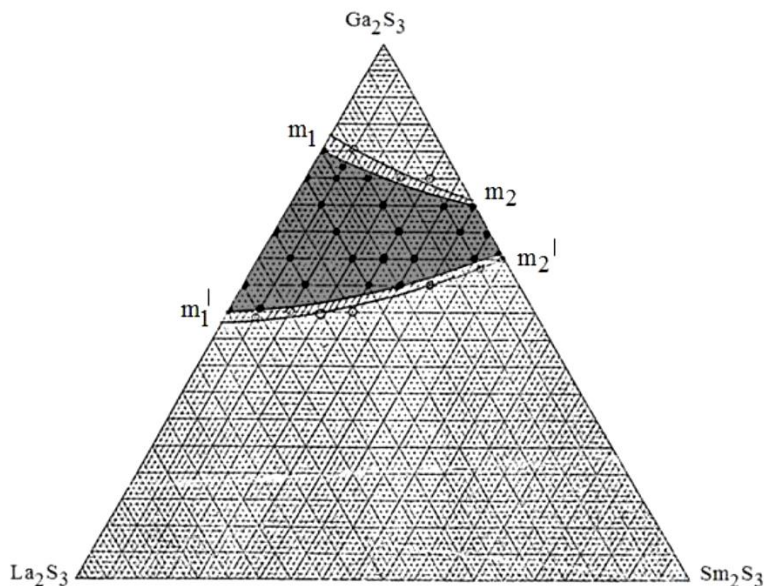

Fig. 1. Dependence of the glass formation region on the composition in the system $\text{La}_2\text{S}_3\text{–Ga}_2\text{S}_3\text{–Sm}_2\text{S}_3$

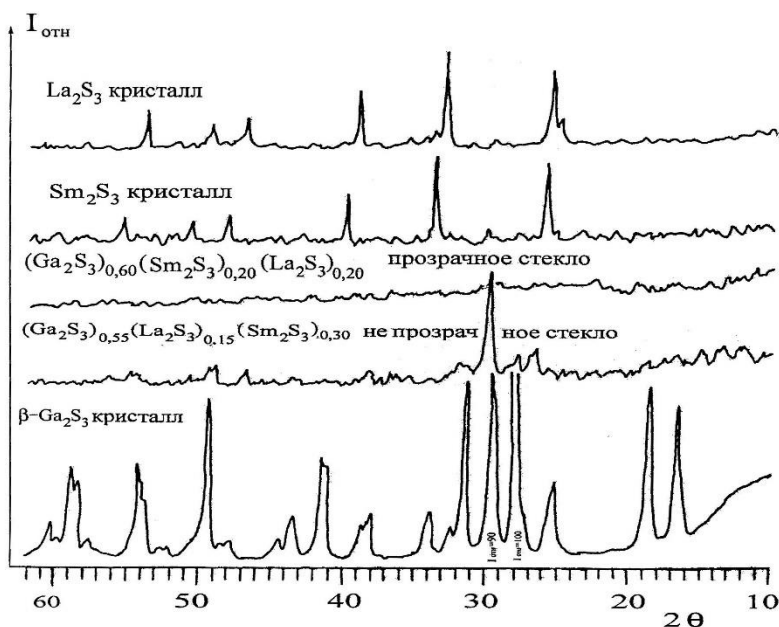

Fig. 2. Diffractogram of alloys system $\text{La}_2\text{S}_3\text{–Ga}_2\text{S}_3\text{–Sm}_2\text{S}_3$

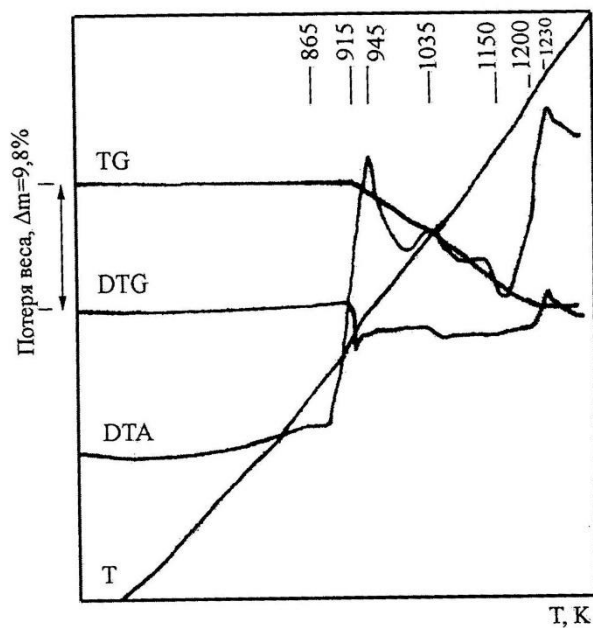

Fig.3. Derivatogram of thermal decomposition of glass composition $La_2S_3 - Ga_2S_3 - Sm_2S_3$ in air

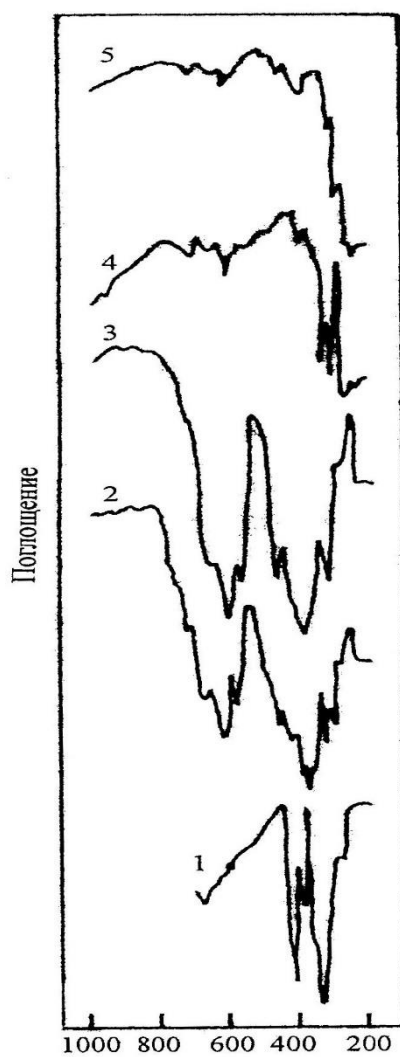

Fig.4. IR-spectrum of alloys of the system $La_2S_3 - Ga_2S_3 - Sm_2S_3$

монографиях В.И. Бовыкина, С.И. Саломатиной, Ю.Л. Грузицкого, Е.А. Дроздовой, ряда других [6–9]. Представленные издания содержат анализ историографии отдельных направлений развития кредитно-финансовой системы Российской империи и одновременно с этим отражают подходы самих авторов к существующей проблеме. Все это позволяет определить основные тенденции историографии на определенном историческом этапе, выделить научные школы или направления, проанализировать методологические подходы и выводы исследователей.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Вместе с тем, отсутствует комплексное исследование, изучающее основные проблемы становления и развития кредитно-финансовой системы Российской империи, эволюцию подходов к оценке отдельных ее звеньев и периодизацию изучения. Это препятствует взвешенному анализу результатов работы отдельных кредитных учреждений, приводит к ограниченному толкованию их вклада в развитие как отдельных сфер, так и реализации крупных правительственных мероприятий, распространению многих устоявшихся точек зрения в исторической науке, требующих ревизии.

Постановка проблемы: В связи с вышеизложенным предлагается при изучении работ дореволюционного периода историографии кредитно-финансовой системы Российской империи применить институционально-эволюционную теорию, принципы, категории и методы исторического познания. Институциональная теория позволит понять, как влияние институциональных ограничителей (неограниченная монархия, феодально-крепостнические пережитки, ограничение самостоятельности государственных банков, практика выдачи неуставных ссуд и др.) оказало влияние на формирование и дальнейшее функционирование кредитно-финансовой системы. Одновременно с этим, изучение дореволюционной историографии позволит выявить основные недостатки кредитно-финансовой системы Российской империи, подходы к финансированию отдельных сфер и крупных мероприятий, причины социальных потрясений российского общества на рубеже XIX – XX веков.

Цель статьи. Определить основные проблемы, подходы и особенности дореволюционного периода историографии кредитно-финансовой системы Российской империи второй половины XIX – начала XX веков.

Изложение основного материала. Наиболее популярными направлениями исследования в этот период были следующие: кредитные учреждения в системе финансов и денежного обращения, становление и реформирование Государственного банка и государственных ипотечных банков, деятельность коммерческих банков и учреждений среднего/мелкого кредита, кредитных кооперативов, участие иностранных капиталов в развитии российских банков.

Большой интерес среди исследователей дореволюционного периода вызвало обсуждение роли и места главного банка страны в кредитно-финансовой системе государства, изменения его статуса и полномочий. В этой полемике можно выделить три направления. Представители первого (А. С. Залшупин, А. П. Шипов) считали, что данное учреждение должно быть самостоятельным от Государственного казначейства и Министерства финансов, что позволит ему проводить более эффективную политику в сфере развития кредита и стабилизации денежного обращения [10; 11]. Другие предлагали учредить независимые от других государственных органов центральный банк на акционерных началах с широкими полномочиями (В. Т. Судейкин) [12]. Третьи видели в независимости Государственного банка угрозу для страны и создание условий для многочисленных злоупотреблений государственными финансовыми органами (И. И. Кауфман, Л. Н. Нисселович, Н. Х. Вессель) [13; 2; 14]. Участники обсуждения статуса центрального банка не понимали, что в условиях неограниченной монархии как основного институционального ограничителя существование независимого центрального банка было невозможно. Это отчетливо понимал П. П. Мигулина, который отмечал, что абсолютная самостоятельность центрального банка невозможна, особенно в исключительные моменты для государства (военное время, революция, экономический кризис и т.д.), но цель правительства сделать его деятельность более прозрачной, что позволит упрочить престиж государства на международной арене [15].

Продолжением истории Государственного банка стало изучение *финансовой системы и денежного обращения* и участию банков в этих сферах. Повышенный интерес к состоянию финансов был обусловлен сложными проблемами российского бюджета, денежными кризисами и постоянным колебаниям курса российского рубля. Стремление удержать курс российского рубля и избежать инфляции любой ценой было целью правящей элиты и популяризировалась правительством. Эта позиция вела к существенным затратам российского бюджета (внешние займы) и снижала потенциал финансовой системы государства. Внешние заимствования лишь ненадолго улучшали финансовую ситуацию. Решением этих проблем занимались ведущие государственные деятели и теоретики, которые предлагали свои способы стабилизации финансовой и денежно-кредитной систем. Эти авторы отмечали недостатки государственной финансовой системы и считали, что она нуждается в реформировании (В. Гурко, И. Х. Озеров, И. И. Кауфман и другие) [16; 17; 13].

Широкое освещение получила *проблема деятельности ипотечных банков: Государственного Дворянского банка и Крестьянского поземельного банка*, что было

связано с нерешенностью одной из главных проблем государства: **аграрного вопроса**. В связи с тем, что отмена крепостного права не сумела в конструктивном ключе ликвидировать крестьянское малоземелье и безземелье, создание этих двух учреждений должно было стать механизмом его решения. Современники крайне низко оценивают результаты их деятельности, отмечая множество недостатков в их работе, которые не позволили в полной мере реализовать все стоящие перед ними задачи (Л. В. Ходский, Д. А. Рихтер, М. Плотников) [18; 19; 20]. Положительные стороны их создания и деятельности видели лишь немногие авторы, которые принадлежали к дворянскому сословию или были работниками этих банков (А. В. Красик, Ф. Ф. Воропонов) [21; 22]. Вместе с тем, исследования современных авторов показали, что деятельность ипотечных банков была направлена на поддержку зажиточных крестьянских хозяйств, а не на даровую раздачу земель малоимущим землевладельцам. В связи с этим, решение аграрного вопроса при посредничестве ипотечных банков было слабо реализуемым.

Частые банкротства **крупных акционерных коммерческих банков** неизменно обращали пристальное внимание общественности, что и способствовало появлению значительного числа публикаций с критикой их деятельности в прессе. Репортеры обвиняли банки в раздувании биржевой игры, махинациях, выдаче необеспеченных кредитов для приобретения акций и облигаций. Вместе с тем, стоит помнить, что через газеты коммерческие банки вели не совсем добросовестную конкуренцию между собой, размещали одновременно рекламные объявления о работе банков и критические статьи. В этой связи целесообразно обращаться не к материалам периодической печати, а к отдельным исследованиям их деятельности (И. И. Левин, А. Н. Гурьев) [23; 24]. Более полное освещение деятельности акционерных коммерческих банков получила в советской и современной историографии. Отмечено, что они сыграли большую роль в развитии крупной отечественной промышленности и оптовой торговли, реализации ряда крупных инфраструктурных проектов.

В российской дореволюционной историографии впервые появились исследования **по влиянию иностранного капитала на развитие финансово-кредитной системы и экономики Российской империи**. Эти работы посвящены участию иностранцев в развитии промышленного производства (созданию новых производств и финансировании их через банки и т.д.) (Б. Ф. Брандт, И. И. Левин, В. С. Зив) [25–27]. Авторы обстоятельно исследовали стоимость отечественных кредитных ресурсов в сравнении их с иностранными, доходность промышленных предприятий, основанных зарубежными предпринимателями, участие иностранцев в развитии акционерных коммерческих банков.

Большинство из них сходятся во мнении, что иностранные капиталы при участии акционерных коммерческих банков оказали существенное влияние на создание новых отраслей промышленности, способствовали развитию современных технологий, помогли российской экономике найти ресурсы для модернизации страны. Результаты многих исследователей впоследствии были использованы советскими учеными для подготовки своих работ. Современные исследования подтверждают выводы авторов дореволюционного периода.

В дореволюционной историографии также изучались проблемы развития **городских общественных банков, банковских контор и домов, кредитных кооперативов, учреждений мелкого кредита, а также ростовщичества и сберегательного дела**, которые условно можно разделить на три группы: 1) издания, посвященные муниципальному кредиту и деятельности городских общественных банков; 2) работы, иллюстрирующие деятельность учреждений мелкого (чаще всего сельского) кредита и кредитных кооперативов; 3) публикации, отражающие основные вехи развития сберегательного дела (В. Т. Судейкин, В. Ф. Лугинин, В. Ф. Тотомянц, А. И. Васильчиков, А. В. Яковлев, А. И. Чупров) [28–32]. На страницах работ освещаются основные положения законодательства, содержатся разъяснения по основанию и деятельности различных видов учреждений, причины их недостаточного развития, предложения по совершенствованию, статистика деятельности, особенности работы.

В советской историографии учреждениям мелкого кредита уделялось незаслуженно мало внимания. В современной историографии этот недостаток восполняется, но недостаточно активно. Слабое финансирование деятельности кредитных кооперативов, мелких банков и ссудо-сберегательных касс сдерживало развитие среднего и мелкого предпринимательства как в городах, так и в сельской местности, не позволяло поднять уровень жизни населения. Лоббирование интересов крупных промышленников и торговцев в царском правительстве приводило к преимущественному финансированию крупных предприятий, банков и торговых домов. Это негативно сказывалось на социально-экономическом состоянии общества и способствовало нестабильной политической обстановке.

Выводы и предложения. Дореволюционная историография представлена большим количеством работ, посвященным различным проблемам кредитно-финансовой системы Российской империи пореформенного периода: определению места банков в системе финансов и денежного обращения, основанию и статусу центрального банка, деятельности акционерных коммерческих банков, ипотечных земельных банков, учреждений среднего/мелкого кредита, кредитных кооперативов, участию иностранных

капиталов в развитии экономики. Заслугой авторов является то, что они первыми начали изучение ряда проблем в истории кредитно-финансовой системы, опубликовали обширный статистический материал о деятельности крупнейших государственных банков, учреждений среднего и мелкого кредита, который впоследствии был частично использован советскими историками, рассмотрели вопросы создания и реформирования кредитно-финансовой системы, стремились дать объективную оценку роли банков в реализации важных социально-экономических мероприятий правительства. Отсутствие научной методологии, публицистический характер большинства исследований, определенный субъективизм, обусловленный классовой принадлежностью их авторов, привели к тому, что многие исследователи критично оценивали деятельность крупных банков, полагая, что с их помощью можно решить основные проблемы российского общества. Дореволюционные научные исследования характеризуются индивидуальностью, эмпиризмом, отсутствием ссылок на источники, а также повествовательным характером изложения материала. В то же время многие из них свободны от идеологического налета и догматизма, характерного для историографии советского периода, поэтому целесообразно их использование для проведения исследований по экономической истории стран постсоветского пространства.

Список литературы:

1. Соколовский, П. А. Ссудо-сберегательные товарищества в России по отзывам литературы / П. А. Соколовский. – СПб.: Тип. Чичинадзе, 1889. – 289 с.
2. Нисселович, Л. Н. К вопросу о преобразовании Государственного банка / Л. Н. Нисселович // Наблюдатель. – 1893. – № 8. – С. 79–105.
3. Мигулин, П. П. Русский государственный кредит (1769–1906) / П. П. Мигулин. – Харьков: Тип. им. К. Н. Гагарина, 1903. – 602 с.
4. Тарновский, К. Н. Советская историография российского империализма / Акад. наук СССР. Ин-т истории / К. Н. Тарновский. – М.: Наука, 1964. – 244 с.
5. Историография истории СССР: Эпоха социализма: учеб. для вузов по спец. «История» / В. Е. Иллерицкий [и др.]; под ред. И. И. Минца. – М.: Высшая школа, 1982. – 336 с.
6. Бовыкин, В. И. Коммерческие банки Российской империи / В. И. Бовыкин, Ю. А. Петров. – М.: Независимое исслед. информ. агентство «Перспектива», 1994. – 351 с.
7. Саломатина, С. А. Коммерческие банки в России: динамика и структура операций, 1864–1917 гг. / С. А. Саломатина. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 304 с.
8. Грузицкий, Ю. Л. Банки Беларуси (70-е гг. XIX – начало XX в.) / Ю. Л. Грузицкий. – Минск: Экоперспектива, 2005. – 167 с.
9. Дроздова, Е. А. Формирование банковской системы Беларуси (1861–1914 гг.): монография / Е. А. Дроздова. – Минск: Ковчег, 2007. – 164 с.
10. Залшупин, А. С. Вопросы банковской политики / А. С. Залшупин. – СПб.: Типография В. С. Балашев и К^о, 1896. – 147 с.
11. Шипов, А. П. Реформа нашей кредитной системы с установлением наибольшей правильной свободы банков, или устранения давлений плутократии / А. П. Шипов. – СПб.: Типография А. М. Котомина, 1874. – 156 с.
12. Судейкин, В. Т. Государственный банк. Исследование его устройства, экономического и финансового значения / В. Т. Судейкин. – СПб.: Типогр. М. М. Стасюлевича, 1891. – 520 с.
13. Кауфман, И. И. Реформа кредитной денежной системы / И. И. Кауфман // Вестник Европы. – 1875. – Т. II. – 35 с.
14. Вессель, Н. Х. Наша новая государственная финансовая деятельность (1892–1894 гг.). С кратким очерком государственной финансовой деятельности (1857–1892 гг.) / Н. Х. Вессель. – СПб.: Типография Е. Евдокимова, 1894. – 354 с.
15. Мигулин, П. П. Настоящее и будущее русских финансов / П. П. Мигулин. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1907. – 389 с.
16. Гурко, В. Наше государственное и народное хозяйство и меры, могущие содействовать нашему экономическому преуспеянию: доклад, представленный V съезду уполномоченных представителей дворянских обществ. – СПб.: Типография «Мирный труд», 1909. – 11 с.
17. Озеров, И. Х. Экономическая Россия и ее финансовая политика на исходе XIX и в начале XX века / И. Х. Озеров. – М.: Издание Д. С. Горшкова, 1903. – 259 с.
18. Ходский, Л. В. Поземельный кредит в России и отношение его к крестьянскому землевладению / Л. В. Ходский. – СПб.: Типо-литография И. Н. Кушнерева и К^о, 1882. – 295 с.
19. Рихтер, Д. И. Государственные земельные банки в России и их дальнейшая судьба / Д. И. Рихтер. – Петроград: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1917. – 21 с.
20. Плотников, М. Дворянский банк / М. Плотников // Русское богатство. – 1898. – № 5. – С. 186–190.
21. Красик, А. В. Крестьянский банк и его деятельность с 1883 по 1905 г. / А. В. Красик. – Юрьев: Типография К. Маттисена, 1910. – 160 с.
22. Воропонов, Ф. Ф. Крестьянский банк и его начало. Из личных воспоминаний / Ф. Ф. Воропонов // Вестник Европы. – 1905. – Кн. 12. – С. 507–559.
23. Левин, И. И. Докладная записка о положении провинциальных коммерческих банков в России / И. И. Левин. – СПб., 1914. – 23 с.

24. Гурьев, А. Н. Записка о промышленных банках / А. Н. Гурьев. – СПб. : Типография В. Ф. Киршбаума, 1900. – 42 с.
25. Брандт, Б. Ф. Иностранные капиталы и их влияние на экономику страны / Б. Ф. Брандт. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1898.– 312 с.
26. Левин, И. И. Акционерные коммерческие банки в России / И. И. Левин. – Петроград : Типография Товарищества Петроградского печатного производства И. Р. Белопольского и К°, 1917. – 301 с.
27. Зив, В. С. Иностранные капиталы в русской горнозаводской промышленности / В. С. Зив. – Петроград: Типография Ред. период. изд. М-ва ф-в, 1917. – 132 с.
28. Судейкин, В. Т. Наши общественные городские банки и их экономическое значение / В. Т. Судейкин. – СПб. : Литография дома призренных малолетних бедных, 1884. – 50 с.
29. Лугинин, В. Ф. Сельские ссудные товарищества (их устройства и назначение) / Сост. В. Ф. Лугинин, А. В. Яковлев. – СПб. : Тип. А. Котомина, 1870. – 111 с.
30. Тотомианц, В. Ф. Кооперация в русской деревне / В. Ф. Тотомианц. – М.: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1912. – 448 с.
31. Васильчиков, А. И., Яковлев, А. В. Мелкий земельный кредит в России / И. А. Васильчиков, А. В. Яковлев. – СПб. : Типография А. М. Котомина, 1876. – 112 с.
32. Чупров, А. И. Речи и статьи : в 3 т. / А. И. Чупров. – М. : М. и С. Сабашниковы, 1909. – Т. 2 : Крестьянское хозяйство. Мелкий кредит и кооперация. Аграрный вопрос. – 1909. – 609 с.

Voitiuk O. S.

postgraduate student

*G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological potential and Science History
Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

ACADEMICIAN OF NAS OF UKRAINE S. KONIUKHOV - GENERAL DESIGNER FOR SPACE SYSTEMS AND MISSILE COMBAT SYSTEMS IN UKRAINE

Войтюк О. С.

аспірантка

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії
науки ім. Г. М. Доброва НАН України»
Київ, Україна*

АКАДЕМІК НАН УКРАЇНИ С. М. КОНЮХОВ - ГЕНЕРАЛЬНИЙ КОНСТРУКТОР ІЗ КОСМІЧНИХ СИСТЕМ І БОЙОВИХ РАКЕТНИХ КОМПЛЕКСІВ В УКРАЇНІ

Abstract. The scientific relevance of the topic is determined by the fact that the economic strength and defense capabilities of our country as the key factors of its national safety are heavily based on the level of development of fundamental scientific and technical knowledge. It intensifies the need for studying the historical experience and accomplishments of the Ukrainian scientists, which are important for recognition of Ukraine in the global scientific and technological sector.

The article is devoted to the study of the life and activities of Stanislav Koniukhov (12.04.1937 - 03.04.2011). He was a well-known scientist and designer in the field of rocket science, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Hero of Ukraine.

S. Konyukhov's participation in the implementation of the National Space Programs of Ukraine is analyzed. The activity of S. Koniukhov as General Designer on space systems and missile systems in Ukraine, his role in the creation of strategic missile systems and space vehicles and modern models of rocket weapons and military equipment for the Armed Forces of Ukraine is disclosed.

His scientific and organizational activities as a General Designer-General Director of the State Design Bureau «Pivdenne» (Yuzhnoye SDO) in 1991-2010 are described.

Анотація. Наукова актуальність теми визначається тим, що економічна потужність та обороноздатність держави як ключові фактори її національної безпеки великою мірою визначаються рівнем розвитку фундаментальних наукових та технічних знань. Це зумовлює необхідність дослідження історичного досвіду та результатів вітчизняних вчених, який важливо використати при утвердженні України в світовому науково-технологічному просторі.

Статтю присвячено дослідженню життя та діяльності Станіслава Миколайовича Конюхова (12.04.1937 - 03.04.2011) - визначного вченого та конструктора в галузі ракетобудування, академіка НАН України, Героя України.

Проаналізовано його участь в реалізації Національних космічних програм України. Розкрито діяльність С. М. Конюхова як Генерального конструктора із космічних систем і бойових ракетних комплексів в Україні, його роль у створенні стратегічних ракетних комплексів, космічних апаратів та сучасних зразків ракетного озброєння і військової техніки для Збройних сил України.

Описано його науково-організаційну діяльність як Генерального конструктора-Генерального директора ДП «Конструкторське бюро «Південне» ім. М. К. Янгеля» (КБ «Південне») в 1991-2010 рр.

Key words: S. Koniukhov, General Designer, Council of General Designers, defense-industrial complex, armament and military technique, rocket and space technology, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine.

Ключові слова: С. М. Конюхов, Генеральний конструктор, Рада Генеральних конструкторів, оборонно-промисловий комплекс, озброєння та військова техніка, ракетно-космічна техніка, НАН України, Україна.

Постановка проблеми. Історичний досвід діяльності та результати вітчизняних вчених важливо використати при утвердженні України в світовому науково-технологічному просторі. Особливо це стосується наукомістких та високотехнологічних сфер, зокрема ракетно-космічної галузі та оборонно-промислового сектору, які формують економічну потужність, обороноздатність та національну безпеку держави. Це зумовлює необхідність дослідження історії розвитку даних сфер та історичної біографістики її діячів. Одним із фундаторів ракетно-космічної галузі України є визначний вчений-конструктор, академік НАН України, Герой України, Генеральний конструктор-Генеральний директор ДП «Конструкторське бюро «Південне» ім. М. К. Янгеля» (КБ «Південне») Станіслав Миколайович Конюхов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій [1-18], в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про те, що ще існують малодосліджені джерела, які стосуються наукового доробку академіка С. М. Конюхова. Наприклад, вперше досліджувались особова справа вченого, що містить документи періоду його роботи в КБ «Південне» і зберігається в Науковому архіві Президії НАН України та нормативно-правові акти України щодо діяльності ракетно-космічної галузі та оборонно-промислового комплексу України [19-25]. Провідні вчені Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних сил України, такі як: І. Б. Чепков, М. І. Луханін, А. А. Гультяєв, В. Є. Сіренко досліджували проблемні питання щодо ролі та місця інституту Генеральних конструкторів у 2001-2015 рр. в функціонуванні оборонно-промислового сектора української економіки [26, 27]. Низку аспектів діяльності С. М. Конюхова узагальнено в публікаціях авторки даної статті [28-34]. Проте в українській історіографії науки і техніки відсутнє комплексне дослідження проектно-конструкторської, науково-організаційної, громадської діяльності та творчого простору вченого.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Станіслав Миколайович майже все своє життя присвятив науковій діяльності по створенню ракетно-космічної техніки. Під його керівництвом або за безпосередньої участі розроблено декілька поколінь ракетних комплексів стратегічного призначення, ракет-носіїв та космічних апаратів,

створених у КБ «Південне». Вченим виконано значний обсяг фундаментальних і прикладних досліджень у галузі ракетно-космічної науки і техніки, йому належить низка знакових винаходів, які суттєво вплинули на розвиток ракетно-космічної галузі України. Наукові здобутки Станіслава Миколайовича знайшли своє визнання не тільки в Україні, а й у всьому світі. Але не є широко відомим той факт, що у 2001 р. С. М. Конюхову було надано повноваження Генерального конструктора із космічних систем і бойових ракетних комплексів в Україні (далі – Генеральний конструктор).

Враховуючи значний внесок вченого та його учнів у розвиток оборонно-промислового сектору України вкрай актуальним є проведення всебічного історичного дослідження організаційних, науково-технічних, фінансово-економічних та інших повноважень С. М. Конюхова як Генерального конструктора; розкриття його ролі у підготовці та реалізації Національних космічних програм України, а також у створенні стратегічних ракетних комплексів, космічних апаратів та сучасних зразків ракетного озброєння і військової техніки для Збройних сил України (далі - ЗСУ), що сприяло зменшенню рівня воєнної небезпеки та створенню сприятливих умов для забезпечення захисту національних інтересів України.

Метою дослідження є розкриття змісту діяльності С. М. Конюхова як Генерального конструктора із космічних систем і бойових ракетних комплексів в Україні та його внеску в стабілізацію роботи ракетно-космічної галузі України та оборонно-промислового сектора української економіки в умовах її трансформації.

Виклад основного матеріалу. Станіслав Миколайович Конюхов народився 12 квітня 1937 р. у с. Бекренево Лезького району Вологодської області (РРФСР) в сім'ї військовослужбовця [19, арк. 5]. Після закінчення школи, з вересня 1954 р. по липень 1959 р. Станіслав Миколайович навчався на фізико-технічному факультеті Дніпропетровського державного університету ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією [19, арк. 3]. На думку С. М. Конюхова вибір його професії був: «наслідком війни ... коли війна закінчилася, батько теж служив, і я спілкувався весь час у військових містечках. Там же я бачив всю цю німецьку техніку, вона, звичайно, відрізнялася від нашої, на жаль. Це були потужні транспортери, потужні плавучі амфібії, потужні гаубиці. Ну, загалом, техніка німецька відрізнялася від нашої 45-го року. Але це викликало у мене такі почуття...

заздорсті, чи що? Що німці, треба і нам, щоб і у нас не гірше було» [1, с. 103].

Після закінчення університету влітку 1959 р. Станіслав Конюхов отримав направлення на роботу в Дніпропетровське ОКБ-586 (КБ «Південне»). З КБ «Південне», в якому вчений пройшов шлях від інженера до Генерального конструктора-Генерального директора, пов'язана вся його творча біографія. С. М. Конюхов працював на посадах інженера, провідного інженера (1959-1962), старшого інженера групи провідних підприємств, провідного конструктора виробів підприємства (1962-1964), керівника відділу підприємства (1964-1974), керівника відділення-заступника Головного конструктора конструкторського бюро КБ «Південне» (1974-1978), керівника відділення-заступника керівника комплексу КБ «Південне» (1978-1984), керівника та Головного конструктора КБ «Південне» (1984-1986), першого заступника Генерального конструктора НВО «Південне», першого заступника керівника КБ «Південне» (1986-1990), в.о. керівника КБ «Південне» (1990-1991), Генерального конструктора-Генерального директора КБ «Південне» (1991-2010) [19, арк. 3].

На початку 90-х рр., після розпаду СРСР, одним із пріоритетних напрямків промислової політики України була реструктуризація та конверсія оборонного сектору економіки. Але в умовах становлення незалежності України майже всі підприємств оборонного комплексу нашої держави залишились з фактично порожніми портфелями замовлень. Це стосувалось і КБ «Південне», яке на той час вже очолював С. М. Конюхов. Станіслав Миколайович зазначав, що для підприємства це був: «непростий час, а просто катастрофічний. Розпався Союз, замовлень на оборонну техніку в Україні немає. Радянського Союзу немає. Росія Україні не замовляє оборонну техніку, тому бойові ракети зникли ... космічні носії - вони були, але попиту на них немає, корисних навантажень немає. Ніхто їх не замовляє. Двигуни - ми їх можемо робити, але для кого робити, хто їх споживатиме? Загалом, тут замовлення впали відразу катастрофічно, тобто ми залишились без замовлень і засобів до існування ... Ось у цій ситуації приїжджає до нас міністр Віктор Іванович Антонов. Міністерство наше українське називалося Міністерство оборонної промисловості і конверсії. В КБ «Південне» працювало 9700 людей. Він каже: «Таке КБ Україні не потрібно, скоротити вдвічі». Наказ «Скоротити вдвічі» важко пережили» [1, с. 106].

Генеральному конструктору-Генеральному директору КБ «Південне» С. М. Конюхову потрібно було терміново розробити програму діяльності підприємства в новій політичній і економічній обстановці. З цього приводу В. П. Горбулін (академік НАН України, директор Національного інституту стратегічних досліджень)

та А. І. Шевцов (доктор технічних наук, директор філіалу Національного інституту стратегічних досліджень (ДФ НІСД) у м. Дніпро) зазначали, що С. М. Конюхов обрав: «стратегію створення за можливості нових і модернізації наявних зразків ракетно-космічної техніки в рамках власних національних проектів і участі підприємства у програмах співпраці Росії, Білорусі і Казахстану ... він пішов шляхом пошуку компромісу між обсягами використання наявного науково-технічного потенціалу, обсягом конверсії та економічними можливостями держави» [14, с. 86].

Опинившись перед необхідністю пошуку нових напрямів роботи, добре вивчивши ситуацію на ринку ракетно-космічних послуг, Станіслав Миколайович, завдяки своїй цілеспрямованості, організаторським здібностям та діловій активності, зміг розробити ефективну стратегію розвитку КБ «Південне», основу якої склали традиційні роботи в галузі створення ракетно-космічної техніки, конверсійні програми та пропозиції щодо ревізії наявного потенціалу українського оборонного комплексу та оцінюванні можливостей створення сучасних зразків ракетного та космічного озброєння для ЗСУ. С. М. Конюхов зазначав, що для підвищення технічної оснащеності ЗСУ: «кооперацією українських підприємств на чолі з КБ «Південне» було здійснено ряд проектно-конструкторських розробок перспективних систем ракетно-реактивного озброєння. В результаті проведених досліджень були сформульовані пропозиції щодо створення таких зразків озброєння, як мобільні оперативно-тактичні комплекси для Сухопутних військ, зенітні ракетні комплекси різного класу, включаючи переносний зенітний комплекс, реактивні системи залпового вогню і ряд інших бойових систем. Розроблено ряд проектів по космічним системам військового призначення: інформаційно-розвідувальним, зв'язковим і іншим. Сьогодні ЗСУ мають гостру потребу в нових зразках високоефективного зброї нового покоління. Тому створений нами науково-технічні напрацювання стали надійною базою для розгортання повномасштабних робіт зі створення ефективних видів ракетно-реактивного озброєння» [1, с. 85].

Основою забезпечення обороноздатності держави є оборонно-промисловий комплекс. Після розпаду СРСР та проголошення незалежності Україна отримала у спадок третину радянського космічного потенціалу та почала формування власної структури державної влади, відповідальної за обороноздатність країни. Організація роботи новостворених державних структур (Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Державний комітет з питань оборонної промисловості та машинобудування, Національне космічне агентство та інші) могла бути успішною лише при достатній науковій підтримці з боку спеціалізованих інститутів. На думку директора ДФ НІСД А. І. Шевцова: «Важливість цього

завдання добре розумів С. М. Конюхов, який виступив з ініціативою створення в структурі КБ «Південне» на базі відділення 12 (системних досліджень і ефективності) підрозділу з більш масштабними завданнями - «Центру стратегічних досліджень, супроводу міжнародних договорів і питань екології» [1, с. 124]. Це сприяло виходу 4 березня 1992 р. Указу Президента України про створення Національного інституту стратегічних досліджень і його філії в Дніпропетровську [21]. Вчені ДФ ІНСД працювали над стратегіями розвитку держави, спеціалізованими фундаментальними й прикладними дослідженнями суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України, а також її окремих складових: геополітичної, зовнішньополітичної, внутрішньополітичної, економічної, інформаційної тощо.

Ключовим питанням в перші місяці незалежності України було формування ракетно-космічної політики держави, насамперед, збереження та розвиток ракетно-космічного комплексу, створення власної структури управління підприємствами галузі та пошук країно-стратегічних партнерів.

Виходячи з необхідності збереження і подальшого розвитку в інтересах України науково-технічного і виробничого потенціалу космічної галузі народного господарства України, його використання для розв'язання соціально-економічних проблем 29 лютого 1992 р. Указом Президента України було створено Національне космічне агентство України [20] (з 2011 р. - Державне космічне агентство України (ДКАУ)). За 27 років свого існування ДКАУ спільно з центральними органами виконавчої влади та НАН України було розроблено та реалізовано п'ять Національних Космічних Програм України, які сприяли розвитку космічної діяльності, установленню міжнародних контактів, виходу підприємств галузі на світовий ринок космічних послуг. Для розгляду наукових рекомендацій та інших пропозицій щодо головних напрямів розвитку науки і техніки, обговорення найважливіших програм та інших питань в ДКАУ була створена науково-технічна рада з числа вчених і висококваліфікованих фахівців, до складу якої входив С. М. Конюхов.

Відаючи належне внеску С. М. Конюхова у розвиток науки, вітчизняної і світової ракетно-космічної техніки Загальні збори НАН України 25 листопада 1992 р. відповідною Постановою обрала вченого дійсним членом (академіком) Академії наук України по відділенню механіки з спеціальності «Механіка» [19, арк. 10]. Станіслав Миколайович брав активну участь у роботі колегіальних органів НАН України. Він тричі входив до складу Бюро відділення механіки: з 27 січня 1999 р. [16], з 2 червня 2004 р. [16; 19, арк. 31] та з 29 квітня 2009 р. [16; 19, арк. 35], а також з 11.07.2001 р. по 31.12.2005 р. вчений входив до

складу Ради з космічних досліджень НАН України [16].

На думку академіка НАН України, першого віце-президента НАН України, Генерального директора НКАУ у 1992–1994 рр. В. П. Горбуліна та директора ДФ ІНСД А. І. Шевцова Станіслав Миколайович: «брав найактивнішу участь у підготовці та реалізації Національних космічних програм України» [14, с. 86] та доповнювали, що: «як член Ради з космічних досліджень НАН України та науково-технічної ради Національного космічного агентства Станіслав Миколайович пропонував нові теми і програми, заряджаючи всіх своєю енергією і цілеспрямованістю» [14, с. 87].

З цього приводу заступник Головного інженера КБ «Південне» в 1969–1997 рр. В. М. Паппо-Користін писав, що: «С. М. Конюхов, патріот своєї країни, велику увагу приділяє вирішенню завдань у рамках Національної космічної програми, що має на меті служити інтересам природокористування, охорони навколишнього середовища та екологічного моніторингу» [1, с. 157]. А в колективному некролозі з приводу смерті вченого видатні політичні та наукові діячі нашої держави віддаючи данину його пам'яті зазначали: «Неоціненним є внесок С. М. Конюхова у формування й зміцнення позиції України, як однієї з провідних ракетно-космічних держав світу. Він є одним з авторів Національної космічної програми України [17, с. 90].

Додатковим поштовхом науково-технічного та виробничого розвитку оборонної промисловості України стало затвердження постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) 23 квітня 2001 р. Положення про Генерального конструктора із створення техніки для потреб оборони та безпеки держави [22].

Свідченням високого особистого авторитету та справжнього професіоналізму С. М. Конюхова було надання йому у 2001 р. повноважень Генерального конструктора із космічних систем і бойових ракетних комплексів в Україні. В обов'язки Станіслава Миколайовича як Генерального конструктора входило забезпечення виконання комплексу науково-дослідних, дослідно-конструкторських та дослідно-технологічних робіт, пов'язаних із створенням і модернізацією зразків окремого виду озброєнь чи військової техніки, або найважливіших систем машин, обладнання і приладів військового призначення, автоматизованих систем, продукції і технологій подвійного використання [22].

Одне з головних призначень Генерального конструктора полягає у виконанні функції не просто сполучної ланки між наукою і виробництвом, а системного інтегратора єдиної науково-виробничої діяльності численних наукових, конструкторсько-технологічних установ і промислових підприємств, спрямованої в умовах суттєвих часових і ресурсних обмежень на виконання актуальних завдань, що стоять перед

оборонною промисловістю. Це знаходить своє відображення не тільки в забезпеченні максимально можливого науково-технічного рівня фундаментальних і прикладних досліджень, дослідно-конструкторських та дослідно-технологічних робіт, технологій і засобів виробництва, що застосовуються, а й в безальтернативній ролі Генерального конструктора у формуванні відповідної системи науково-технічної та виробничої кооперації, яка в більшості випадків охоплює відразу кілька сфер науки і техніки та галузей промисловості. [27, с. 7].

Станіславу Миколайовичу була притаманна унікальна здібність до аналізу подій, які відбуваються, і прогнозуванню їх подальшого розвитку. Особлива здатність передбачення основних тенденцій світового науково-технічного прогресу та спроможність втілити новітні досягнення в конкретних зразках вітчизняного озброєння, якою володів С. М. Конюхов, сприяла вирішенню актуальних проблем розвитку ракетно-космічної галузі України і усуненню зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці нашої держави.

Значний науково-технічний та організаторський досвід С. М. Конюхова на посаді Генерального конструктора-Генерального директора КБ «Південне» не тільки дозволив підприємству в складній економічній ситуації вийти на зовнішній ринок космічних послуг, а Україні брати участь у реалізації престижних комерційних космічних проектів, але й вирішувати основні завдання Генерального конструктора, поставлені йому урядом України.

Завдяки особливому типу мислення, широкому кругозору і прогресивному світогляду, С. М. Конюхов з легкістю здійснював науково-технічне та організаційне забезпечення створення продукції і технологій світового рівня та їх модернізацію; координацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських та дослідно-технологічних робіт і виробництва продукції підприємствами-співвиконавцями; координацію робіт, пов'язаних із супроводженням експлуатації та модернізації озброєння і військової техніки ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

До його обов'язків входило: вносити пропозиції державним замовникам щодо затвердження виконавців та співвиконавців створення продукції та розподіл коштів між ними, технічних завдань на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та дослідно-технологічних робіт; розглядати і визначати відповідні технічні умови (сертифікати) на продукцію; контролювати виконання завдань з модернізації створеної під його керівництвом продукції, яка випускається підприємствами незалежно від форми власності. Також надавати замовникам науково-дослідних, дослідно-конструкторських та дослідно-технологічних робіт на будь-якій стадії їх проведення обґрунтовані

пропозиції щодо перегляду (уточнення) технічного завдання (тактико-технічних вимог); брати участь у роботі комісії з питань атестування розробленої під його керівництвом продукції [22].

Як Генеральний конструктор Станіслав Миколайович повинен був забезпечувати: високий технічний рівень, конкурентоспроможність продукції, створеної або модернізованої під його керівництвом, з використанням новітніх вітчизняних та зарубіжних досягнень науки і техніки, відкриттів та винаходів; додержання вимог нормативно-технічної бази, встановлених термінів розроблення і освоєння виробництва продукції. Також забезпечувати координацію роботи організацій і підприємств-співвиконавців із створення продукції; підготовку пропозицій щодо проведення необхідних науково-дослідних та експериментальних робіт для подальшого використання їх у перспективних розробках; систематичне підвищення технічного рівня створеної під його керівництвом продукції, виготовленої підприємствами незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Генеральний конструктор забезпечував: раціональне використання коштів і ресурсів, що виділяються на створення або модернізацію продукції; підготовку пропозицій щодо формування державного оборонного замовлення, проектів науково-технічних програм розвитку озброєнь та військової техніки; підготовку узгоджених з іншими напрямками створення продукції пропозицій до планів науково-дослідних, дослідно-конструкторських та дослідно-технологічних робіт із розроблення і виготовлення нових матеріалів, комплектуючих виробів, впровадження нових технологій; контроль за створенням продукції на всіх стадіях проектних, макетних, експериментальних, дослідних, довідних робіт, проведенням стендових та експлуатаційних випробувань; патентну чистоту продукції і патентний захист розроблених рішень; обґрунтування використання імпортованих та експорту власних «ноу-хау»; організацію проведення досліджень зразків нової техніки в експлуатаційних умовах для забезпечення підвищення її надійності та ресурсу, зменшення експлуатаційних витрат; високу технологічність розроблюваних конструкцій і формування передумов для впровадження найбільш прогресивних рішень щодо демонтажу та утилізації продукції. Також до його обов'язків входило: здійснення авторського нагляду за освоєнням, виробництвом та експлуатацією продукції, а також внесення пропозицій щодо усунення виявлених виробничих та експлуатаційних її недоліків; забезпечення планомірного оснащення підпорядкованих йому конструкторських підрозділів, експериментальної і випробувальної баз необхідною сучасною технікою та обладнанням; аналіз сучасного стану науки і техніки та прогнозування основних напрямів створення і модернізації нових видів продукції;

формування пропозицій щодо визначення виробничих потужностей для розгортання серійного випуску продукції, оптимізації його виробничого циклу, створення інтегрованих науково-виробничих структур; подання пропозицій щодо координації робіт у рамках міжгалузевих та міжнародних науково-технічних програм, частиною яких є розроблення продукції під його керівництвом; розроблення за дорученням відповідного центрального органу виконавчої влади пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання порядку створення продукції за відповідним напрямом; додержання під час створення та модернізації продукції вимог законодавства щодо державної таємниці [22].

Для координації робіт із створення техніки військового, спеціального та подвійного призначення різної спрямованості у 2004 р. була сформована Рада Генеральних конструкторів із створення техніки для потреб оборони та безпеки держави [26, с. 7]. Данню Раді було сформовано 2 червня 2004 р. відповідною постановою КМУ [23], але, на превеликий жаль, вона мала гриф обмеження доступу («не для друку») [18], тому відомості, які в ній зазначені не відомі широкому колу читачів.

У 2008 р. С. М. Конюхова було уведено до складу Ради з питань оборонно-промислової політики при Міністерстві промислової політики (МПП) України (далі - Рада). Раді було утворено відповідними наказами МПП України від 04 червня 2008 р. [24] та МПП України, Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки України, Національного космічного агентства України від 12 вересня 2008 р. [25] з метою визначення та формування засад державної політики у сфері розробки та виробництва озброєння і військової техніки, стратегічних цілей та пріоритетів розвитку оборонно-промислового комплексу, сприяння підвищенню науково-технічного потенціалу, розширенню військово-технічного співробітництва, а також для ефективного функціонування інституту Генеральних конструкторів та подальшої активізації їх діяльності.

До головних завдань Ради входили: розробка пропозиції щодо визначення та формування засад і пріоритетів, стратегії і механізмів реалізації державної оборонно-промислової та військово-технічної політики; за дорученням МПП України проведення аналізу та експертизи проектів документів, що стосуються функціонування і розвитку оборонно-промислового комплексу, внесення пропозицій щодо підвищення ефективності управління державним майном на його підприємствах. Також підготовка пропозицій щодо залучення додаткових фінансових та матеріально-технічних ресурсів для створення нових видів озброєння і військової техніки для потреб оборони та безпеки держави, поліпшення структури експорту товарів військового

призначення та подвійного використання, розвитку оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва тощо.

Генеральний конструктор у оборонно-промисловій сфері - особа з числа провідних науковців і фахівців, на яку керівництвом держави покладені обов'язки з організації процесу створення, освоєння виробництва та технічного супроводу новітніх зразків, систем і комплексів вітчизняного озброєння та військової техніки за відповідним напрямом. За часів колишнього Союзу найменування статусу такої особи залежало від галузі промисловості, в якій вона працювала: у Міністерстві авіаційної промисловості СРСР він іменувався Генеральним конструктором, у Міністерстві загального машинобудування СРСР, Міністерстві оборонної промисловості СРСР - Головним конструктором [26, с. 4]. Згадуючи своїх вчителів-видатних Головних конструкторів в галузі ракетно-космічної техніки С. М. Конюхов зазначав, що: «Значним є внесок в створення стратегічних ракетних комплексів Головних конструкторів М. К. Янгеля і В. Ф. Уткіна. Вони вважали, що основа успіху криється в єдиному управлінні та координації зусиль усіх організацій-співвиконавців через Раді Головних конструкторів. Завдяки цьому в розробках КБ «Південне» були впроваджені найдосконаліші системи, агрегати і технології, тобто краще, що було на той період. Розробка ракетних комплексів четвертого покоління (1980-1990 рр.) стала надійною гарантією ведення переговорів по виробленню нової угоди щодо реального скорочення кількості стратегічних наступальних озброєнь» [1, с. 91].

За визначні особисті заслуги перед Українською державою у розвитку вітчизняного ракетобудування 12 квітня 2004 р. Указом Президента України С. М. Конюхову було присвоєно звання Герой України з врученням ордена Держави [19, арк. 30]. За багаторічну самовіддану наукову, конструкторську, педагогічну і громадську діяльність та винятковий внесок у розвиток космічної науки, техніки і технологій 30 березня 2007 р. Президія НАН України нагородила вченого відзнакою НАН України «За наукові досягнення» [19, арк. 32]. За значний особистий внесок у зміцнення ракетно-космічного потенціалу України, космічних систем і технологій, високу професійну майстерність 10 квітня 2007 р. Указом Президента України С. М. Конюхова було нагороджено орденом «За заслуги» I ступеня [19, арк. 33], а 9 квітня 2009 р. орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня за значні досягнення у фундаментальних та прикладних наукових дослідженнях, розробці, впровадженні та виробництві сучасної ракетно-космічної техніки, багаторічну сумлінну працю [19, арк. 34].

Висновки. С. М. Конюхов був блискучим організатором, досвідченим професіоналом, справжнім патріотом України, прагнучи своїми

знаннями та вчинками зберегти за Україною звання космічної держави.

Діяльність вченого як Генерального конструктора із космічних систем і бойових ракетних комплексів в Україні, його участь у підготовці та реалізації Національних космічних програм України, а також у створенні стратегічних ракетних комплексів, космічних апаратів та сучасних зразків ракетного озброєння і військової техніки для ЗСУ виявилась надзвичайно плідною і корисною для стабілізації роботи ракетно-космічної галузі України та оборонно-промислового сектора української економіки в умовах її трансформації.

Варто зазначити, що проведення подальшого всебічного історичного дослідження життєвого шляху та багатогранної діяльності академіка Станіслава Миколайовича Конюхова є вкрай актуальним, зважаючи на його роль в історії розвитку ракетно-космічної науки і техніки.

Список літератури

1. Конюхов. К 75-летию со дня рождения ; под общ. ред. А. В. Дегтярева. Днепропетровск : Арт-Пресс, 2012. 256 с.
2. Yuzhnoye, the Lot of Mine: A Photobiography of Stanislav Koniukhov ; Edited by A. V. Degtyarev. Kyiv : Space-Inform, 2018. 216 pp.
3. Станислав Николаевич Конюхов : Биобиблиография ученых Украины / НАН Украины. Киев : Наук. думка, 2007. 88 с.
4. Призваны временем. От противостояния к международному сотрудничеству ; под общ. ред. С. Н. Конюхова. Днепропетровск : Арт-Пресс, 2009. 832 с.
5. Ракеты и космические аппараты Конструкторского бюро «Южное» ; под общ. ред. С. Н. Конюхова. Днепропетровск : Арт-Пресс, 2004. 260 с.
6. Шестьдесят лет в ракетостроении и космонавтике ; под общ. ред. А. В. Дегтярева. Днепропетровск : Арт-Пресс, 2014. 540 с.
7. Санін Ф. П., Джур Є. О., Кучма Л. Д., Хуторний В. В. Розвиток ракетно-космічної техніки в Україні : підручник. Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2002. 402 с.
8. «Секретний» підрозділ галузі : Нариси історії фізико-технічного інституту Дніпропетровського національного університету / В. С. Савчук та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. нац. ун-т, 2001. 376 с.
9. Конструкторское бюро «Южное». Люди и ракеты : фотоальбом ; под общ. ред. А. В. Дегтярева. Днепропетровск : ГП «КБ «Южное» им. М. К. Янгеля», 2014, 448 с.
10. Конюхов: «Судьба моя - КБ «Южное» : фотоальбом к 80-летию со дня рождения академика НАН Украины, Генерального конструктора С. Н. Конюхова ; под общ. ред. А. В. Дегтярева. Киев : Спейс-Информ, 2017. 352 с.
11. Мітрахов М. О. Видатні діячі ракетно-космічної України. Київ : «Спейс-Інформ», 2015. 172 с.
12. Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара : Бібліографічний довідник ; гол. ред. М. В. Поляков. 2-е вид., перероб. і допов. Дніпропетровськ : Дніпроп. нац. ун-т, 2008. 596 с.
13. Місія Генерального конструктора : документальний відеофільм до 80-річчя від дня народження Генерального конструктора, академіка НАН України С. М. Конюхова. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=5swarNdCo9o> (дата звернення : 09.09.2018).
14. Горбулін В. П., Шевцов А. І. Генеральний конструктор ракетно-космічної техніки України. До 80-річчя від дня народження академіка НАН України С. М. Конюхова. Вісник НАН України. 2017. № 4. С. 83-87
15. Кузнєцов Е. І., Мітрахов М. О. Державне космічне агентство України: 25 кроків у Космос. Київ : «Спейс-Інформ», 2016. 180 с.
16. Офіційний сайт Національної Академії Наук України. URL : <http://www.nas.gov.ua/UA/PersonalSite/Statuses/Pages/default.aspx?PersonID=0000006234> (дата звернення : 09.09.2018).
17. Пам'яті С. М. Конюхова. Космічна наука і технологія. 2011. № 2. С. 90
18. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. Права людини в Україні. Секретні матеріали: що ховала влада під грифами не для друку та опублікуванню не підлягає. URL : <http://khp.org/index.php?id=1145621740> (дата звернення : 09.09.2018).
19. Личное дело С. Н. Конюхова. Поточний архів Президії НАН України. Ф. 251, Оп. 655, Спр. 20, Арк. 3, 5, 10, 30-35.
20. Указ Президента України Про створення Національного космічного агентства України : прийнятий 29 лютого 1992 р. № 117 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/92/ed19920229> (дата звернення : 09.09.2018).
21. Указ Президента України Про створення Національного інституту стратегічних досліджень : прийнятий 4 березня 1992 р. № 127. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/92> (дата звернення : 09.09.2018).
22. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про генерального конструктора із створення техніки для потреб оборони та безпеки держави : прийнята 23 квітня 2001 р. № 392 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2001-%D0%BF> (дата звернення : 09.09.2018).
23. Постанова Кабінету Міністрів України Про утворення Ради Генеральних конструкторів із створення техніки для потреб оборони та безпеки держави : прийнята 2 червня 2004 р. № 735 URL : <http://khp.org/index.php?id=1145621740> (дата звернення : 09.09.2018).

24. Наказ Міністерства промислової політики України Про утворення Ради з питань оборонно-промислової політики при Міністерстві промислової політики України : прийнятий 4 червня 2008 р. № 355 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0355581-08> (дата звернення : 09.09.2018).

25. Наказ Міністерства промислової політики України, Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки України, Національного космічного агентства України Про утворення Ради з питань оборонно-промислової політики при Міністерстві промислової політики України : прийнятий 12 вересня 2008 р. № 582/453/849/282 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0582581-08/sp:java:-:max25> (дата звернення : 09.09.2018).

26. Чепков І. Б., Луханін М. І., Гультьєв А. А., Сіренко В. Є. Генеральний конструктор: красива легенда чи усвідомлена необхідність. *Технологические системы*. 2016. № 2 С. 7-25.

27. Чепков І. Б., Луханін М. І., Гультьєв А. А., Сіренко В. Є. Роль та місце генерального конструктора в життєдіяльності оборонно-промислового комплексу. *Технологические системы*. 2016. Т. 10. № 2 С. 4-9.

28. Войтюк О. С. Внесок академіка НАН України С. М. Конюхова у створення ракетно-космічної техніки. *Питання історії науки і техніки*. 2018. № 2 (46). С. 3-11.

29. Войтюк О. С. Науково-організаційна діяльність академіка С. М. Конюхова зі створення ракетно-космічної техніки в Україні. Двадцять третя Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річчю Національної академії наук

України : матеріали конф., м. Київ, 20 квітня 2018 р. Київ, 2018. С. 30-33.

30. Войтюк О. С. Науково-конструкторська діяльність академіка НАН України С. М. Конюхова у галузі ракетобудування. XIII наукові читання «Дніпровська орбіта-2018»: Збірник доповідей, м. Дніпро, 18-20 жовтня 2018 р. Дніпро : НЦАОМ, 2018. С. 15-20.

31. Войтюк О. С. Творча спадщина академіка С. М. Конюхова (1937–2011) в галузі ракетобудування. *Питання історії науки і техніки*. 2018. № 4 (48). С. 35-40.

32. Войтюк О. С. Внесок академіка НАН України С. М. Конюхова (1937–2011) в конверсійні програми ракетно-космічної галузі України. *Історія науки і біографістика : електрон. наук. фах. вид.* 2019. № 1. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2019-1/08.pdf> (дата звернення : 07.08.2019).

33. Войтюк О. С. Роль академіка НАН України С. М. Конюхова (12.04.1937 - 03.04.2011) в конверсійній діяльності ракетно-космічної галузі України // 24 Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Наука як феномен національної культури»: *Мат. конф., м. Київ, 19 квітня 2019 р. Київ, 2019. 254 с. С. 24-28.*

34. Войтюк О. С. Науковий доробок академіка С. М. Конюхова. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір : матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 19–21 червня 2019 р. / НАНУ, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України». Київ : «Видавництво «Фенікс», 2019. 243 с. С. 200-204.

Яхутль Юрий Асланбиевич

*Кандидат исторических наук,
доцент кафедры истории России,
Кубанский государственный университет*

ЮЖНО-РОССИЙСКАЯ СТАНИЦА В УСЛОВИЯХ ПОВСЕДНЕВНОСТИ НЭПА

Yakhutl Yuri Aslanbievich
*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Department of Russian History,
Kuban State University*

SOUTH RUSSIAN VILLAGE IN THE EVERYDAY LIFE OF NEP

Аннотация. Статья посвящена истории повседневности южно-российской станицы, трансформации социальных отношений в казачьем сообществе в период новой экономической политики (1921-1929 гг.). В условиях переходной экономики проблемы повседневной жизни оказывались под активным влиянием проводимых реформ. Агрессивное вмешательство государства в повседневную деятельность казачества преследовало цель организацию контроля за казачеством, считавшегося активным политическим оппонентом советской власти. Новые явления в южно-российских станицах 1920-х гг., связанные с реализацией НЭПа, оказали существенное влияние на разрешении земельного вопроса, сбор продовольственного налога, формирование коммунистической системы идеологического воздействия, реформы в сфере образования, полит просветительскую деятельность, направленную на разъяснение внутренней политики большевиков.

Annotation. The article is devoted to the history of everyday life of the South Russian village, transformation of social relations in the Cossack community during the new economic policy (1921-1929 гг.). In a transitional economy, the problems of everyday life were actively influenced by the reforms. The aggressive intervention of the state in the daily activities of the Cossacks was aimed at the organization of control over the Cossacks, who were considered an active political opponent of the Soviet government. New phenomena in the southern Russian villages of the 1920s, associated with the implementation of the NEP, had a significant impact on the resolution of the land issue, the collection of food tax, the formation of the Communist system of ideological influence, reforms in the field of education, political educational activities aimed at explaining the internal policy of the Bolsheviks.

Ключевые слова: новая экономическая политика (нэп), повседневность, южно-российская станица, советская власть, Кубань, Дон.

Keywords: new economic policy (NEP), everyday life, South Russian village, Soviet power, Kuban, Don.

Актуальность темы. В период новой экономической политики происходит качественная переоценка базовых основ социальной и экономической политики большевиков. НЭП (1921-1929 гг.) для России стала переломным этапом в системе социально-экономических преобразований, начатых большевиками еще в годы политики «военного коммунизма». В недрах политики «военного коммунизма» зарождались противоречия, которые инициировали правящую партию к пониманию необходимости налаживания диалога с большей частью населения страны, а именно крестьянством, составлявшем 80% от общего числа населения Советской России.

Переход к НЭПу в жестком противостоянии с казачеством Юга России оказал существенного влияния на формирование нэповской повседневности станиц Дона и Кубани, в котором прослеживалось скрытое, но ожесточенное противостояние вековых традиций казачества с новым советским образом жизни.

Анализ реакции населения на проводимые реформы и изменения их быта становится предметом исследования, рассматривая повседневность как комплекс взаимосвязанных факторов, а именно: сельскохозяйственная деятельность, бытовые условия, организация досуга, семейные отношения, старые и новые традиции, влияние новой сельской бюрократии в лице партийных ячеек и советских работников, полит просветительская деятельность, ликвидация безграмотности, новые советские праздники.

Повседневность южно-российского хлебороба включает сферу крестьянской обыденности, находящаяся под влиянием проводимых реформ, в динамике модернизационных преобразований 1920-х гг.

Актуальность статьи определяется возросшим интересом к истории повседневности 1920-х гг., влиянием экономических реформ на традиционные казачьи устои и желанием дать объективную оценку последствиям социальных трансформаций на Юге России. Мы учитываем и тот интерес к НЭПу, который был связан с началом либеральных реформ в 1990-х гг. В последние годы, к сожалению, заметно снижение интереса к данной теме, но столетие НЭПа (2021 г.) должно вызвать интерес исследователей, которые могут дать

ответы на те многочисленные вопросы, которые остаются дискуссионными.

Степень изученности проблемы. Современные исследователи предлагают научному сообществу большой выбор различных теоретико-методологических подходов в изучении исторического прошлого, и история повседневности в этом отношении отличается методологическим плюрализмом.

Исследовательский интерес представляет состояние хозяйства казака единоличника, занятого повседневным тяжелым сельскохозяйственным трудом, в рамках проводимых экономических реформ, станичного общества и появления как положительных, так и отрицательных тенденций в повседневности казачьего быта, общественно-политической жизни и хозяйственной деятельности городского населения. Именно в повседневной жизни различных социальных слоев и групп преломлялась многоукладная нэпмановская экономика, порождавшая противоречия и кризисы в рамках проводимых реформ. В современной исторической науке России история повседневности связана с распространением социальной истории в 1990-е гг.

В постсоветскую эпоху появилось достаточное количество исследований, посвященных анализу повседневной жизни крестьян и казаков в период НЭПа. Это связано с изменением приоритетов в научно-исследовательской деятельности. Основное внимание стали уделять социальным явлениям в хозяйственной и общественной жизни сельского населения [1]. Взаимоотношение большевиков и крестьянства рассматривалось и через призму социальной психологии селян. В этом плане особый интерес вызывает сборник «Менталитет и аграрное развитие России» [2]. История повседневности казачества юга России нашла свое отражение в работах Багдасарян С.Д. [3], где повседневность определяется как особый культурно-исторический ландшафт с помощью которого познается крестьянская среда.

Новая экономическая политика как вынужденная мера для восстановления экономики, разрешения политического кризиса, снижения социальных противоречий и протестного движения стало набором средств и методов за период с 1921 г. по 1929 г., обеспечившая политическую стабильность и начало социалистических

преобразований. Введение НЭПа не означало быстрого и кардинального изменения в жизни населения страны. Восстановительный процесс индивидуального крестьянско-казачьего хозяйства продолжался до 1925 г. и был сопряжен с военно-политическим противостоянием с советской властью, кризисами НЭПа, что оказывало существенное влияние на повседневную деятельность хлебороба.

Источниковая база исследования.

Исследование опирается на обширную и разнообразную документальную основу извлеченные из региональных и федеральных архивов.

Цель статьи. Целью статьи является определение групповых и индивидуальных реакций людей на проводимые реформы как отражение повседневности провинциального сельского труженика. Социально-политические преобразования периода НЭПа в 1920-х гг. во многом связаны с проблемами повседневности и противостояния старых, традиционных устоев казачества Юга России и новых явлений, связанных с политико-просветительской деятельностью большевиков.

Изложение основного материала. К 1925-1926 гг. экономика страны достигла практически довоенных показателей. За первые пять лет НЭПа индекс промышленного производства увеличился в три раза, прирост промышленного производства в разные годы составлял от 13% до 18%, среднегодовой прирост национального дохода достигал 18%, сельскохозяйственное производство выросло в 2 раза, а валовый сбор зерновых превысил на 11% показатели 1913 г. [4, л. 134]. Восстановительный процесс в сельском хозяйстве Юга России шел в двух направлениях, во-первых, решения проблем землеустройства, то есть обустройство местного и пришлого населения (иногородних, бывших красноармейцев) и колонизация свободных земельных площадей и, во-вторых, восстановление средств земледельческого производства, семенного фонда, создание прокатных пунктов сельскохозяйственных орудий [5, л. 1-1об.].

В региональных газетах Юга России в тематических разделах описывалась повседневная жизнь станиц. В достаточно открытой и доступной форме излагалась информация о последствиях проводимой экономической политики, тяжелых условиях хозяйственной деятельности, административного давления советских и партийных структур, роста имущественного неравенства и их влияние на повседневную жизнь селян [6, л. 234.].

НЭП на начальном этапе не внес коренных изменений в производственной и бытовой деятельности казаков (крестьян), при том что сельское население СССР в 1926 г. количественно доминировало, составляя 82% (население страны 147 млн чел., сельского населения 121 млн чел.). В этот период на территории Кубанского округа

проживало 1.300 тыс. чел. Преобладающая часть населения 85% от общего количества занималось сельским хозяйством [7]. В период активной фазы реформ на Дону иногороднее население расширило свои земельные владения за счет казачьих, что привело к сокращению их владений до 37% от общего количества сельскохозяйственных площадей округа. На этой основе в южно-русской станице обострились сословные противоречия [8]. Переселенческая политика большевиков провоцировала не только рост сословного противостояния, но имущественное противостояние, которое становилось опасным в борьбе между большевиками и зажиточной частью станицы за влияние над казачеством [9, с. 157]. Именно земельный вопрос в повседневной жизни казачьих сообществ Юга России оставался приоритетным вместе с выполнением условий продовольственного налога.

Противоречия между «новыми» и «старыми» ценностями в конечном итоге не привели к гармоничному их синтезу, а наоборот, усиливали противостояние, так как старые тенденции в аграрном секторе экономики преобладали и доминировали, как последствия исторически сложившихся условий развития южно-русской станицы.

В южно-русских казачьих регионах создавались всевозможные общественные организации и возникали движения по внедрению новых достижений в области аграрной науки. Новый советский праздник (сохранился до наших дней) «День урожая» в городах Донской области преследовал цель популяризации знаний по развитию индивидуального казачьего хозяйства для широких городских масс. Однако их результат не оказывал качественного влияния на культурно-хозяйственную самостоятельность казачества. Традиционные формы казачьего землепользования оставались главным объектом ежедневного противостояния казачества и иногородних, которые поддерживались большевиками.

Выборы в местные Советы, особенно в период реализации политики «Лицом к деревне» в повседневной жизни проявлялось с одной стороны в желании демонстрировать неизменность курса, выливавшегося во взаимные угрозы, а с другой, совершением преступлений против советских и партийных работников, призывами переходу к репрессиям. Террор по отношению к советским и партийным работникам стал фактором острого противостояния в повседневной жизни южно-русских хлеборобов в 1920-х гг. [10].

Идеология преобразований столкнулась с повседневным консерватизмом русского общества. В южно-русской станице это противостояние было более острым и явным, в котором проявлялись устоявшиеся патриархальные формы в сочетании с особыми формами землепользования и местного самоуправления. [11, л. 52]. Реформы землепользования оказывали существенное влияние на повседневную

хозяйственную деятельность индивидуального казачьем хозяйстве, в том числе привели к формированию новых типов поселений поселков [12, л. 61].

Особое внимание уделялось молодежи и женщинам, которые вовлекались в орбиту активной общественно-политической деятельности, рекомендовались на руководящие должности в сельских Советах. Большевики искали в этой среде опору для реализации аграрной политики и возможности укрепления политического влияния в южно-российской станице.

Жизнь в южно-российских станицах проходила в причудливом сочетании нового и старого, которая характеризовалась низким уровнем культуры и формированием советско-партийной бюрократии с потерей традиционной казачьей самобытности. Экономические и политические преобразования приводили к деформации базисных основ казачьего хозяйства и советизации общественной жизни. Вместе с тем, реформы способствовали появлению новых факторов в повседневной экономической деятельности казачьих хозяйств, таких как культурные хозяйства (например, в Кубанском округе наибольшее распространение культурные хозяйства получили в Краснодарском, Лабинском, Майкопском отделах), сельскохозяйственные выставки, пропаганда достижений в сельском хозяйстве Юга России [13].

Изменение повседневной жизни, влияние новых идеологических установок неоднозначно воспринималось казачеством Юга России. Традиционные устои казачества во многом противоречили проводимым социальным реформам. Одной из проблем повседневного противостояния казачества и советской власти было нарастающее влияние и рост советской партийно-бюрократической системы. Нарождающаяся бюрократия воспринималась как специфическое явление, связанное с советизации общественно-политической жизни казачьих регионов Юга России. Особую негативную реакцию населения вызывали факты взяточничества в хозяйственной и советской системе [14, л. 7].

Сохранившаяся практика общественных отношений (сельская община, сельские сходы), натуральная организация ведения крестьянского (казачьего) хозяйства во многом играли значительную роль в повседневной жизни селян. [15, л. 1 об]. В небольших станицах и хуторах она сводилась к исполнению своих налоговых обязательств и решению бытовых проблем.

Повседневность в период нэпа формировалась под влиянием динамично меняющегося пространственного окружения: появляются новые школы, избы-читальни, сельские клубы. Формирование новой социальной среды, которое могло демонстрировать преимущество нового перед старым становится главной задачей большевиков, но этим процессам активное

сопротивление оказывали зажиточные слои казачества [16, л. 48 об].

Заключение. Историческая наука на современном этапе проявляет растущий интерес к объективному исследованию социальных проблем периода новой экономической политики. Переход к НЭПу в 1921 г. означал признание необходимости сохранения индивидуального крестьянско-казачьего хозяйства и определенных социальных отношений, которые в последующем стали основой будущих кризисов, порожденных противостоянием устоявшихся традиционных форм с новыми советскими укладами.

Возможности исследования экономической повседневности 1920-х гг. позволяет раскрыть сложный путь экономических преобразований в аграрном секторе экономики Юга России, меняющиеся взгляды людей на традиционные устои повседневной жизни. Складывавшийся стереотип индивидуального предпринимательства в деревне во многом был предопределен рамками политического и экономического плюрализма периода НЭПа. Разрушение старого не означало формирование новых структур и нового информационно-культурного и бытового пространства. Эти противоречия ярко проявились в казачьих регионах, демонстрировавшие упорный социально-культурный консерватизм и политическое отторжение коммунистической идеологии.

Нэпа не стал «золотым веком» российского крестьянства и неконтролируемое социальное расслоение деревни, последующий рост имущественного неравенства, падение производительности труда, низкий уровень технической оснащенности в определенной степени способствовали началу сплошной коллективизации. В период политики «лицом к деревне» 1924-1926 гг. отмечается активизация хозяйственной деятельности казаков и крестьян, отличавшиеся ростом само потребления и снижением интереса к проводимым мероприятиям советской власти. При этом мы должны признать, что политическая активность возросла и из «класса молчаливого» он крестьянин превратился в «требовательного».

Литература и источники

1.Рогалина Н. Л. Новая экономическая политика и крестьянство// НЭП: приобретения и потери. Сб. статей. М.: Наука, 1994. С. 139-149; Климин И.И. Российское крестьянство в годы новой экономической политики (1921-1927) Санкт-Петербург: Изд-во Политехнического ун-та, 2007 427 с.

2.Менталитет и аграрное развитие России (XIX-XX вв.): Материалы междунар. конф., Москва, 14-15 июня 1994 г. / [Редкол.: В. П. Данилов, Л. В. Милов (отв. редакторы) и др.]. - М.: Росспэн, 1996. 439 с.

3.Багдасарян С.Д., Скорик А.П. Крестьянская повседневность эпохи нэпа: досуг и праздник в

южно-российской деревне в 1920-е годы: монография / Юж.-Рос. гос. техн. ун-т (НПИ). – Новочеркасск: Лик, 2012 – 239 с.; Она же. Быт, труд и семья крестьян эпохи нэпа: историческая повседневность южно-российской деревни в 1920-е годы / Отв. ред. А.П. Скорик; Юж.-Рос. гос. политехи, ун-т (НПИ) им. М.И. Платова. Новочеркасск: Лик, 2015. 312 с.

4. Государственный архив Краснодарского края (ГАКК). Ф-890. Оп. 1 Д. 6 Л. 134.

5. ГА КК. Ф. р-60. Оп. 1. Д. 1998. Л. 1-1об.

6. ГАКК. Р-187. Оп. 1. Д.8. Л. 234.

7. Деревенские очерки // Советский Юг.1924. №109 (1107). 15 мая.

8. За обновление земли // Советский Юг. 1924. 230 (1220) 8 октября.

9. Панкова-Козочкина Т. В. Казаки и крестьяне юга России в 1920-х годах: социально-политическая жизнь и хозяйственно-экономическая деятельность. Специальность

07.00.02 – Отечественная история // Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук Новочеркасск. – 2016. 617 с.

10. По станицам и хуторам // Красное Знамя. 1924. № 222 (1320) 1 октября.

11. Российский государственный архив социально-политической истории (РГА СПИ). Ф. 7. Оп. 84. Л. 52.

12. Цент документации новейшей истории Краснодарского края (ЦДНИ КК). Ф.1. Д. 286. Оп. 1. Л. 61.

13. Сельскохозяйственная хроника // Красное Знамя. 1924. 257 (1355). 13 ноября.

14. Центр документации новейшей истории Краснодарского края (ЦДНИ КК). Ф. 1. Оп. 1. Д. 214. Л. 7.

15. ЦДНИ КК. Ф. 1. Оп. 1. Д. 114. Л. 1 об.

16. Цент документации новейшей истории Ростовской области (ЦДНИ РО). Ф. 5. Оп. 1. Д. 52. Л. 48 об.

Turayev Khalim

DSc. in history,

Professor of the Bukhara state university,

Uzbekistan

Abdullayeva Feruza

Senior lecturer,

Bukhara state university,

Uzbekistan

ETHNICAL PROCESS AND SOCIO-POLITICAL, ECONOMIC HISTORY IN THE HERITAGE OF PULAT SOLIYEV

Abstract. The article analyses the famous Uzbek scholar Pulat Soliyev's treatise of the 20s-30s of 20th century. It also verifies his scientific position on the issues of important political events in Central Asia under the last Timurids, especially during the period of Shaibanids' establishment. The author of the article deeply investigates the historiographic estimate of life of the Uzbek khanates, their commercial trade ties with Russia and Eastern countries, given in Pulat Soliyev's works.

Key words: history, source, work, research, article, attitude, conclusion, comparative analysis, crisis, Uzbek, position, trade, goods, subsistence economy.

Formulation of the problem. One of the prominent scholars who had laid the foundation stones of the scientific historiography was Pulat Soliyev (1882-1938) [1]. He became the victim of the communistic regime in 1937 due to his pluralism, democratic moods, and impartial approach to the historic issues out of the frames. But during his lifetime he was able to prepare several studies related to the history of Central Asia and presenting them to the scientific circles.

Analysis of recent research and publications. The thriving period of his creativity is linked with the 20s and 30s of the 20th century. During this period he was successful at publishing several papers related to the diverse issues of the history of Central Asia[2]. His scope of interests included the history, culture, ethnic processes of Central Asia in Middle ages. The substantiation of the antiquity of the Uzbek population by illuminating the ethnical history of Uzbek population was the acute problem of the Uzbek scientific historiography school. Owing to these

demands and responsibilities, Pulat Soliyev has published several papers related with the ethnical history of the populations of Central Asia. In his researches "Uzbeks and the children of Timur", "History of Central Asia" and the "Comment on the history of Khorezm" [3, No.7-8] the socio-political and ethnical life of the Turkic populaces during diverse periods of time are expressed. In the article "Comment on the history of the Khorezm" which is under consideration the considerable scientific ideas on the ethnic history, culture, ethnic processes occurred in the Khorezm region are initiated.

In his studies of the ancient historic geography of Khorezm Pulat Soliyev relied on the data offered by Arab geographers Istakhri, Ibn Khavqal, Maqdisi, Khamavi, also Abu Raykhan Biruni. As a result, during the time when the article was written the oasis of Khorezm was not archaeologically studied. The service rendered by the Pulat Soliyev is in that he had initiated the scientific views on the historical geography and historical ethnography of the Khorezm oasis far before

P.Tolstov. In relation to the native population of Khorezm he advances critical views vis-à-vis the data presented by Biruni.

Highlighting previously unresolved parts of a common problem. Of course, Pulat Soliyev had no knowledge of the ancient Khorezmi language. Based on the papers by the Arabic geographers written in 9-11th century he concludes that the language of the population of Khorezm was Turkic. More recent researches on the issue show the reality of the ideas wrapped up by Pulat Soliyev in 1920s. The scholar studies the history of Khorezm on the ethno linguistic aspect. He casts doubt to the ideas according to which Khorezm also had the development of the special culture in the same way as it was formed on the banks of Nile and Euphrates[4]. According to the scholar there is no proof discussing the ancient culture of Khorezm. The main paper on which most people rely on is the work of Al-Biruni[5]. Pulat Soliyev also disagreed with the data presented by Arabic geographers Maqdisi, Khamavi. During the period when Pulat Soliyev was living the book "Avesto" was not yet put into scientific circulation.

The scholar denies the ideas initiated by the Russian orientalist N.I.Veselovski[6] on the ethnic mosaics of the Khorezm based on the fact they were based on the opinions of Biruni presented in his "Chronology". He indicated that the ethnic names were given in the Russian alphabet in broken manner. He tries to prove that the personal names given by the N.I.Veselovski are Turkic in reality. Pulat Soliyev tried to assert that the culture of Khorezm is not only the culture of some certain or special populations, but also the culture of the Turkic and Persianate populations.

Statement of purpose of the article Pulat Soliyev knew well the archaic Turkic language. He was successful at revealing the terms in Turkic from the point of view of linguistics. He commented thoroughly the lexical and social meanings of the terms "Er", "arna", "yop". While writing over the researches on Khorezm Pulat Soliyev widely used the papers written by V.Bartold translated into Uzbek by Fatikh Karim. He advanced the hypothesis that the word "Artkai" in the "History of irrigation of Turkistan" of Bartold could be the transformation of the "Eryigit". He mentions that certain terms of the ancient Khorezmian language related with the irrigation system have been preserved in Khivans and Turkmens. While maintain that the headdresses of the Khivans and Turkmens resemble to each other, he feels pity that the comments of V.Bartold are not enough for these two cases. At the same time he pays tribute and esteem to scientific potential of the V.Bartold. It seems that Pulat Soliyev conducted special surveys based on the formation and distribution of headdress- *karakalpak*. On this occasion the scholar makes several comments and fills the data gathered by V.Bartold. The existence of the fact that this headdresses were worn not only by the Khivans and Turkmens, but also by karakalpaks living in the Lower Amudarya, also by the people living in Astrakhan, that's the Nogai people in Northern Caucasus were wearing karakalpak headdress were attested by the

proof of Pulat Soliyev. At the same time he maintains that this headdress was not increasingly worn by Nogais was certified only in the karagach tribe of nogais. Developing his views on the main headdress – karakalpak, he advances his assumptions on the existence of this headdress as the main national dress of contemporary karakalpaks, nogais, Turkmens and the Uzbeks of Khorazm. The reason of the lack of this type of headdress in the Turkmens and Karakalpaks of Samarkand and Ferghana regions, and their wearing mostly headdress from thick felt is substantiated by Pulat Soliyev by their relative minority status in these regions.

He tried to prove that the words "Arna", "yab" are of Turkic origin. For example the scholar verifies that the word "yab" meant "yabuk", that's "to work"- to form certain type of activity. He mentions that it is wrong to assume them to be of Aryan origin. Pulat Soliyev who had tried to describe the ethnic mosaics of Khorezm based on the Chinese sources, comments of the Japanese monk scholar Yanaki, preferred to note that mostly Turkic people had lived in this region from the ancient times. The data offered in the works of Arabic geographers Istakhri, Ibn Khawqal, Maqdisi on the ethnic structure and geography of Transoxania are presented to wide analysis. He pays attention to the records of these authors on Turkic populations living in nomadic and semi-nomadic lifestyles in the Khorezm region, southern parts of Amu and Syrdarya rivers.

Statement of the main material Pulat Soliyev was interested in the opinions of Maqdisi on the language of Khorezm. The scholar was excited at Maqdisi who had profound knowledge of Persian, who could differ different dialects of it, didn't know Khorezmi language. He makes an irony to the idea of the Arabic traveler affirming that the reason of it was that Khorezmi language was not either Persian or Soghdian but of Oghuz origin[7, p.162]. Maqdisi didn't pay attention to this language, didn't study, or couldn't understand it. He concludes that he had only checked Persian language.

Pulat Soliyev having profoundly studied the data offered by Ibn Hawqal writes that the terms which are present in the papers of him were of Turkic origin, thus the language of Khorezm was of Turkic origin.

It is noteworthy to mention that, Pulat Soliyev concludes his research on Khorezm with special tolerance, profound scientific consideration. He notes that the ghouz, turks, qanghli, ghouz-turkmens, besides to them Persianate people were living in Khorezm and it was doubtless to affirm that the culture of Khorezm was related to these bilingual populace. Consequently, it would of use to consider the article of Pulat Soliyev "Comment on the Khorezm" needed in modern times being a paper which has not lost its enlightenment and political significance. The critical approach of scholar to historical sources is recognizable to great extent.

The problem of the history of Uzbek population in 20s of the 20th century became the essential problem standing in the history science of Uzbekistan. The prominent historian Pulat Soliyev made great efforts to reveal this problem, the clarification of the history of

Uzbek population into the wide range, the removal of Timurids from the administration and the crisis of the Central Asian khanates. He dedicated the research named "Uzbeks, and the children of Timur" consisting of four chapters to this issue.

The aim of this article consists of the study of the methodology of the scholar in writing the research, position, approaches and conclusions of Pulat Soliyev based on the profound analysis of his aforementioned research.

The first part of the article "Uzbeks, and the children of Timur" is dedicated to the crisis of the Timurid dynasty[8]. On the basis of the research Pulat Soliyev puts such manuscripts as "Shajarai Turk" of Abulghazikhan, "Bakhr ul-asrar" of Makhmud ibn Vali, "Timur's code" which is written in the tongue of Emir Timur, "Khabib us-siyar" of Khondamir, "Shaibaninama" of Binai, "Tarikhi Abulkhayrkhani" of Mas'ud ibn Kukhistani, "Baburnama" of Zakhiriddin Mukhammad Babur and strengthens his proofs by the data given in them[9].

The author while writing openly the invasion of Central Asia by the shaibani Uzbeks, affirms their settling in Dashti Qipchaq, the fragmentation of Golden Horde, after the transfer of the control of lands stretching from Yayiq river up to Lower Syrdarya from the son of Jochi's son Shaiban, they were living in these areas. He constates that this had continued until the Emir Timur's epoch. It is certain that he didn't aim to comment the term "Uzbek". He directly names as "Uzbeks". He tries to substantiate his opinions by the data given by "Timur's code" and "Bakhr ul-asrar". According to him, the frequent attacks of shaibani Uzbeks to Transoxania are related with the internal fightings of the Chagatai khans for power. These attacks are multiplied during the reign of Shakhrukh. The fall of Khorezm into the influence of Abulkhayrkhan according to the comments of Pulat Soliyev are due to the fact of rebellion by Turkmens, the death of the governor of Khorezm - Ibrakhim Sultan, who was the son Shakhrukh and the ageing Shakhrukh. The author recognizes the fact that the development of trades in the realm of Timurid's, the intensification of the plundering of occupied land and the repression and links the rebellions with these factors. Shakhrukh's becoming weak towards the Uzbeks he considers due to the internal warfare.

Pulat Soliyev's information on the invasion of Khorezm by Uzbeks is based on the paper "Tarikhi Abulkhayrkhani" of Mas'ud ibn Usman Kukhistani. During the usage of the data of the work the scholar makes a critical approach to it. He attempted to reveal the reasons why the officials of the Khoresm preferred Abulkhayrkhan to Shakhrukh, mentioning the fact that Abulkhayrkhan giving a lot of gifts to the people of Khorezm persuading them to join to his side[11]. After the invasion of Khorezm, Abulkhayrkhan opening the treasury distributed them to scholars and clerics. This event had a positive influence on his activities in Khorezm, increasing his fame. The population of Khorezm not having seen such a generosity didn't support him[12,-P.41-42]. The comparative analysis of

Pulat Soliyev indicates the formation of seeds of the crisis in the realm of Timurid's. The reasons of leaving Khoresm by the Shaibani Uzbeks is associated by the author searches in the "Bakhr ul-asrar", and based on the paper he concludes that Shaibani Uzbeks hadn't liked the weather of Khorezm and the pandemics of cholera made them leave this region[13].

The period after the Shokhrukh is characterized as the new stage in the relations between timurids and shaibanis. The timurids needed an assistance from shaibani Uzbeks in the internal struggles for power. The author explicitly expresses the interests of the shaibani Uzbeks in engaging in relations. Especially, the relations between the Timurids and Uzbeks triggered during the reign of Timurid Abusaid and shaibani Uzbeks. On the usage of shaibani Uzbeks in the reintegration of the timurid realm by Abusaid and his hope for the assistance by Khoja Akhrar the scholar systematically advances his point of view. It is noteworthy to mention that Pulat Soliyev was one of those scholars who had briefly studied the activities of Khoja Akhrar Vali[14]. While he studies the relations of Khoja Akhrar and Timurid Abu Said, he affirms the fact that the properties of this cleric and his reputation remained high among the populace[15]. This situation is of great importance in determining the bilateral relations. As a logical continuation of relations on the advice of Khwaja Ahrar Abusaid had referred to the assistance of Abulkhayrkhan and with his help he was successful at occupying Transoxania, Khorasan and Iraq. The conclusion that the closeness of Khwaja Ahrar and Abusaid paved the way to the increasing of the properties and the reputation of Khwaja Ahrar is advanced. It seems that Pulat Soliyev didn't aim to study the relations of Khwaja Ahrar and Abusaid to full extent. Probably, that's why he doesn't write about Abusaid's advances with the consent of Khwaja Ahrar towards Iran, to the lands of Jakhanshah Turkmens, finished with his death in 1469. After this occasion the reputation of Khwaja Ahrar diminishes in Transoxania and the attitude of shaykh ul-islam of Samarkand changes towards the cleric [16, -P.172]

Pulat Soliyev mentions that Alaiddawla, Muhammad Juqi, Abusaid, Khusayn Bayqara relied on the assistance of Abulkhayrkhan. Specially, he points out to the reception of Khusayn Bayqara in the court of Abulkhayrkhan. Only the Abulkhayrkhan's death makes an end to the continuity of the conflicts. According to the conclusion drawn by the scholar the murder of Abulkhayrkhan lead to the disintegration of the state of shaibani Uzbeks. On one hand the Kazakhs, on the other hand the manghits gave strike to the unity of shaibani Uzbeks[17, -P.57].

It is naturally that logical continuation of events turns around the personality and activities of Muhammad Shaibani. The author pays great attention to the activities of Muhammad Shaibani. The description by scholar the internal strifes among Uzbeks, despite the stubbornness of the Kazakh and Manghit tribes, acquisition of the status of the conqueror by Shaibani has got complete picture[18,-P.42-43]. The scholar pays attention to the relation

between the Shaibanikhan and the Timurids and the incapability of the agreements on the mutual help[19].

Pulat Soliyev writes with sorrow about the situation after the nomination of Sultanali Mirza, the son of Akhmad Mirza to the governorship of Samarkand. By this time Transoxania was disintegrated into several fiefs, the influence and the obduracy of emirs was increasing, the government having nominal authority. Sultanali Mirza's increasingly becoming puppet in the hands of the emirs was explained in the studies conducted Pulat Saliyev.

The scholar admitting the development of Transoxania during the Emir Timur and Timurids at the expense of colonies, substantially disagrees with the disintegration of the country during the late Timurids, and the destruction of rich culture constructed during the times of Emir Timur, Shokrukh and Ulugbek by late Timurids and shaibani Uzbeks[20].

Conclusion. The scholar praises the Babur's properties as the initiator in the second part of the research, in most cases alluding to the "Baburnama", giving evaluations to the socio-political processes. He supports the very negative relations of Babur towards Timurid emirs Sultan Makhmud Mirza and Khusravshakh, disapproving the bad behavior of Khusravshakh and his soldiers. In the data given in Baburnama, praising Babur, maintains his impartial position in the internal conflicts between the Timurids. All these data prove the importance of the researches conducted by Pulat Soliyev.

References

1. The curriculum vitae, socio-enlightenment of Pulat Soliyev were revealed thoroughly by V.A.Germanov and F.Temirov. See: Germanov V.A. Professor Pulat Soliyev and his time. –T.: Fan, 2002. Temirov F. Pulat Soliyev. T.: Pulat Soliyev. ABU Matbuot Konsalt, 2011
2. Besides to being published as a special edition the papers of scholar were published in the "Maorif and uqituvchi" magazine.
3. Maorif va uqituvchi, 1927, No 7-8.
4. If we support this idea, it could lead towards the conclusion, that culture of the Khoesrm is not part of the culture of Turkic population and the native of Central Asia. That's why this idea was refuted by the scholar.
5. Pulat Soliyev doesn't indicate the name of the paper of Biruni. As for us, it can be the work "The monuments which lasts from the ancient people". Because there is an information on the scripts, language of Khoesrm given by Biruni.
6. N.I.Veselovski (1848-1918) – Russian archeologist and orientalist. He had conducted archeological surveys in Samarkand. He is the author of the papers related with the social-political history of Central Asia. Pulat Soliyev had used the "Ocherk istoriko-geographicheskikh svedeniy o Khivinskom khanstve ot drevneyshikh vremen do nastoyashego" of N.I.Veselovski in writing the paper (Spb. 1877).
7. The opinions of Pulat Soliyev and academician V.Bartold are contradictory on the issue of

the Khoesrm language. V.Bartold had admitted without checking the data of Arabic geographer Istakhri on the language of Khoesrm which was "incomprehensible language" and declared that it was called Persianate language. Also, V.Bartold confirms that there are elements of ancient Iranian culture existing in the culture of Khoesrm. He maintains the idea that the turkification of the Khoesrm was completed in 13th. See: V.V.Bartold. K istorii orosheniye Turkestana. Soch. T.III. –Moscow, "Nauka", 1965. P. 162.

8. Pulat Soliyev. Uzbeklar, ham Temur bolalari. // "Maorif va uqituvchi" jurnali. –Tashkent, 1928. №5-6.

9. Some of the manuscripts were held in the personal library of Pulat Soliyev. The scholar mentions that the "Shaibaninama" was found in the 20s of the 20th century and gives broad commentary on this copy.

10. The tribes living in the Dashti qipchaq were collectively named as "nomadic Uzbeks" in the historical literature during the Soviet epoch. But Pulat Soliyev hadn't used the term "nomadic" towards them, having used "Uzbek" or "Uzbeks".

11. Pulat Soliyev paid attention to Shakhrukh's being "wali", "sakhirqiran", Abulkhayrkhan being a recreant among the populace of Herat.

12. The ruler of Khoesrm during this period was Emir Ibrahim. He had surrendered the city to the army of Abulkhayrkhan without any resistance. The clerics and the nobles required from emir Ibrahim to accept all of the terms of the Abulkhayrkhan and were successful at it. See about it: Akhmedov B.A. Gosudarstvo kochevikh uzbekov. –Moscow: Nauka, 1965. –P.49-50; the same author. Uzbek ulusi. –Tashkent: Nur; 1992. 1992. –P.41-42.

13. There were other reasons for Abulkhayrkhan to leave Khoesrm. The tribes under the leadership of Makhmudkhan and Akhmadkhan migrating in and around Aral were posing serious danger to the areas under the ulus of Abulkhayrkhan.

14. We should state that the limitedness of sources used by the Pulat Soliyev. The author mostly used to use the work "Bakhr ul-asrar" of Makhmud ibn Vali. The reason why he didn't use the hagiographic work "Rashakhat" remains unknown.

15. The current level of the researches on Khwaja Akhrar remains high. One of those who studied the issue V.V.Bartold specially mentioned the relations of Khwaja Akhrar and Abusaid. Also, the political activity of Akhrar Vali is revealed in the studies of O.D.Chekhovich, A.N. Boldyrev, B.A.Kazakov, J.Paul, B.Valikhujayev, Z.Quttiboyev, Joan Gross, A.Urinboyev, E.Karimov, B.Bobojonov, M.Qodirova. See: V.V. Bartold. Ulughbek I yego vremya. Soch. V 9-ti tomakh. T.2. ch. 2. –Moscow: Nauka, 1964. P. 169-172.; Samarkandskiye dokumenti XV-XVI vv. (O vladeniya Khodji Akhrara v Sredfney Azii I Afganistane). Faksimile, kriticheskiy tekst, perevod, vvedeniye, primechaniya I ukazateli. O.D.Chekhovich. –Moscow: 1974; Boldyrev A.N. Yeshyo raz k voprosu o Khodje Akhrare// Istochnikovedeniye I tekstologiya srednevekovogo Blijnego I Srednego Vostoka v period

feodalizma. Sbornik. Statey. –Moscow: Nauka, 1984. P.103-108; J.Paul. Forming a faction: The Himayat system of Khwaja Ahrar. // *International Journal of Middle East Studies*, 23 (1991); Valikhodjayev B. Khoja Akhror tarikhi. –Tashkent: Fan, 1996; Joann Gross. Sharia and Unbelief in the Letters of Khwaja Ubaydullakh Ahrar // *The First International Conference of the Association for the Study of Persianate societies (ASPS) in Dushanbe XVI-XVII September, 2002* (Invitation program, p.5), the same author; Gross Joann, A. Urinbayev. The letters of Khwaja Ubayid Allah Ahrar and his Associates. Leiden, 2002; Karimov E. Khuja Ahrar hayoti va faoliyati. Tashkent: Ma'naviyat, 2003; Babadjanov B. K voprosu o vospriyatii statusa sufiyskogo shaykha na primere Khwaja Ahrara // *Arabskiy Vostok, islam drevnyaya Aravia. Sbornik statey v chest. V.V. Naumkina. Moscow, 2005. P.177-190.*; Kadirova M. Jitiya Khodja Ahrara. Opyt sistemnogo analiza po rekonstruktsii biografii Khodja Ahrara I istorii roda Ahraridov. –Tashkent: Frantsuzskiy institut issledovaniy Tsentralnoy Azii (IFEAC), 2007.

16. As we have mentioned before, because of the fact that Pulat Soliyev hadn't used the data offered in the "Rashakhat", he left out the relations of Khwaja Ahrar with the shaykh ul-islam of Samarkand Burkhanuddin (Khwaja Mavlana valid Khwaja Isamidin). In reality the relations between these two clerics had sharp upward trend. The shaykh ul- islam Burkhanuddin (Khwaja Mavlana valid Khwaja Isamidin) who had feeling against Khwaja Ahrar had conspired with the team under the leadership of Darvish Mukhammad tarkhan, the the brother-in law of Abusaid decided to not to go to the audience and the conversations with Khwaja Ahrar. The shaykh ul-islam gave even fatwa to confiscate the properties of Khwaja Ahrar. Except for the Abulali tarkhan, the relative of Darvish Mukhammad tarkhan, all emirs agreed. Abulali tarkhan was warning that this was not leading to good consequences. As a result, shaykh ul-islam's this act didn't bring luck to him and he was forced to go to Herat, where he died of severe illness. The author of "Rashakhat" links it with the curse directed at him by the Khwaja Ahrar. See: Bartold V.V. Ulugbek I yego vremya. Soch. V 9-ti tomakh. T. 2. Ch.2. – Moscow: Nauka, 1964. –P.172

17. Pulat Saliyev. Uzbeklar, ham(va) Temur bolalari // "Maarif va uqutguvchi" magazine. – Tashkent, 1928. №5-6. P.57.

18. Among the works dedicated to the Shaibanikhan there is a "Mekhmonnomai Bukhoro" written by the Fazlullakh ibn Ruzbekhkhhan. But Pulat Soliyev didn't have the opportunity of using this paper. Because, the manuscript version of this paper found by the Uzbek enlightenment figure Miyan Buzruk (1891-1938) in the Nuru Usmaniya library in 1925 has not been presented to the wide public, also in the article devoted to the work published by the Miyan Buzruk there is a brief passage on Shaibani. The paper was studied by the Uzbekistani scholars 50-70s of the 20th century, Russian language translation, and in the years of independence some data on the work in uzbek

translation was published. See: Salye M.A. Maloizvestniy istochnik po istorii Uzbekistana "Mekhman-name" / Trudi Instituta vostokovedeniya AN Uz SSR, vip.3, 1954; Fazlallakh ibn Ruzbikhan Isfakhani, Mikhman-name-yi Bukhoro / Perevod, predisloviye I primechaniya R.P.Djalilovoy. Moskva: Nauka, 1976; Turayev H. Miyan Buzruk Solikhov (hayoti va ilmiy merosi) // "Bukhoro mavjlari" magazine. –Bukhoro, 2001. №1. –P.42-43.

19. The author writes about the Akhmad Mirza's invitation of Shaibanikhan to Samarkand. The purpose was to use the assistance of Shaibanikhan in the struggle against Mongols. But the development of the events shows the integration of shaibani Uzbeks with the Mongols, their changing sides against the Akhmad Mirza. Pulat Soliyev thoroughly reveals the issue.

20. For the decay of this great culture Pulat Soliyev accuses both dynasties to the same level. But he supports the invasion of the Azerbaijan, Iran, Levant, India by Emir Timur, transporting the wealth of these countries to Transoxania and his partly contribution to the development of his country.

1. Anke fon Kyugelgen. Legimitasiya sredneaziatskiy dinastii mangitov v proizvedeniyax ix istorikov (XVIII-XIX vv.). -Almati: Dayk Press,2004.

2. Axmedov B.A. Gosudarstvo kochevix uzbekov.- Moskva: Nauka, 1965.

3. Ahmedov B.A. O'zbek ulusi.- Toshkent: Nur, 1992.

4. Babadjanov B.K. Voprosu o vospriyatii statusa sufiyskogo shayxa na primere Xvadjaxrara // *Arabskiy Vostok, islam, drevnyaya Araviya. Sbornik statey v chest V.V.Naumkina. –Moskva, 2005. B.177-190.*

5. Bartold V.V. Ulugbek I ego vremya. Soch. V 9-I tomakh. T.2.ch.2- Moskva: Nauka, 1964.- B.169-172.

6. Bartold V.V. K istorii orosheniya Turkestana. Soch.T.Sh.-Moskva, Nauka,1965.

7. Boldirev A.N. Eshyo raz k voprosu o Xodjakhrare // *Duxovenstvo I politicheskaya jizn na Blijnem I Srednem vostokey v period feodalizma. Sbornik.statey.-Moskva: Nauka,1985.-str.47-63.*

8. Bulot Soliyev. XVII-XIX asr(larda) iqtisodiy va tujjoriy munosabatlar // "ma'orif va o'qituvchi" jurnali. Toshkent, 1929, I-son. -B-52-56.

9. Valixojayev B. Xoja Axror tarixi.-Toshkent: Yozuvchi,1994.

10. Veselovskiy N.I. Ocherk istoriko-geograficheskix svedeniy o Xivinskom xanstve ot drevneyshix vremyon do nastoyashego. Spb,1877.

11. Germanov V.A. Professor Pulat Saliyev I ego vremya.-T., "Fan", 2002.

12. Kadirova M. Jitiya Xodja Axrara. Opyt sistemnogo analiza po rekonstruktsii biografii Xodja Axrara I istorii roda Ahraridov. -Tashkent: frantsuzskiy institute issledovaniy Tsentralnoy Azii (IFEAC), 2007.

13. Kazakov B.A. Ananimnoye jitiye Xodjix Ahrara // *Istochnikovedeniye I tekstologiya srednevekovogo Blijnego Srednego Vostoka. Sbornikstatey.-Moskva: Nauka,1984-ctr. 103-108.*

14. Karimov E. Xo'ja Axror hayoti va faoliyati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
15. Muravyov N. Puteshestviye v Turkmeniyu I Xivu. Ch.1-2.-Moskva, 1822.
16. Poslannik Petra I naVostoke. Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu I Buxaru v 1718-1725 godax // Podgotovka teksta, vstupitelnaya statya I komentarii V.G.Volovnikova.-Moskva: Nauka, 1986.
17. Po'lat Soliyev. O'zbeklar, ham Temur bolalari // "Maprif va o'qituvchi" jurnali.- Toshkent, 1928.№5-6.
18. "Rashahat", Litografiya. Lakhnav nashri.
19. Salye M.A. Maloizvestniy istochnik po istorii Uzbekistana "Mexman-Name"// Trudi Instituta vostokovedeniya AN UzSSR, vip.3, 1954.
20. Samarkandskiye dokumenti XV-XVI vv. (O vladeniyax Xodji Axrara v Sredniy Azii I Afganistane).// Faksimile, kriticheskiy tekst, perevod, vvedeniye, primichaniya I ukazateli O.D.Chexovich.- Mockva: Nauka, 1974.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бурунова Барно

Институт Узбекского языка,
литературы и фольклора АН РУз

СИНОНИМЫ КАК ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОСТИ (НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ЗВЁЗДНЫЕ НОЧИ» НА ТУРКМЕНСКИЙ ЯЗЫК)

Аннотация. Наличие множества синонимов в языке является одним из фактов, свидетельствующим о богатстве и разнообразии лексических средств, их использование с мастерством свидетельствует о художественном профессионализме писателя. В данной статье рассматривается насколько большое внимание обращал переводчик на вопрос единства формы и содержания художественного метода при выборе синонимов.

Ключевые слова: художественном перевод, художественном текст, художественный стиль, творческий подход, лексические единицы, лексема.

Не будет преувеличением сказать, что роман Пиримкула Кадырова «Звездные ночи», являющийся одним из красивейших примеров жанра исторического романа в узбекской литературе, это своеобразный памятник, воздвигнутый известному поэту и государственному деятелю Захириддину Бабуру. Конечно же, эта несравненная работа привлекает к себе интерес многих, особенно, читателей, носителей родственных и иностранных языков, и переводчиков. В частности, роман переведен на турецкий, туркменский, казахский, киргизский, каракалпакский, русский, английский, немецкий, индийский языки, на урду и бенгальский языки. В 1988 году «Звездные ночи» были также переведены на туркменский язык современным переводчиком Шодурди Чориевым с присущим ему своеобразным мастерством. Если опираться на собственные научные наблюдения, переводчик при передаче своеобразных национальных и художественных особенностей действительности в основном нашёл правильное решение большому количеству таких проблем, как выбор слова, являющегося основным «строительным материалом» перевода, связанного с ним стиля, специфические особенности, синонимы, метафорический перенос в индивидуализации национального колорита и речи образов. В качестве подтверждения этого, мы в

данной статье рассмотрим насколько большое внимание обращал переводчик на вопрос единства формы и содержания художественного метода при выборе синонимов.

Известно, что наличие множества синонимов в языке является одним из фактов, свидетельствующим о богатстве и разнообразии лексических средств. И их использование с мастерством свидетельствует о художественном профессионализме писателя. Они помогают точнее и изящнее подчеркнуть смысл художественного текста.

Несомненно, подобные свойства синонимов еще большее значение приобретают в художественном переводе.

При переводе на туркменский язык лексем, использованных в языке изучаемого произведения, переводчик Шадурди Чариев при выражении художественного, образного и эмоционального характера оригинала в определенной степени попытался отобрать синонимы, существующие в туркменском языке. Сопоставляя текст оригинала и перевода произведения, мы стали свидетелями перевода произведения переводчиком на туркменский язык с сохранением сути и художественности оборотов в оригинале. В таблице можно сравнить лексические единицы, к примеру:

По оригиналу	В переводе
<p><i>Эҳтиёт бўл. (Ю.Т.8) (Будь осторожен)</i> <i>–Хушёр бўл жуда оғир, икковлашиб кўтаринглар,-</i> <i>деди аравакашига (Ю.Т.7) (Осторожно, он очень</i> <i>тяжелый, поднимайте вдвоем,-сказал он</i> <i>носильщику)</i> <i>–Лекин сен эҳтиётингни қил. (Ю.Т. 5) (Но ты</i> <i>должен предпринять меры предосторожности)</i></p>	<p><i>Сересап бол (Й.Г. 8)</i> <i>–Сересапжа болавериң, гатў ағурдў, ики болуп</i> <i>дўшүрәйиң-дийиң дайўсў дўйдурўи этди. (Й.Г. 9)</i> <i>Сен өз наждадўңү өзүң гөр (Й.Г. 6)</i></p>

В оригинале произведения данные лексические единицы одного синонимического ряда, носят смысл действий с необходимой осторожностью и внимательностью и переводчик смог правильно передать их суть, заключающуюся

в общем смысле осторожности, при выборе синонимов, равных в отдельных лексических единицах переводчик осовременил некоторые историзмы, а некоторые слова, существующие в

туркменском языке, передал в их активной альтернативе.

В романе «Звездные ночи» Пиримкул Кадыров для передачи колорита исторического периода, в который происходят описываемые события произведения, использует слово «ёвук» (близкий) и сложное существительное «дарвозахона» (участок двора возле ворот лома), заимствованное из персидско-таджикского языка на узбекский язык. Потому, что слова яқин//ёвук (недалекий//близкий) составляют один синонимический ряд. Здесь перевод соответствует языку оригинала. Однако, второе слово также существует и в туркменском языке (дервезе-ховла отурдылан гиң гапў; хана-

придаток, образующий название места¹ (ТДС, 250). Поэтому в результате его использования, допущено небольшое несоответствие. Во-первых, термин дарвоза (ворота) в узбекском языке это не калитка ((на туркменском языке гапў), во-вторых, здесь не идет речь о предметах, установленных на месте входа в строение, а имеется ввиду название-места нахождения одной из составных частей такого строения. Для сравнения: в узбекском языке – Дарвозахона (ф-т)-дарвозага ёпиштириб солинган усти ёпиқ жой, бинонинг бир хонаси (крытое помещение, непосредственно примыкающее к воротам) (ЎЗИЛ, I, 209). И сравните с текстом:

В оригинале на узбекском языке	В переводе на туркменский язык
<p>1. <i>Ҳа, ўз қулголим билан эшитдим! Бултур подиомиз ёғий билан Ҳўжантдан нари Ховосга бориб уришиган экан-ку. Қува Ахисга ховосдан ёвукроқ эмасми? (Ю.Т.18)</i></p> <p>2. <i>Тоҳир дарвозахонага яқин борир-ким?-деб сўради. (Ю.Т.6)</i></p>	<p>...Хут өз гулагым билен эшитдим. патшамыз Хожанды анырысындакы Ховаса барып, душман билен гаршылашыпдыр. Бизиң Қувамыз пайтымызда ховаслан яқын дәлми нәме? (Й.Г.22)</p> <p><i>Тахыр гапа голай барип: -кимсең?-дийиш хабар гатды. (Й.Г.6)</i></p>

Вот лексема, указанная во втором предложении, в которой наблюдается несоответствие. Поэтому, с любой точки зрения лексическую единицу во втором контексте, переведенную как гапа голай, было бы целесообразнее передать как дервезехана голай. Причиной этому является то, что любой перевод предназначен для людей, не владеющих языком оригинала произведения.

В связи с этим, самым важным является выбор синонимов, альтернативных лексическим единицам оригинала, не только при переводе с языков различных систем, но и при переводе с таких генетически близких, родственных языков, как узбекский и туркменский языки. Потому, как «одно и то же фонетически схожее слово в языках одной системы в конечном итоге может иметь разные значения»².

При выборе альтернативного синонима слова **илиқ** (теплый), использованного в оригинале в

переносном смысле относительно требованию художественного стиля, использование переводчиком эквивалента **йылы**, существующего в словаре его языка не смогло бы обеспечить должного эстетического впечатления переводчика. Для сравнения: в нейтральном стиле узбекское илиқ-теплый, туркменское йылы-тёплый, тёплая вода, илиқ сув (ЎЗРСЛ, 175, ТРС, 378). Поэтому при переводе илиқ сўзлар (теплые слова) по оригиналу в функции лексической единицы использовано сочетание **махабатлы сөзлер**.

Вместо слова Хонзода (Хонзода бегим), активно использованного в обычном разговорном стиле, заимствованного из персидско-таджикского языка и означающего потомка (сына или дочь) хана, требованиям художественности именно данного контекста отвечает слово Ша гызы. Для сравнения:

В оригинале	В переводе
<p><i>Мулла Фазлиддин Хонзода бегимнинг илиқ сўзларига жавобан яна бир таъзим қилди. (Ю.Т. 70)</i></p>	<p><i>Молла Фазлиддин ша гызының махабатлы сөзлерине енеде таъзим эдиң... (Й.Г. 83)</i></p>

При переводе словосочетания илиқ сўзлар в данном оригинальном тексте, также в переносном смысле использованы махабатлы сўзлар.

Это означает, что использование альтернативного синонима того или иного слова в оригинале требует от переводчика особого мастерства и таланта, а также умения правильно показать лексико-семантические особенности каждого из двух языков. Переводчик Шадурды Чарыев многое сделал в этом отношении.

Между тем, при передаче лексических единиц относительно различных сфер социальной жизни, выражающих действия и обстоятельства в переводе в максимально возможной степени учитывались специфические лексико-семантические особенности узбекско-туркменских языков; при передаче слов-терминов, выражающих или описывающих предметы быта, элементы зданий, названий музыкальных инструментов, одежды и фруктов, сохранена лексическая общность,

¹ Коллектив. Грамматики туркменского языка. Часть I, Ашхабад. 1970, стр 123.

² Г.Саломов. Тил ва таржима. Тошкент, «Фан», 1966, 132 стр.

присущая обоим языкам. В некоторых местах наречий, составляющих альтернативу согласно выбраны варианты из туркменского языка и его оригиналу.

По оригиналу стр		В переводе стр	
<i>Дарча</i>	58	<i>Пенжире</i>	69
<i>Кигиз, гилам, букча</i>	59	<i>Кече, халы, букжа</i>	69
<i>Сетар чалиб ўтирган</i>	65	<i>Чаң чалып отуран</i>	76
<i>Оқ харир парда</i>	70	<i>Ақ йүп екден эдилен</i>	83
<i>Сакорлат чакман</i>	76	<i>Дуе йүңден эдилеп чаңмен</i>	91
<i>Карнай, нагора</i>	85	<i>Керней, нагара</i>	102
<i>Созандалар</i>	84	<i>Сазандалар</i>	102
<i>Нок, беҳи</i>	85	<i>Армўт, беҳи</i>	
<i>Бўрк</i>	88	<i>Телпек</i>	

В большинстве слов по сравнительной таблице сохраняется полное соответствие между оригиналом и переводом. Однако, сетор и чанг это названия разных музыкальных инструментов:

Сетор (ф-т) тамбуровидный трехструнный щипковый музыкальный инструмент.

Чанг (ф-т) струнный музыкальный инструмент в форме четырехугольного плоского ящика, на котором играют двойными палочками. Второе значение, музыкальный инструмент в виде свободно колеблющегося в проёме рамки язычка, приводимого в движение пальцем или дёрганием за

нитку с прикладываем к губам (ЎЗИЛ, II, 42, стр. 353).

Точно такие же некоторые несоответствия видятся между лексикой оригинала и перевода в передаче названий одежды и предметов домашнего обихода.

Узбекское слово *бекасам*, означающее название ткани, сотканной из шелка, в полоску на изнанке на странице 74 перевода переведено как *гөк мата*, на странице 83 - *ипек ёлек*. Тексты для сравнения:

По оригиналу

*Беқасамдан ютқа тўн кийган мулла Фазлиддин
қўрчи боши қаришисида қўл қовуштириб: -
Мазъур тутинг, жаноби беқ, -деди. (Ю.Т. 63)
...Хужера ичкарисига тўшалган беқасам
қўрпачалар устига чиқиб... бирпас чалқанча
ётди. (Ю.Т. 72)*

В переводе

*Юкажўк гөк матадан диклен донунўң сўйларўнў
дўзедишидирен молла Фазлиддин гол говиурўп
жанпеналарўң баш туганўна тағзўм этди: -Гунәмизи өтўң
хезрети бе! (Й.Г. 74)
...Йүпек дашлў елек көрпечелериң үстүнде агўнан ятдў.
(Й.Г. 85)*

Мы имеем множество подобных фактов, требующих детального, тщательного анализа до самых мелких деталей. Таким образом, вышеизложенное доказывает, что выражение лексических особенностей узбекского языка и туркменского языка в оригинале и переводе - это нелегкая задача.

Действительно, туркменский переводчик Шадурди Чариев, понимавший, что

В оригинале:

1. Мен бир деҳқон одамман. (Ю.Т. 5)
2. Умарийаїх мирзо кабутархонага қараб йўл олди. (Ю.Т. 24)
3. Тохирнинг отаси огир уҳ тортди.

В переводе:

- Мен бир еңи ёлук дайхан. (Й.Г. 6)*
Ша хазретлари кепдерхонаны назарлап барядў.
(Й.Г. 32)
Тахырың какасы улудан демини алды. (Й.Г. 20)

В первом примере *еңи ёлук* (*енги йиртик-порванный рукав*) и во втором примере *қараб йўл олмоқ* (*отправиться куда-то*) имеет признаки усиления, обращения внимания на значение этих сочетаний.

В узбекском языке *уҳ тортмоқ* (*вздыхать*) выражает сильное душевно-эмоциональное

чувство. В туркменском языке оно могло бы быть передано в форме *уҳ чекди*. Однако оно бы не выразило экспрессивность, присущую оригиналу. Поэтому, переводчик вместо этого использовал выражение *демини алмак*.

По нашему мнению, этим самым переводчик усилил впечатление от данного выражения в переводе относительно самого оригинала.

³ Г.Саломов. Указанное произведение. Стр. 123

Сравните также:

В оригинале

Алишер.Навоий Шифоия деган бино курдирмоқчи деб эшитган эдим. (Ю.Т. 16)

Сопоставьте: существует глагол в узбекском. **Эшитмоқ (слышать)** и в туркменском **эшитмек**. Если бы переводчик передал в форме ...дийип эшитдим (слышал, что ...), исчезла бы экспрессивность, присущая оригиналу. Использованное здесь выражение **гулагыма дегди** очень уместно и это свидетельствует о большом профессионализме переводчика.

Точно также, использование переводчиком в переводе сочетания свободных слов в оригинале туркменских словосочетаний - фразеологических оборотов усилило эмоционально-экспрессивную силу языка перевода и увеличило действенность самого перевода. К примеру, вместо

В оригинале

Биз шунча жойдан овора бўлиб келиб, энди беговга қайтайликми? (Ю.Т. 59)

-Маслаҳатингиз билан тузилган режа шарофатли чиқди. (Ю.Т. 38)

Умение правильно передать и показать схожести и различия в вышеизложенных языковых единицах, являющееся основной проблемой - «строительным материалом» художественного перевода – ответственная задача. В этом смысле переводчик должен в совершенстве знать прямое и переносное значение слов обоих языков и следовать им в процессе перевода. Без этого о художественном переводе не может быть и речи. Тут уместно подчеркнуть, что переводчик Шадурди Чориев при переводе такого величественного произведения узбекской литературы, как «Звездные ночи» на туркменский язык, применил творческий подход в решении задачи сохранения соответствия формы и содержания художественного стиля при выборе

В переводе:

Алишер.Навайы Шыпа жайыны гурдуржакмыш дийип гулагыма дегди. (Й.Г. 20)

словосочетания совгасиз қайтмоқ (вернуться без даров) очень уместно использовано более сильное и впечатляющее выражение икки қўлни бурунга тикиб қайтмоқ (вернуться несолоно хлебавши).

Во втором тексте также вместо простого словосочетания использован его вариант *маслаҳатли тўн қисқа бўлмас* (ночь с разговорами не бывает короткой). Следуя такой народной мудрости, как *кенгашли тўй таркамас* (дело, которое делается по общему совету, не расстроится), переводчик останавливает свой выбор на альтернативной лексической единице. Сравните нижеприведенный текст:

В переводе:

Биз шонча мензилден ёл ашып гелибем ики элимизи бурнумыза сокуп гиделими? (Й.Г. 70)

-Сизиң маслаҳатыңиз билен бичилен дон-а, гысга болмады. (Й.Г. 49)

слов, соответствующих языковым единицам оригинала, их синонимов и выражений, эквивалентным некоторым словам. В итоге, переводчик не только удостоился чести ознакомления туркменского читателя с образом такого великого деятеля, как Бобур, его душевными разногласиями, противоречиями периода его жизни, но и внес непосредственный вклад в дело укрепления культурно-литературных связей между узбекским и туркменским народами.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Коллектив. Грамматика туркменского языка. Часть I, Ашхабад. 1970, стр 123
2. Г.Саломов. Тил ва таржима. Тошкент, «Фан», 1966, стр 132

INNOVATIVE ACTUALIZATION OF MEGA-CONCEPT FASHION IN THE ENGLISH LANGUAGE

Summary: The present article deals with peculiarities of megaconcept FASHION verbalization, which acts as an important regulator of social behavior and relations in the modern world. Fast moving scientific and technical changes have a significant impact on sociocultural existence conditions of a man of today, and this fact can be demonstrated with the vocabulary on the modern English language what is in the spotlight of the present research. The analysis of this cultural phenomenon is based on the main principles of cognitive linguistics, as it provides a chance to consider in detail the peculiarities of megaconcept FASHION verbalization taking into account structural elements of the cognitive formation under consideration. Within the context of the study of megaconcept FASHION nature there was an attempt to demonstrate organization of megaconcept notion by itself, to give definitions to this notion and its components – cognitive formations of macro- and micro- levels. To provide the most complete picture of special aspects of megaconcept FASHION verbalization in terms of the modern English language the analysis of such common things as clothing, accessories, basic tendencies connected with present-day human's appearance and lifestyle was conducted.

Key words: megaconcept, macroconcept, microconcept, fashion, culture, neologism.

The history of the fashion phenomenon study is closely connected with the tendencies in man's appearance and is under discussion over past decades. There is an opinion that fashion is one of the most common ways of identification and self-identification for a person in any social environment and sometimes this social phenomenon is defined as a cultural mechanism of changes. **The central issue** of this research is connected with fashion functions that lie in special information code messages and its social processes reflection, which impact the vocabulary of the modern English language.

The analysis of latest researches. Today great significance has scientific investigations in cognitive linguistics of V. I. Karasyk, V. V. Krasnykh, O. S. Kubriakova, D. S. Lykhachov, G. G. Molchanova, G. P. Melnykov, A. M. Prykhodko, V. S. Stepyin, Z. D. Popova, which help to provide insight into the questions connected with cognitive primary approaches and its study. Through research work of S. M. Enykeeva, L. S. Pikhotnykova, T. I. Dombrovan, O. O. Semenets, O. V. Tarasova synergetic nature of linguocognitive formations becomes more evident and their analysis in the light of linguoseneregetics becomes possible.

Unresolved earlier parts of the common problem. So, among the main issues of the present research is to bring the light to the main aspects of megaconcept FASHION verbalization, to reveal fashion neologisms specificity, to figure out and demonstrate the structure of FASHION megaconcept in terms of the modern culture, as these parameters have never been studied in the context of cognitive linguistics.

It should be noted that megaconcept FASHION is studied on the material of specialized literature, blogs and popular Internet-publications, which have a strong influence on fashion perception by common users, in the meantime they help to monitor the process of genesis and emerging of various trends, features, in addition quite often they replace existing notions.

Anthropocentric orientation of today's researches is steadily taking the leading place in the modern linguistics. The uppermost result of the anthropological orientation in this sort of study and presentation of linguistic phenomena is the attempt to recreate global world view that would fully reflect all the layers of human knowledge about the outward things, as well as the knowledge about human being who is a unique and complex phenomenon by itself.

In recent years, a lot has changed in the understanding of cognitive processes and approaches to the classic disciplines. "Concepts play the role of mediators between words and extra linguistic reality, so the meaning of a word should not be confined solely to its composing concepts. The concept is the way broader than the lexical meaning" [5, p. 12]. Another point of view presented by D. S. Lykhachev states that any concept relates to a word in one of its meanings [7, p. 6].

In terms of concept studying in the framework of cognitive linguistics it is believed that concepts serve to explain the units of mental resources of human consciousness and the information structure that reflects the knowledge and heritage of the individual. The concept is also regarded as the operational part of memory, mental vocabulary unit, the conceptual system of language, inclusive world view, which is reflected in the human psyche [6, p. 90]. The meaning of the term "concept" lies in the correct formation of correct notions, which are used by a person during mental activity and which reflect meaning of experience and knowledge that have been obtained through all human activity [6, p. 108].

Following on from researches of modern scientists, it can be assumed that understanding of the structure of world view as a synergetic phenomenon, is becoming more popular and such kind of approach claims to become a general methodologic principle. It is evident that synergetics as a scientific paradigm has presented new opportunities in the study of social events, in addition the use of synergetics approach

during empirical study of language caused formation of synergetic linguistics (or linguosynergetics), which is considered to be application area of synergetic description of lingual phenomena and processes [2, p. 229].

In the context of this study it should be underlined that the problem of concept notion definition in within the frame of synergetics arose as “notion of concept and conceptual system were included to the new scholarly apparatus and they became an important part of the whole range of new scientific directions of study. It has emerged that these notions are closely connected with the study of language world view and its modelling in different languages” [6, p. 115].

The main principles of synergetics and linguistics correlation were described in different scientific works, moreover today we can speak about strong research base that demonstrates validity of these provisions. Due to the research work of G. P. Melnykov the most important provisions should be stressed [8, p. 98]. First of all, scientist highlights the fact that each system has an ability to self-organize because of the fact that different subsystems, that are components of this system, cannot be in the state of equilibrium, at this time they belong to the special hierarchy and can replace each other and external surrounding.

The next point demonstrates presence of attractors and repellers in systems that can self-organize. According to the final point “parameter of the order under the influence of attractors helps to build and organize explicit an implicit information, taking it from the semantic continuum and specifying its content in a recursive way” [8, p. 99].

Verbalization process is quite complicated and different researches treat it by following no particular pattern, for this very reason there are so many questions

connected with the communication process, and it is a complicated system, which is based on different impact factors.

In the present research we make a try to demonstrate organization of megaconcept FASHION which is based on the system presented by A. M. Prykhodko, taking into account viewpoint presented by O. M. Kaganovska, which gives a chance to use such included mental units as “megaconcept”, “macroconcept”, “hyperconcept”, “mesoconcept”, “kataconcept” [10, p. 146].

But during the study of the megaconcept structure it was decided to refer to the contemporary world view of physics, as there are strong parallels between culture as a mental phenomenon and physical matter. The world around us is a matter, which has a big amount of qualities and which exists in different correlating forms that can transform one into another одну [11, p. 18].

Proceeding from the contemporary world view of physics, the most important for this study quality of physical matter is an ability to be organized in a structure and the presence of system organization, which demonstrates ordering of existing matter in the form of a wide range of material objects of different scopes and levels, connected by hierarchy system [1, p. 212].

Only three basic structural fields can be pointed out in the material world, which differ by the principles of spatial extension of their physical objects and processes, the main types of fundamental interactions, the most important structural elements of matter and the nature of their basic physical patterns. They are microworld, macroworld and megaworld [1, p. 290].

On the basis of the abovementioned principles there was a try to recreate the structure of megaconcept with its formative elements of macro- and microlevels:

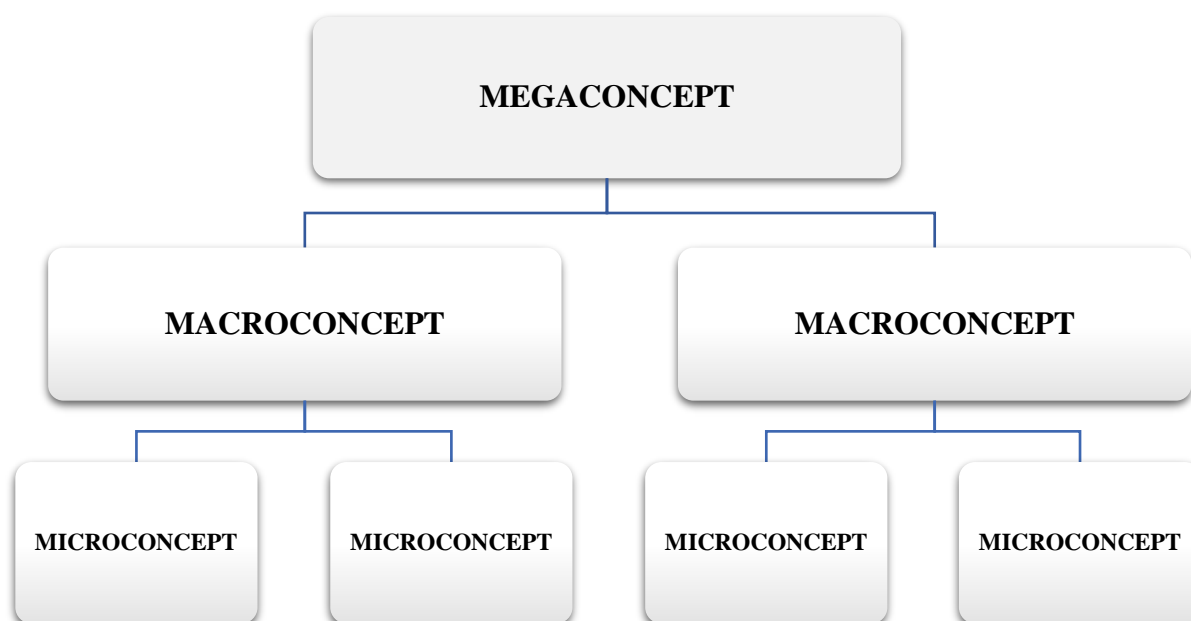

Fig. 1 – Hierarchical organization of megaconcept

According to the mentioned above hierarchical organization of megaconcept notion, *concepts of megalevel* present abstract conceptual formations

without special national specifics and have exact definition in professional terminology. Further, *macroconcepts* are mental units, which are smaller than

megaconcepts, and these mental units of macrolevel are taxons of hereditary level of abstraction with characteristic ethnocultural specifics. In this case *microconcepts* are mental units that are notable for their inseparable nature on a definite level of abstract mental abilities.

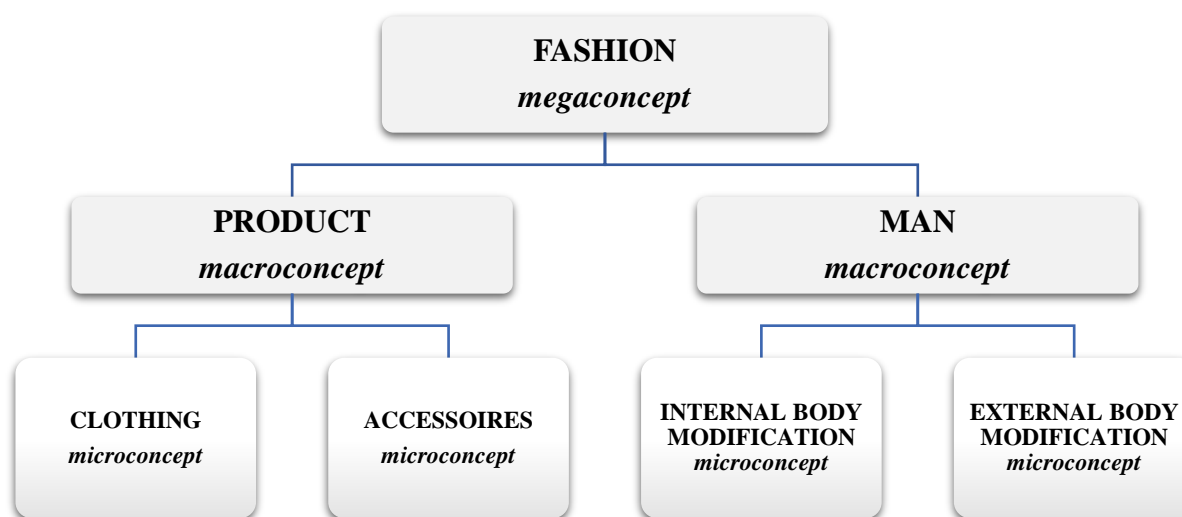
Cultural processes connected with fashion industry case emergence of social groups formations that consist of people who follow certain rules or just trends. These groups can be spontaneous, durable, short-lived or even based on professional interests. In all these cases language plays binding role, turns into a kind of a code and as a consequence absorbs new formations – neologisms.

Despite the fact that megaconcept FASHION has historically stood out from the much broader concept “clothing”, fashion industry emerged not that long ago. More importantly, over the last ten years interest towards fashion of all social segments of population

due to increased consumption capacity has started to grow.

It should be noticed that fashion, clothing and appearance are in the list of the brightest markers in the social coordinate system. Word combination speed chic means the process, which reflects pace of life of the modern society – fast speed of fashion. It is no wonder that by analogy to the popular word combination fast food the new notion fast fashion has appeared, which excellently represents qualities of the present fashion. Taking into consideration that fact that in the modern world person primarily is taken as potential consumer, along the lines of the previous neologism, on the basis of the analogy with the fast food restaurants, the notion McFashion – mass surrogate fashion, was created.

In the figure below there is an attempt to recreate verbal representation of megaconcept FASHION in the English language:

Fig. 2 – Organization of megaconcept FASHION in the modern English language

PRODUCT macroconcept, in terms of the study of megaconcept FASHION, is based not only on cultural and practical side of a person, but on the aesthetic appetite for development. At this stage of this complex megasystem, the macroconcept PRODUCT also demonstrates fractal qualities, as the structure of this mental formation corresponds to the structure of megaconcept itself and it is constituted by two basic concepts – CLOTHING and ACCESSORIES.

In the context of the present study, it should be noted that gradual rejection of generalized vision of beauty and its standards, demonstrates the newly

created expression *size inflation*, denoting the fact that the attitude to size standards is changing, common person is no longer equal to the ideals of “glossy magazine”, so in clothing shops plus sizes mannequins become the norm and larger size clothing is sold more often.

Neologisms that represent microconcept CLOTHING in the modern English language help to determine basic verbalization directions of this conceptual formation of microlevel, as follows – *outwear, shoes, swimwear, underwear*:

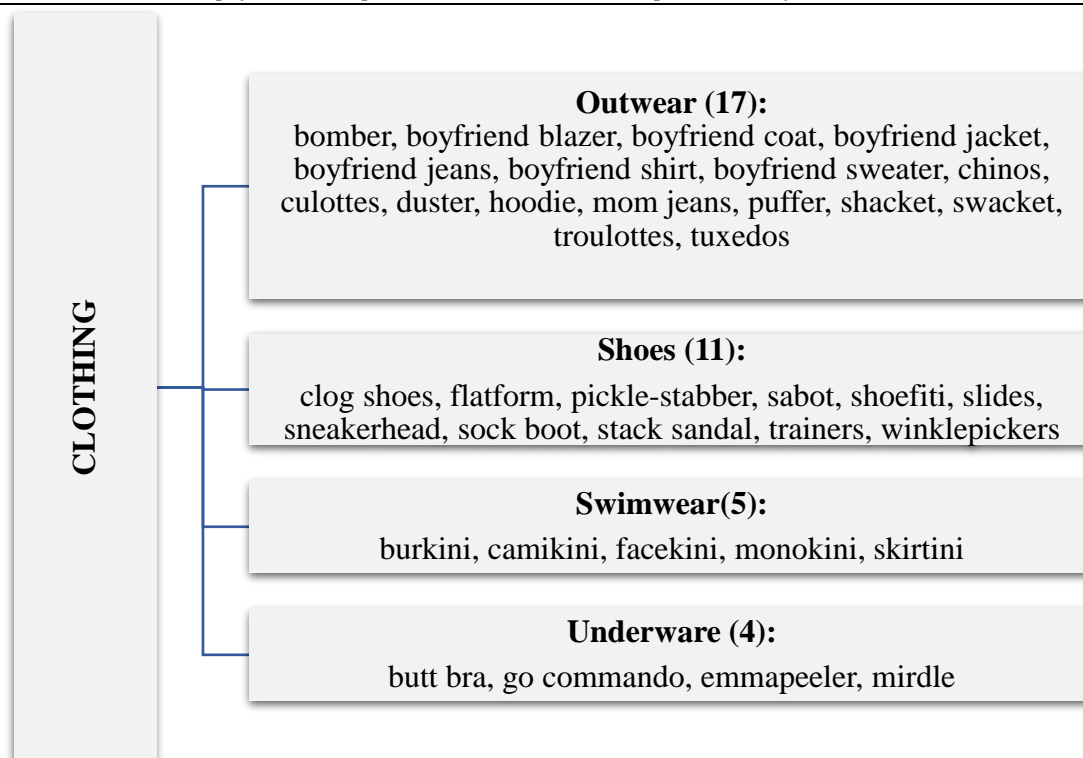

Fig. 3 – Aspects of microconcept CLOTHING actualization in the modern English language

On the basis of selected neologisms that take part in the formation of ACCESSORIES concept verbalization, there was a chance to recreate and

demonstrate the main actualization categories of this mental formation of microlevel, to be exact – *bags*, *jewelry*, *other*:

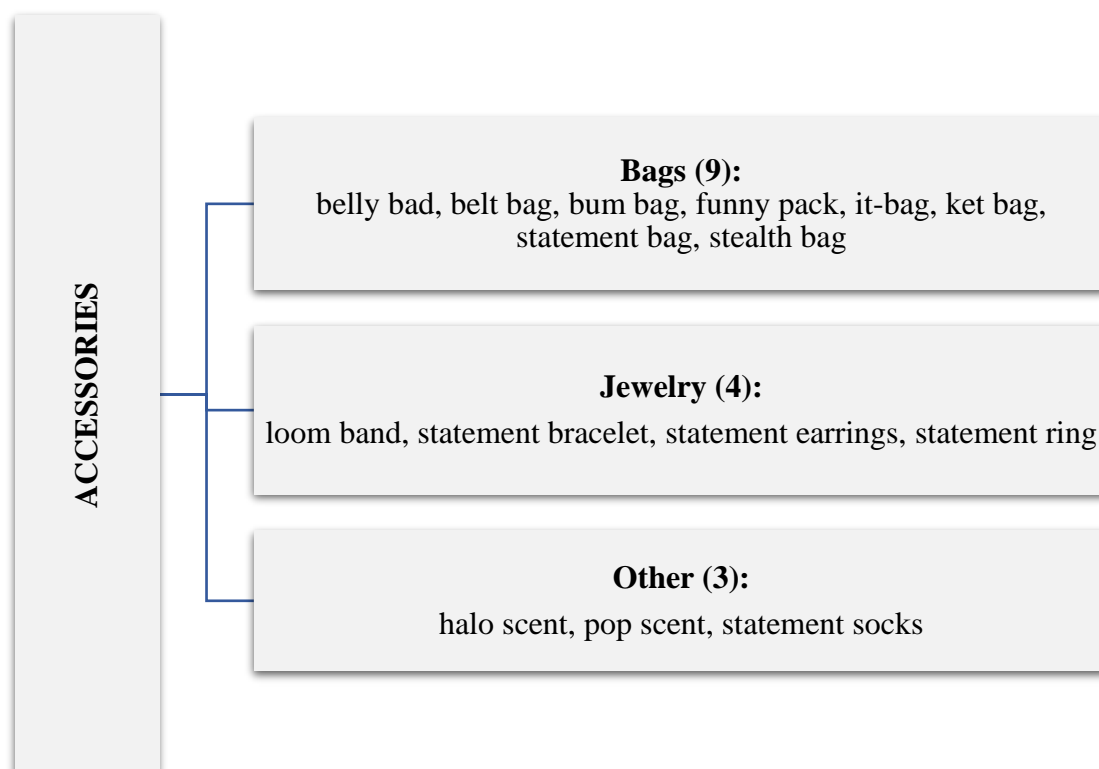

Fig. 4 – Aspects of microconcept ACCESSORIES actualization in the modern English language

Analyzing standards of the beauty of the human body at different times, it becomes clear that the canons

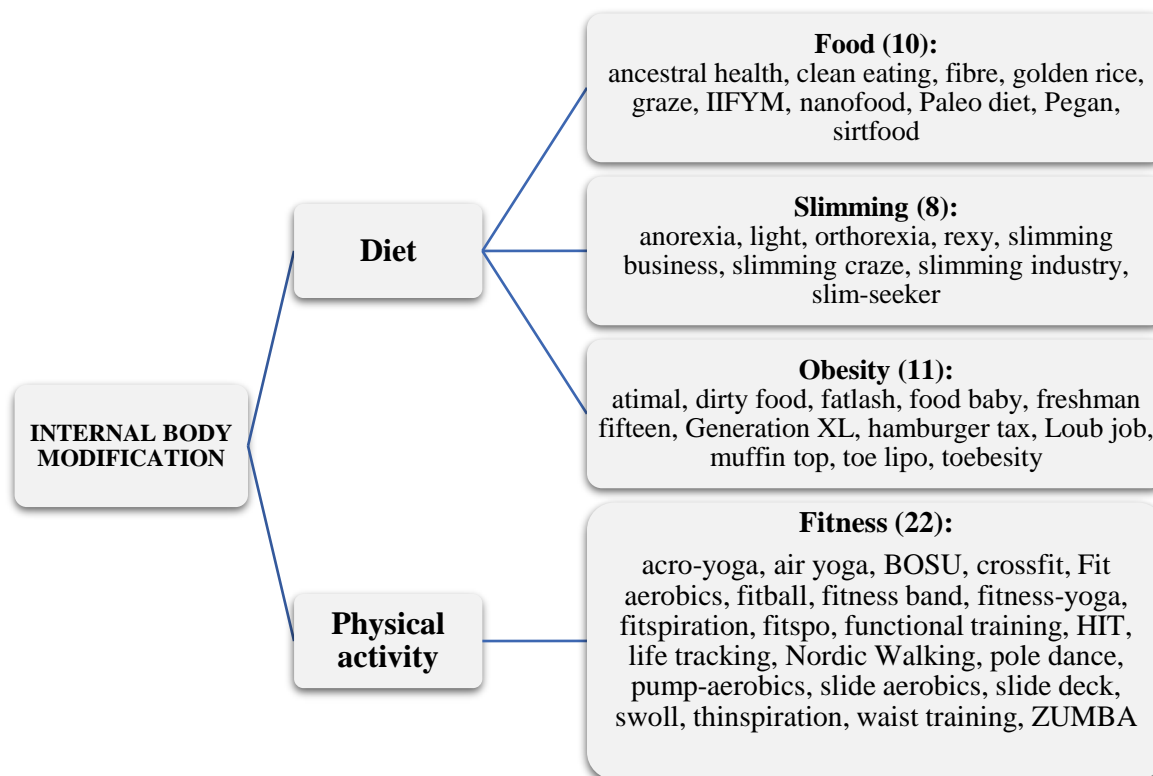
of beauty have existed over the centuries and have changed rather slowly under the influence of historical

influence factors –general economic conditions caused by peaceful or martial state, diseases and epidemics, the cult of certain historical figures. Today's fashion is undergoing so rapid changes through the commercial component, as up-to-date trends in clothing, accessories and appearance are actively promoted through social networks that reach all users of the global network.

Neologisms that actualize MAN macroconcept speak for the division this cognitive formation into essential tendencies connected with human's body –

INTERNAL and EXTERNAL BODY MODIFICATION.

The structure of INTERNAL BODY MODIFICATION is based on the main parameters of the influence on the human's organism from the inside, in order to adapt appearance in accordance with certain standards. This microconcept is verbalized in the modern English language with the help of neologisms, which can be divided into groups: *diet* and *physical activity*:

Fig. 5 – Aspects of microconcept INTERNAL BODY MODIFICATIONS actualization in the modern English language

Appearance improvement through external manipulation has been relevant since ancient times. Commercialization process of the beauty industry services and new technical and technological capabilities has greatly expanded the range of fashion trends, which are being changed every year.

Inadequate perception of a man of today his own or other people's appearance demonstrates neologism

imagined ugliness syndrome. Another new word combination *perfection fatigue* reflects the tendency towards stress and mental exhaustion caused by constant perfection of the body.

Lexical units that verbalize EXTERNAL BODY MODIFICATION in the modern English language speak for frequent use of *styling*, *cosmetology* and *plastic surgery*:

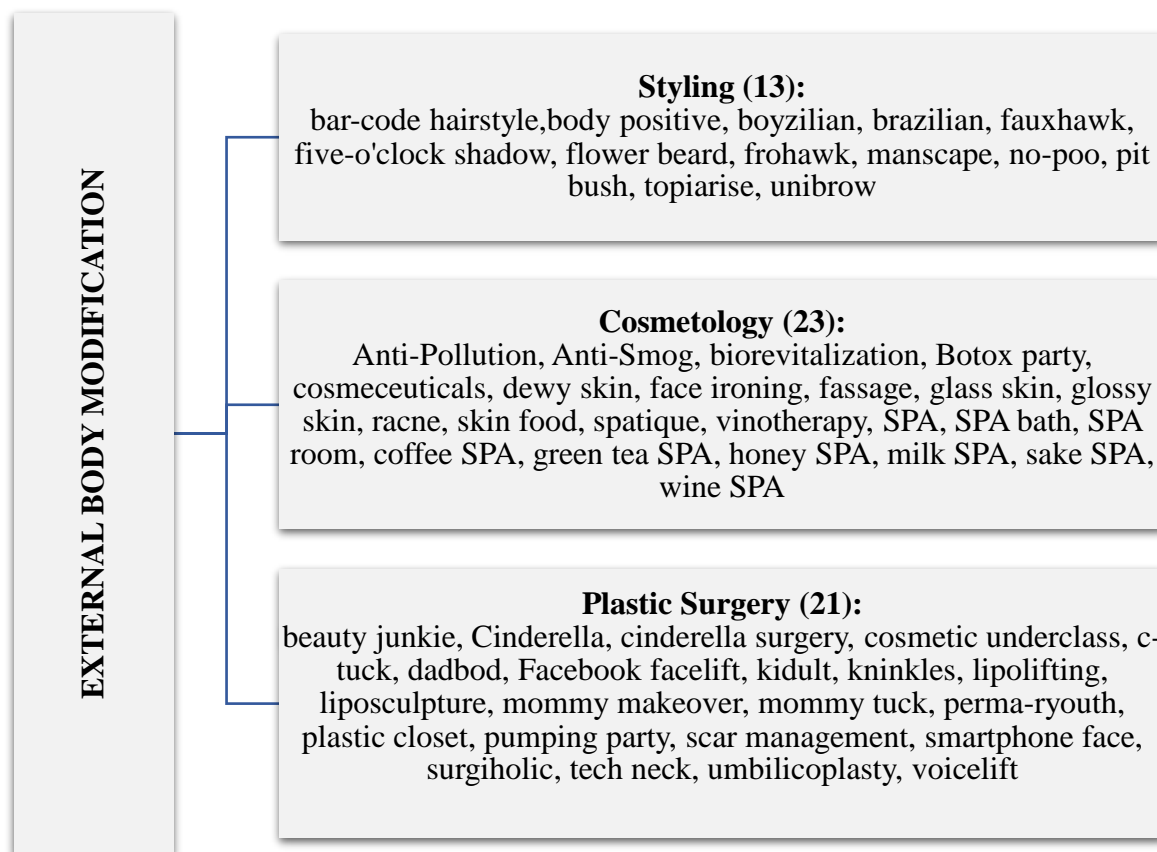

Fig. 6 – Aspects of microconcept EXTERNAL BODY MODIFICATIONS actualization in the modern English language

In conclusion, it should be noted that the analysis of neologisms that take part in verbalization of megaconcept FASHION in the modern English language helped to detect two main macroconcepts – PRODUCT and MAN, correlation of which causes the appearance of new tendencies and trends in all times. PRODUCT macroconcept is based on two microconcepts – CLOTHING and ACCESSORIES, and it is necessary to say that analysis of such common and normal categories helps to reflect the most actual tendencies on a global scale. Example includes such lexical units as *facekini* and *burkini*, which signalize about the influence of other cultures on the English-speaking world; *Anti-Pollution*, *Anti-Smog*, *glossy skin*, *dewy skin*, *glass skin*, *sake SPA* – commercial influence and Asian trends.

An important evidence of the strong fashion influence are neologisms that verbalize microconcepts INTERNAL and EXTERNAL BODY MODIFICATION. Popularization of diets and feeding tendencies (*ancestral health*, *clean eating*, *fibre*, *golden rice*), improvement with the help of physical trainings (*HIT*, *life tracking*, *Nordic Walking*, *pole dance*, *pump-aerobics*) demonstrate people's desire not only to follow special beauty-trends and even health-promoting trends of the modern culture.

Nevertheless, there is the negative effect of today's fashion, as humanity faces with the problems of

extremely dangerous slimming (*anorexia*, *orthorexia*, *orthorexia*, *slimming craze*) and obesity (*freshman fifteen*, *muffin top*, *toe lipo*, *toebesity*).

With the help of the new technologies development, vocabulary of microconcept EXTERNAL BODY MODIFICATIONS has experienced drastic changes, in a comparison with aesthetic beauty-industry of previous years, as the following categories demonstrate: cosmetology (*biorevitalization*, *cosmeceuticals*, *face ironing*, *skin food*, *inotherapy*) and plastic surgery (*cinderella surgery*, *c-tuck*, *lipolifting*, *voicelift*).

Fashion phenomenon is an integral part of the human history as it was existing on all stages of its development. This phenomenon is a significant indicator in the process of detection of civilization level, as it plays the role of a 'social mirror'. Semiotics of this notion is quite complicated and questionable mental formation not only in terms of this study.

The perspectives of the study of FASHION megaconcept – the analysis of such common things as clothing, accessories and body modifications in the context of cognitive linguistics, can help not only to understand better various cultures bearers, but to approach understanding of cognitive processes in terms of overarching notion culture.

Literature:

1. Голубинцев В. А., Данцев А. А., Любченко В. С. *Философия для технических вузов*. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640 с.
2. Єнікєєва С. М. Принципи синергетики як методологія дослідження словотвірної системи (на матеріалі англійської мови) / С. М. Єнікєєва // *Нова філологія: зб. наук. праць*. – Запоріжжя: Запорізьк.нац. ун-т, 2008. – № 29. – С. 223-230.
3. Зацний Ю. А. *Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу* / Ю. А. Зацний. – Львів: Видавництво «Паїс», 2007. – 228 с.
4. Зацний Ю. А. *Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий)* / Ю. А. Зацний. – Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 2000. – 200с.
5. Карасик В. И. *Культурные доминанты в языке* / В. И. Карасик // *Языковая личность: культурные концепты*. – Волгоград; Архангельск, 1996. – С. 3 - 16.
6. Кубрякова Е. С. *Части речи с когнитивной точки зрения* / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1997. – 295с.
7. Лихачев Д. С. *Концептосфера русского языка* / Д. С. Лихачев / Гл. ред. В. Н. Ярцева // *Изв. РАН. Сер. Лит. и языка*. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.
8. Мельников Г. П. *Системная лингвистика и ее отношение к стукрутной* / Г. П. Мельников. – М.: Наука, 1997. – С. 98–102.
9. Молчанова Г. Г. *О синергетике и синергетическом сцеплении концептов «ЖИЗНЬ» и «ТЕКСТ»* / Г. Г. Молчанова // *Горизонты современной лингвистики: Традици и инноваторство: Сб. в честь Е. С. Кубряковой. / Языки славянских культур*; редкол.: В. А. Виноградов [и др.]. – Москва, 2009. – С. 199-206.
10. Приходько А. М. *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики* / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Приходько А. Н. *Типологическая и системно-полевая организация концептосферы* // *Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. Серия «Филологические науки»*, 2006. – № 5 (18). – С. 3-11
12. Симанов А. Л. *Постнеклассическая физика: методологические и эмпирические проблемы* / А. Л. Симанов // *Гуманитарные науки в Сибири*. – 2006. – № 1. – С. 12-21.
13. *Urban Dictionary* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.urbandictionary.com/>.
14. *Word Spy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wordspy.com/>.

Сингаевская Анна Вячеславовна

*кандидат филологических наук,
доцент кафедры романской филологии
Института филологии,*

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АГИОАНТРОПОНИМЫ В СФЕРЕ ИСПАНСКОЙ ГАСТРОНОМИИ

Syngayivska G. V.

*PhD in Philological Sciences, Assistant Professor,
Department of Romance Philology,
Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

HAGIOANTHROPONYMS IN THE SPHERE OF SPANISH GASTRONOMY

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме гастрономического дискурса как особого вида коммуникации. По мнению многих исследователей, гастрономический дискурс представляет один из видов выражения специфики национального языка в процессе коммуникации. В системе глуттонии находят свое отражение этнические, религиозные и культурные особенности народов. На примере текстов испанских кулинарных рецептов выделяются структурно-семантические особенности испанских агдиоантропонимов, то есть имен святых. Выделяются характерные признаки структуры испанских имен святых. Выявляются особенности семантики испанских агдиоантропонимов, которые отличают их от других разрядов имен собственных: например, актуализация верующими испанцами сем, связанных с житием святого. Особый характер семантики агдиоантропонимов позволяет рассматривать имена святых как прецедентные имена. Кроме того, в семантике имени святого воплощены не только канонические представления, сформированные Церковью, но и народные представления, так называемые народно-агиографические. В результате исследования выделяются основные отличительные черты испанских агдиоантропонимов: агдиоантропонимы в текстах кулинарных рецептов, как правило, однозначны или имеют тенденцию к однозначности, свободной от ассоциаций; агдиоантропоним выполняет не только дифференцирующую функцию, но также информативную, являясь понятийным ядром жития святого.

Summary. This article is reveal the problem of gastronomic discourse as a special kind of communication. According to many researchers gastronomic discourse represents one of the types of expression of the specifics of the ethnic language in the process of communication. The gluttonian system reflects the ethnic, religious and

cultural characteristics of nation. On the example of texts of Spanish culinary recipes, structural and semantic features of the Spanish hagioanthroponyms, i.e. the names of saints are distinguished. We reveal the peculiarities of the structure of the names of saints in the Spanish language. Also the article reveals the characteristics properties of the semantics of the Spanish hagioanthroponyms, that distinguish them from other types of the proper names, e.g. the variety of connotations, concerned with the hagiography of saints. The nature of the semantics of the hagioanthroponyms enables us to consider the names of saints as precedent names. Moreover, the semantics of the names of saints contains not only semes that represent the canonical and classical image of the saint, but also the semes that reflect the popular image, named popular hagiographical semes. As a result of this research, the main distinguishing features of the Spanish hagioanthroponyms are distinguished: hagioanthroponyms in the texts of recipes, as a rule, are unambiguous or tend to uniqueness, free from associations; the hagioanthroponym performs not only a differentiating function but also an informative one, which is the conceptual core of the description of the life of the saint and his spiritual achievement.

Ключевые слова: гастрономия, гастрономический дискурс, агиоантропоним, имя собственное, святые, испанский язык, семантика, народная агиография.

Key words: gastronomy, gastronomic discourse, hagioanthroponym, proper name, saints, the Spanish language, semantics, popular hagiography.

Постановка проблемы. Гастрономическая культура, пронизывает широкую гамму социальных отношений и процессов. По мнению В.В. Николенко, под гастрономической культурой можно понимать «разновидность человеческой культуры, вмещающей смыслы, нормы и ценности, которые придают процессу приготовления пищи, практикам питания социально упорядоченный характер. Через концепт «гастрономическое» можно фиксировать специфику всех измерений (экономических, религиозных, государственных, правовых) жизнедеятельности социума» [10].

Испанской культуре питания присущи свои уникальные обычаи, связанные с приготовлением повседневных и ритуальных блюд, пищевыми запретами, ограничениями и преимуществами, определенными вкусовыми привязанностями в меню обычных и ритуальных трапез.

Испанский народ всегда был чрезвычайно религиозным и набожным, поэтому почитание святых отражается в таких различных сферах ономастики, как антропономастика и топономастика, а также в самых разных классах имён, включая и названия блюд.

Святые небесные покровители и их предполагаемое вмешательство в мирские события послужили прочной основой для связи имени святого с названием блюда, предназначенного не только для еды, но и обладающего определенной лекарственной силой. Так обстоит дело, например, с пончиками Сан-Блас, которые продаются в день праздника святого (3 февраля) и которые, по утверждению продавцов, способствуют заживлению болезней горла. Набожные испанцы обычно отождествляют религиозное с хорошим, и, даже, с лучшим, с наивысшим качеством.

Широко известна фраза одной из самых почитаемых в Испании святых Св. Терезы Авильской: *Бог заглядывает и на кухню («Dios también está entre los pucheros»)* [13, с.116]. С давних времен в местах, где живут монахини или монахи, кухня всегда основывалась на соблюдении литургического календаря, где помимо перечней праздников записывались жития святых. Испанская кухня во многих своих блюдах имеет вкус святости,

и поэтому неудивительно, что в названиях многих десертов и сладостей фигурирует ангел, святой или даже сам Иисус [13; 14].

Кулинария этой страны аккумулирует в себе культурные и ценностные особенности испанского общества, его эстетические установки и традиции, а значит, приобретает особую значимость и для лингвокультуры Испании.

Анализ последних исследований и публикаций. Испанские агиоантропонимы практически не изучены ни в отечественной, ни в зарубежной испанистике. Только в начале XXI века этот разряд имен собственных стал объектом исследований и получил терминологическое обозначение. Термин «агиоантропоним» был введен в первом десятилетии XXI века исследовательницей сакрального ономастикона русского языка И.В. Бугаевой. В её системе агиоантропоним является одним из типов агионимов (сакральных имен собственных) и обозначает «апеллятивно-антропонимический комплекс, служащий для номинации прославленных христианских святых» [3, с. 238].

Исследованию агиоантропонимов в испанской лингвокультуре посвящены ряд статей и диссертационная работа А. С. Лаврентьевой, в которых, в частности, рассматриваются структурно-семантический анализ испанских агиоантропонимов и функционирование агиоантропонимов в испанском фольклоре и паремиях [7; 8; 9].

Феномен «олицетворения» вещи-блюда посредством антропонимической номинации, значимость данного феномена во французской семиосфере рассматривается в научных работах Г.А. Ащенковой [1; 2].

На сегодняшний день ряд лингвистических работ посвящен изучению языковой концептуализации сферы, связанной с приготовлением и употреблением кулинарных блюд и напитков, то есть с информативным концептом «гастрономическое» (гастрономия, гастрономическая культура, практики питания) [10; 6; 11].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Имена святых являются неотъемлемой частью культуры народа, поэтому их анализ необходим для изучения испанской картины мира. Как известно, испанцы имеют свои традиции, которые отличаются от традиций всего мира. Даже культура питания испанцев очень непривычна для многих народов, и носит социальный характер. В каждой исторической области Испании с фигурой одного или нескольких святых связан ряд материальных и духовных реалий, например традиции и обряды почитания, молитвы, песни и названия блюд [13; 14; 15].

Национальные блюда, как реалии материальной культуры, отражают традиции и быт того или иного общества и глубоко индивидуальны. Как указывает Г. А. Ащенко, «блюдо как элемент кухни и гастрономии является репрезентативным феноменом французской культуры благодаря способности аккумулировать в себе традиции, социально-психологические установки, эстетические запросы и приобрести аксиологически насыщенное значение» [1, с.7].

Названия блюд представляют собой одну из лексико-тематических групп целостной номинативной сферы гастрономии. Внутри данной группы выделяется вид имён, содержащий в качестве основного компонента именованного имени святого. Данный вид имён определяется как «агиоантропоним».

Исследовательский интерес сосредоточен на двухкомпонентных агиоантропонимах, в названиях которых сохранились форманты «San/Santa» в препозиции к имени святого/святой: *San Quintín, San Bartolomé, San Pedro, San Antón, San Francisco, San Lorenzo, San Froilán, San Miguel, Sanct Yago, San Pedro, San Matías, San Benedicto, Santa Clara, Santa Bárbara, Santa Catalina, Santa Teresa* и др.

Цель исследования заключается в том, чтобы выявить функционально-семантические и структурные характеристики агиоантропонима как компонента названий испанских национальных блюд, выявить специфику и лингвокультурологическую ценность этих наименований.

Изложение основного материала. На сегодняшний день гастрономический дискурс является одним из самых распространенных в социальной коммуникации, ведь культура питания как важный компонент ментальности народов мира является неотъемлемой частью повседневной жизни человека. Гастрономический дискурс представляет собой систему, отражающую особенности национальной культуры, обладающую социальными и гендерными характеристиками, являющуюся особым видом общения, при котором используются определенные профессионально-ориентированные знаки – терминология, устойчивые обороты, характерные морфосинтаксические структуры. Учитывая социально-культурный контекст, данный тип

дискурса можно определить как «общение + текст кулинарного рецепта + контекст» [5, с. 21].

Традиционно к текстам, содержащим глоттоническую лексику, принято относить такой языковой материал, как рецепты национальной кухни, меню, кулинарные статьи, глоттоническую терминологию и пр. А. В. Олянич, автор термина «глоттонический», говорит о лингвокультурной и этнокультурной специфике номинаций, связанных с приготовлением пищи. Термин «глоттонический», по мнению учёного, коррелирует с понятием гастрономии (знания поваренного искусства и умения пользоваться его производными), и соотносится с когнитивной системой глоттонии любой этнокультуры [11, с. 168].

К рецептам в данной статье относятся и названия блюд, представляющие собой определенный фрагмент культуры и отражающие обычаи и традиции испанцев. Интересной особенностью испанской лингвокультуры является то, что в названии многих блюд фигурируют имена святых, которые за много веков католицизма в Испании приобрели культурно специфические оттенки значения. Важно отметить, что до сих пор не существует единой терминологии, описывающей сакральные онимы.

В Словаре русской ономастической терминологии Н.В. Подольская приводит следующее определение: «Агионим – имя святого» [12, с. 26].

И. В. Бугаева понимает термин *агионим* более широко как номинацию любого имени собственного, связанного со святостью: «агионим – это словосочетание, служащее для именованного лиц или объектов, на которых почивает благодать Божия или святость через чин прославления или освящения» [4, с. 81]. По мнению И.В. Бугаевой, разряды агионимов представлены сложной системой, в которую входят агиоантропонимы, агиотопонимы, эортонимы (название церковных праздников), экклезионимы (название храмов и монастырей), иконимы (наименование икон), которые составляют ономастическое пространство, объединенное значением *святости* [4, с. 82].

В нашем исследовании мы основываемся на определении, предложенном И.В. Бугаевой: «Агиоантропоним – не только личное имя, это апеллативно-антропонимический комплекс, идентифицирующий и характеризующий святого» [4, с. 83].

Признаком агиоантропонимов является его особая структура (двух-компонентность или многокомпонентность) и содержание компонентов (специфические термины), что, собственно, отличает их от антропонимов. Двухкомпонентный состав агиоантропонимов включает чин святости и личное имя святого; чин святости является обязательным и функционирует как в двухкомпонентных, так и в многокомпонентных структурах; личное имя по происхождению может

быть крестильным, монашеским, схимническим или родовым/династическим.

В испанском языке основная двухкомпонентная модель агноантропонима состоит из существительного, обозначающего лик (лик святых или лик блаженных) и имени святого: *san/santo/santa* (ж. р.) /*beato/beata* (для ж. р.) + имя (*San Lorenzo, Santa Lucía, Beato Sancho de Córdoba, Beata Juliana de Collalto*) [9].

В структурном плане антропонимические номинации блюд представляют собой сложные конструкции, описательно-предикативные структуры с предлогом *de*: *carne de San Francisco, perdices de San Lorenzo, conchas de San Joaquín, Sopa de San Bartolomé, panecillos de Santa Clara, torrijas de San Isidro, yemas de Santa Teresa, rosas de Santa Catalina* [13].

С точки зрения референциально-семантического критерия, в корпусе антропонимических номинаций блюд выделяются две основные группы агноантропонимов: а) блюда-носители имён деятеля церкви и религиозной личности, значимой в христианстве: *migas del Niño Jesús, deditos de Jesús, cocas de San Juan, bolitas dulces de San José, copas de Sanct Yago, sopa de San Bartolomé, besugo de San Andrés, pastel de San Benedicto, tostones de Santa Clara, roscos de San Antón, buñuelos de San Matías, dulce de nueces de Santa Bárbara* [13]; б) блюда-носители имён испанских святых: *yemas de San Leandro, bollos de San Julián, yemas de Santa Teresa, virtas de San José, rosquillas de la Virgen del Carmen, rosquillas de San Rogelio, rosas de Santa Catalina, lazos de San Guillermo* [13].

По мнению И. В. Бугаевой, в семантическом аспекте имя, житие святого и его образ в представлениях верующих и является тем понятийным содержанием, которое представляет сигнификат, делают имя семантически мотивированным. Наименование конкретного человека с именем-агионимом – это денотат в привычной триаде: сигнификат денотат коннотат. Деминутивы и гипокористические антропонимы представляют собой коннотаты [3, с. 213].

Для агноантропонима гораздо более важное значение, чем для обычных антропонимов, имеет связь с референтом. Таким образом агноантропоним становится «воплощенным» (т.е. в терминологии А. Гардинера «привязанным к определенному референту» вне любого текста и контекста). По мнению И. В. Бугаевой, с которым трудно не согласиться, имена святых всегда «воплощены», то есть при упоминании имени всегда понятно, о каком святом идет речь.

Если имя отсылает к характеристикам / признакам определенного денотата имени, то оно становится носителем коннотаций, связанных с этим денотатом.

Так, при активизации имени/образа *San Antón* как компонента названия блюда *panecillos de San Antón*, агноантропоним однозначно отсылает к образу Святого Антонио Абада, раскрываясь

первоначально через десигнаторы общего, энциклопедического уровня: «покровитель домашних животных», «целитель от гангрены». Житие святого наполняет характеризующий компонент значения агноантропонима, представляет фоновую информацию о референте. Компонентами коннотативного уровня являются такие десигнаторы, как «благодетель, подающий хлеб неимущим», «милосердный, великодушный человек», «личность, достойная доверия». Соединение энциклопедических и коннотативных компонентов способствуют созданию целостного образа «народного благодетеля, совершающего чудо спасения».

Агноантропоним для испанцев-католиков всегда имеет внутреннюю форму и становится значимым, говорящим, поскольку в процессе использования имени святого в его семантике актуализируются семы, связанные с житием святого. Кроме того, нужно добавить, что в семантике имени святого находят свое воплощение не только канонические представления, сформированные церковью, но и народно-агиографические представления.

Агионимы, как имена святых, закреплены в социуме. Прославленные за свои подвиги и часто мученическую кончину святые ввели в религиозный и общекультурный христианский социум свое имя, закрепив за данным звуко- и графокомплексом свой собственный образ. Так агионим приобретает прецедентный характер. Не все агионимы будут иметь прецедентный характер, а только наиболее известные и почитаемые в данном социуме и в определенное время [3].

Святость как одно из фундаментальных понятий христианства понимается и принимается в ее персонифицированном воплощении. Для верующих важна личность святого, его подвиг, а соответственно, чин святости. Каждый святой занимает свое особое место в сознании испанца.

С именем Святого апостола Иакова, небесного покровителя и защитника Испании, прежде всего, связано название одного из древнейших паломнических путей Европы – Путь Святого Иакова (*Camino de Santiago*). В первой трети IX века мощи апостола Иакова Старшего чудесным образом были обнаружены в Испании в местности, называемой *Campus stellae* («Поле звезды»), согласно легенде, местонахождение мощей указала путеводная звезда. Возникший на этом месте город получил название Сантьяго-де-Компостела (*Santiago de Compostela*), и стал в Средние века важнейшим паломническим центром наряду с Римом.

Торт святого Иакова (*La Tarta de Santiago*) – это испанский десерт, получивший распространение во многих странах, но самый знаменитый торт св. Иакова – это тот, который пекут для паломников в самом городе Сантьяго-де-Компостела. С 1924 года кондитерская *la pâtisserie Casa Mora* начала украшать торт знаком Креста св.

Иакова, что в настоящее время стало обязательным элементом этого торга.

Также в связи паломничеством испанцев к собору святого Иакова в Галисии именем апостола стали обозначать бифштекс с сыром, который, по легенде, подавали в тавернах паломникам для восстановления сил, – *sanjacobó* [8, с.148].

Очень популярный и любимый в Испании праздник *El día de San Antonio Abad* – День Святого Антония – защитника и покровителя животных. Поэтому в день почитания святого, 17 января, во всех регионах Испании это еще и праздник всех животных. Святой Антоний был также официальным покровителем больных воспалительной рожой (гангреной, «антониевым огнем») – болезнью, появившейся в Западной Европе в XI веке от отравления спорыньей. Именно монашеский орден святого Антония, специализировавшийся на исцелении от этой болезни (кстати, орден существует и до сих пор), установил обычай раздавать жителям в церкви 17 января традиционную для этого дня выпечку: *panecillos de San Antón* (хлебцы святого Антония), которая приготовлена по особому рецепту из муки высшего качества и обладает лечебной силой.

В каждом населенном пункте Испании, не говоря уже об автономных областях, есть свои особые традиции почитания святых, что находит отражение и в наименовании блюд. Так, в каждой провинции есть свои атрибуты праздника святой Агаты. В Сарагосе существует традиция печь сладости с орехами и фруктами в форме женской груди – *reliquias de Santa Águeda*, напоминая таким образом о факте мученичества святой Агаты, которой отсекали грудь [8, с. 150-151].

Среди мадридских сладостей, создаваемых по местным рецептам, самыми традиционными являются *Torrijas de San Isidro* (сладкие гренки), *rosquillas de San Isidro* (крендельки). Святой Исидор (Сан Исидро Лабрадор) является покровителем Мадрида и хлебопашцев. Ему приписываются тысячи чудес. Говорят, Исидор воткнул в землю посох и оттуда забил целебный источник. Воду из этого источника, находящегося близ Мадрида разливают в бутылки; считается, она помогает от внезапных заболеваний.

Популярный десерт испанской кухни – конфеты «Желтки святой Терезы», также известный, как Авильские Желтки, принято подавать в бумажных тарталетках. Свое название, (по-испански *Yemas de Santa Teresa*) десерт получил в честь Святой Терезы Авильской (1515-1582), которая является главной покровительницей города Авила. Лакомство представляет собой небольшие конфетки, сделанные в форме ярко желтых шариков, с плотной сахарной корочкой, нежной кремообразной начинкой и ароматом лимона и ванили.

Множество традиций связано с празднованием дня святого Андрея, 30 ноября. Праздник Святого Андрея в Кастро Урдиалес начинается на воде. Кавальгата из красиво украшенных субмарин, с

платформой статуи Святого Андрея, торжественно подходит к главной набережной городка. Далее, как и во всех праздниках Испании, посвященных святым, проходит торжественное шествие по улицам города. Местные моряки достают свои праздничные морские одеяния. Ну а поскольку Святой Андрей это покровитель рыбаков, а Кастро Урдиалес это главный рыболовный центр Кантабрии, то празднования в честь этого святого превратились в чисто гастрономический фестиваль, на котором можно попробовать *Besugo de San Andrés* (морской лещ), улиток под всевозможными соусами и различных морских моллюсков.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Принадлежность к национальной культуре кулинарных блюд мы проследили на именах святых в номинации испанских блюд, которые являются истинными хранителями культуры и отражают исторический, материальный и духовный опыт, накопленный обществом за период его развития. В названии блюд зафиксированы те ценности, которые стали приоритетными для данной культуры.

Мы рассмотрели имена одних из самых высокопочтимых в Испании святых и постарались выявить базовые семы и национальные компоненты имен, которые отличают функционирование агноантропонимов в испанском языке. Проанализировав в данной статье особенности семантики агноантропонимов, можно сделать вывод, что они представляют собой особый тип антропонимов. Их многокомпонентная структура, расширенная дифференциаторами, а также понятийное содержание, связанное с каноническим и народным житием святого, превращают агноантропонимы в любом тексте и контексте в «сингулярные», «воплощенные» имена (в терминологии А. Гардинера). Коннотативные семы, передающие оценку народом денотата имени, дополняют понятийное содержание имени и позволяют ему выполнять важные лингвокультурные функции в языке, а именно становиться символом какого-либо качества или признака, именем прецедентным.

Перспективными, на наш взгляд, являются дальнейшие исследования сакральной ономастики с учетом национальной специфики лингвокультуры и особенностей религиозной составляющей национального языкового сознания. Результативными могут быть также научно-теоретические исследования, направленные на изучение познавательного потенциала имен и их места в системе культурных ценностей.

Список литературы:

1. Ащенкова Г. А. Антропономиния в сфере французской гастрономии: опыт структурного и когнитивно-коммуникативного анализа : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. А. Ащенкова ; Иркут. гос. лингв. ун-т. – Иркутск, 2013. – 22 с.

2. Ащенко Г.А. Олицетворение в сфере потребления: антропонимы блюд французской гастрономии [Электронный ресурс] / Г.А. Ащенко // *Magister Dixit: электронный научно-педагогический журнал Восточной Сибири.* – 2011. – №2, URL: http://md.islu.ru/sites/md.islu.ru/files/rar/statya_ashchenkova.pdf (дата обращения: 20.06.2019).
3. Бугаева И.В. Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития: дисс. ... д-ра филологических наук. Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина. – Москва, 2010. – 454 с.
4. Бугаева И.В. Агионимы в ономастическом пространстве русского языка // *Известия на Научен център «Св. Дасий Доростолски». Силистра към Русенски университет «Ангел Кънчев».* Кн. 1. – Силистра, 2006. – С. 78–87.
5. Буркова П. П. Кулинарный рецепт как особый тип текста (На материале русского и немецкого языков): Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19, 10.02.01 / Буркова Полина Павловна. – Ставрополь, 2004. – 212 с.
6. Земскова А.Ю. Лингвосемиотические характеристики англоязычного гастрономического дискурса / А.Ю. Земскова. – Волгоград, 2009. – 338 с.
7. Лаврентьева Анастасия Сергеевна Десакрализация образов святых в испанском фольклоре // *Rhema. Рема.* 2017. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/desakralizatsiya-obrazov-svyatyh-v-ispanskom-folklore> (дата обращения: 20.06.2019).
8. Лаврентьева А. С. Роль и функции производных от агиоантропонимов в испанской лингвокультуре // *Stephanos.* – 2015. – Т. 4, № 12. – С. 142–153.
9. Лаврентьева А.С. Структурно-семантический анализ испанских агиоантропонимов // *Вестник БГУ.* 2016. №3 (29). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-semanticheskij-analiz-ispanskih-agioproponimov> (дата обращения: 20.06.2019).
10. Ніколенко В. В. Українська гастрономічна культура як соціальний феномен / В. В. Ніколенко // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* – 2016. – Вип. 36. – С. 75-81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2016_36_14.
11. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса: монография. Волгоград: Парадигма, 2004. С. 426.
12. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии/ Отв. ред. А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
13. Fidalgo Sánchez J. A. Con sabor a santidad / José Antonio Fidalgo Sánchez. – León : Editorial Everest, 2005. – 120 págs.
14. Luján, Néstor. *Perucho, Juan. El libro de la cocina española: gastronomía e historia.* – Barcelona: Tusquets Editores S.A., 2003. – 472 págs.
15. Myhrvold N., Young C. *Modernist Cuisine. El arte y la ciencia de la cocina. Manual de cocina / Myhrvold Nathan, Young Chris.* – Zaragoza : Editorial Taschen, 2015. – 397 págs.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Matkarimova Jamilya Durdievna

*Tashkent institute railway engineering (TIRE)
associate professor of the Department of
Social and Humanitarian Sciences,
Uzbekistan*

STAGE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE THEORETICAL CONCEPT OF THE «THIRD SECTOR»

Маткаримова Джамилля Дурдиевна

*кандидат социологических наук,
доцент кафедры социально-гуманитарные науки
Ташкентский институт инженеров железнодорожного транспорта.
(Узбекистан, город Ташкент)*

ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ «ТРЕТЬЕГО СЕКТОРА»

Summary. In the modern literature, the third sector is considered as the basis of civil society. Today, the non-profit sector is involved in solving many socio-cultural, economic and religious problems that are characteristic of various groups of the population. About a third of them operate, are active, provide social, informational, and educational services, which are often unparalleled in the public or municipal or private sectors. In addition, the non-profit sector is an effective provider of socially significant services, characterized not only by the ability to respond quickly to the needs of the population, new social challenges and problems, but also low administrative costs.

The article analyzes the impact of non-governmental non-profit organizations on the development of civil society. The functions of non-profit organizations and their role in the formation of a civil society are also shown and interpreted. The article presents the statistics of the third sector of different countries, namely, the number of organizations, financing, indicators, etc.

Аннотация. В современной литературе третий сектор рассматривается как основа гражданского общества. Сегодня некоммерческий сектор участвуют в решении многих социокультурных, экономических и религиозных проблем, которые характерны для различных групп населения. Примерно треть из них функционирует, ведет активную деятельность, оказывает услуги социального, информационного и образовательного характера, аналогов которым зачастую нет ни в государственном, ни в муниципальном, ни в частном секторах. Кроме того, некоммерческий сектор – это эффективный поставщик социально значимых услуг, отличающийся не только способностью оперативно реагировать на потребности населения, новые социальные вызовы и проблемы, но и низкими административными издержками.

В статье анализируется влияние негосударственных некоммерческих организации на развитие гражданского общества. А также показаны и интерпретировали функции некоммерческих организации, их роль в формировании гражданского общества. В статье приводится статистика третьего сектора разных стран, а именно, количество организации, финансирование, показатели и др.

Keywords: third sector, non-governmental non-profit sector, non-governmental organizations, civil society.

Ключевые слова: третий сектор, негосударственный некоммерческий сектор, неправительственные организации, гражданское общество.

Постановка проблемы. В гражданском обществе приоритетом является изучение интересов каждого человека в социальных и политических процессах и обеспечение их отражения в государственных реформах. В таком обществе истинные интересы осуществляются на основе соответствия целей, стремлений личности и социально-политических институтов, а также их совместной деятельности.

Известно, что развитие демократических процессов является сложным, его основа связана с деятельностью институтов гражданского общества. Если даже, негосударственные, некоммерческие и

общественные организации появились в результате инициативы и объединения граждан, то все равно они не смогут управлять функциями которые будут предоставляться властями на короткий период времени. Поскольку ННО пока не имеют опыта управления, они не могут иметь достаточный уровень доверия, для того, чтобы действовать независимо от правительства.

По мнению Т. Пейна, известного своеобразной концепцией, сокращение государственной власти до минимального уровня создает возможность для формирования национальных независимых ассоциаций, взаимодействующих с гражданским

обществом. «Национальные ассоциации, действующие в соответствии с принципами (правилами и законами) общества» [1, с.65-66], реализуют общественные услуги в случае ограничения возможностей гражданского общества.

В конце XX-го и в начале XXI-го веков понятие гражданское общество было наиболее широко используемым обществом в области социально-политических и правовых наук. Также, негосударственные некоммерческие организации часто тоже объясняются понятием гражданского общества. Данный термин «Civil society» в основном относится к древности. Идея гражданского общества возникла первоначально как философская концепция. В гражданском обществе наиболее важное понятие свободы участвует как существование человека но ответственность личности осуществляется путем сотрудничества. Поэтому связывать негосударственные, некоммерческие и общественные объединения с гражданским обществом не совсем правильно. **Анализ последних исследований и публикаций.** Изучая современное общество социолог Е. Зарубедал, отметил: «В настоящее время появилась потребность формирования институционального устройства "Третья опора (стойка)", которая в свою очередь будет связывать государство и рыночное устройство в качестве альтернативы и отражать гуманитарные изменения в жизни людей» [2, с 65].

Третий сектор или понятие и идея «негосударственная некоммерческая организация» стала широко использоваться в научном контексте и прививаться в общественное сознание в развитых западных государствах в 1990 годы. Исходя из научных исследований Ван Тила (Van Til) сам термин был использован в книге Теодора Левитта (Theodore Levitt) "Третий сектор: новая тактика общественного взаимодействия", опубликованный в 1973 году.

В частности, в Соединенных Штатах начальный этап развития этих организаций, главным образом, характеризуется с развитием организаций защиты прав человека. В 1990 годы XX века в научно-политических и правовых науках Америки стали особенно фокусировать внимание на негосударственных структурах, считаемые как прочные, сильные институты гражданского общества.

Эти институты служат интересам нации и различных социальных групп, обитающих в определенном государстве и обществе, а их количество, качество, активность, инициативность служат для выражения уровня развития этого государства и общества. Если взглянуть на историю развитых стран, можно наблюдать что большинство из них при реализации вышеуказанных задач осуществляли совместную деятельность с общественными объединениями государства, социальными движениями и организациями, ассоциациями или фондами

благотворительности (ННО). Основу этого сотрудничества непосредственно составляют такие важные задачи, как обеспечение адаптивности граждан к государственным и общественным критериям, повышение их правовой культуры и политического сознания, обеспечение социального сотрудничества государства и общества. Исходя из анализа, можно утверждать, что в средневековье в Европейских странах действовали материально-духовно поддерживающие благотворительные объединения торговцев, профессиональные организации, комитеты взаимопомощи, религиозные и политические объединения, которые имели общественный статус и были защищены законодательством. В частности, в Англии в начале XVII века был принят Закон «О благотворительности» («Статус благотворительного использования», 1601). В то же время королева Англии Елизавета также подписала Закон «О бедных» («Елизаветинский бедный закон 1601 года») [3, с.365-367], что послужило толчком для развития благотворительности в Соединенных Штатах. По сей день благотворительные организации США, питаясь этим законом, пользуются принципом освобождения от налогообложения, который отражен в законе. При формировании демократических порядков США наблюдается активность ННО. Б. Франклин, живший в XVIII веке, в своих «Воспоминаниях», подчеркивает роль различных социальных, правовых и общественных организаций, которые помогали встать на ноги США, после его основания (1789). Интересно отметить, что в 1970 году число ННО с капиталом более 10 миллионов долларов в США составило 1449 человек. Из западноевропейских стран Великобритания играет ведущую роль в поддержке ННО. Особенно здесь важное значение имеют общественные объединения, которые имеют наравне с государственными организациями одинаковые социально-экономические, правовые возможности и служат обеспечению защиты интересов Англии и его развития. Если первоначально такие организации были созданы в 1865 году, то сегодня их число превышает 500000. А в Германии, в 1889 году, со стороны Э. Аббе был создан Фонд "Карла Цейса" (ННО). Эти фонды до сих пор известны под названием «Лаборатория промышленных и образовательных идей», они обеспечили Германии ведущее место в Европе по промышленной продукции. В 1900 году в Германии число таких ННО достигло 367.

В начале XX-го века общественные организации осуществляли свою деятельность параллельно с государством. В 30-е годы XX-го века сыграла важную роль английская модель социального сектора, "слайд-лестница" в пополнении некоммерческих государственных услуг. Этот сектор создает эффективную систему социального соглашения и сотрудничества с государственным и деловым сектором под идеей общего благосостояния общества. Это указывает на

то, что в процессе принятия государственных решений была создана система участия общественности. В 2003-2004 годы в Великобритании число людей, занятых в третьем секторе составляло 608000 тысяча человек, а годовой доход некоммерческого сектора составлял 26,3 млрд. фунтов стерлингов, при этом доходы государственного сектора составляли 38%, третьего сектора (социального) - 35%, а частного сектора - 1%. Только доходы благотворительной организации составляют 19 миллиардов фунтов стерлингов в год, что делает ее основной вспомогательной силой в осуществлении политики направленной на социальную защиту государства. Что касается Российской Федерации, то сейчас зарегистрировано более 600 000 различных ННО, прежде всего, как «правая рука» государства в обеспечении социальной защиты.

Поскольку негосударственные некоммерческие организации (ННО), само название говорит об этом, не направлены на получение финансовой прибыли, они являются вспомогательными организациями в управлении гражданским обществом государства. В гражданском обществе любая сильная и развитая страна свои прогрессивные возможности непосредственно связывает с уровнем эффективной деятельности ННО.

Изложение основного материала. Джоанна Регульска, исследователь по социальным вопросам переходного периода, отдельно подчеркивает роль и поддержку негосударственных некоммерческих организаций в демократических реформах Польши, которая находится в Восточной Европе и в странах Центральной Европы. Мартинес Косио, изучая опыт США и Латинской Америки, в своих исследованиях обратив внимание на активное влияние, последнее тысячелетие негосударственных секторов, утверждал, что в ближайшем будущем повысится доверие граждан к негосударственным организациям, чем политическим партиям [4 с.124-126].

Исследуя такие идеи, как демократия и гражданское общество, Алексис де Токвиль продвигает концепцию "трех областей" или "трех секторов" общества. Изучая возникновение восточек демократии в США, он поделил общество на следующие составные части: 1. Государство («первый сектор»); 2. Сфера экономической деятельности и частных интересов (экономический или «второй сектор»); [5, с.378] 3. Различные партии и социально-политические объединения, а также, свободно действующий неэкономический сектор, который включает в себя научные, профессиональные и религиозные "гражданские объединения" (или «третий сектор»). Данная концепция Токвиля была принята за основу в исследовании теории третьего сектора и послужила основой для будущего прогресса.

В странах, где основываются на демократические принципы и различные формы

собственности в своем развитии юридические лица делятся на три сектора.

Первый сектор объединяет государственные и муниципальные организации, то есть структуры, которые считаются собственностью государственных и местных органов власти.

Второй сектор частные коммерческие организации, то есть, воплощает коммерческие организации, которые являются основой прибыльной деятельности и чья собственность не включена в собственность государственных и местных органов власти.

Третий сектор - это комплекс неправительственных некоммерческих организаций, которые выражают независимые от государственных органов структуры, не преследующие цель получения дохода (прибыли) от определенных услуг, и не распределяют эти средства среди своих членов (участников).

Следует отметить, что термин «Третий сектор» до сих пор не имеет общепринятого, единого определения. Поэтому в мировой литературе данное понятие трактуется по разному. По мнению некоторых исследователей, Третий сектор объединяет в своей структуре политические партии, профсоюзы, религиозные организации и многие другие некоммерческие организации. Они считают, что некоммерческие организации - это объединение, которое не имеет статуса государственного органа, и различные формы союза людей не распределяющие между собой прибыль. А другие исследователи объясняют, что этот сектор представляет собой более узкий круг, то есть неполитические и неправительственные, нерелигиозные организации, которые занимаются социальной работой, защищая интересы общества, групп и своих членов.

Акцент на неэкономических аспектах деятельности при описании неправительственных некоммерческих организаций, даёт возможность различать их от государственного и экономического сектора. А благотворительный и добровольный характер этих организаций отличает его от государственных структур, имеющих определенные границы и обязательные требования.

Некоторые специалисты сосредоточены на следующих приоритетных особенностях негосударственного сектора: 1) Эти структуры действуют на основе принципов демократии в социально-политической, этнической и религиозной сферах. 2) Они не могут функционировать как механизм влияния на власть или политику в целом. 3) Неправительственные некоммерческие организации не ставят своей целью добиваться богатства.

Л. Якобсон имеет своеобразный подход к третьему сектору. По его мнению, третий сектор представляет собой совокупность ячеек регулярного и более или менее организованного сотрудничества людей. В поле зрения попадают ячейки, отвечающие следующим признакам:

- сотрудничеству в рамках ячейки присущ относительно определенный состав участников и относительно определенные и стабильные цели; как правило, цели имеют альтруистический характер либо относятся к творческой самореализации участников или к коллективному обустройству их частной жизни;

- в любом случае цели непосредственно не связаны ни с получением прибыли, ни с овладением либо применением политической власти; соответственно, ячейка непосредственно не принадлежит к сферам бизнеса или государства;

- ячейка возникает, функционирует и исчезает на основе добровольной и сознательной самоорганизации; ее входы и выходы открыты; членство не предопределяется происхождением (поэтому, в частности, к третьему сектору не относятся семьи, кланы и т.п.).

Особенности негосударственных структур, также исследовал американский ученый Лестер Саламон (Lester M. Salamon). Ученый указал следующие особенности третьего сектора, обеспечивающие статус неправительственной и некоммерческой организации:

- Официальность (законность). - организация получает статус юридического лица посредством официальной государственной регистрации, при наличии статуса неправительственного некоммерческого на основе территориального законодательства и собственного Устава.

- Свобода деятельности (действий) - обеспечивает функционирование негосударственных структур независимо от государства, условия, для того чтобы они не попадали под контроль и давление со стороны управленческого аппарата, правительства и должностных лиц.

- Не нацеливаться (ориентироваться) на доход (прибыль) - доход организации не должен распределяться между его членами, наоборот, расходуются на будущую социально-полезную программу организации, или на реализацию ее определенной миссии.

- Независимость - организация самостоятельно разрабатывает собственную структуру, процессы управления и внутренний порядок и правила, а также берет под свой контроль средства (инструменты) управления.

- Добровольность - по мере возможности привлечение волонтеров к деятельности организации, и увеличение их численности.

- Социальная важность деятельности - неправительственные некоммерческие организации должны служить интересам общества и разработке важных ценностей общественности.

В законодательстве некоторых стран не существует специального юридического понятие "неправительственные некоммерческие организации". Такое положение свойственно таким странам как, США, Великобритания, где действует прецедентное право. В настоящее время во многих странах, где действует континентальное право

неправительственные некоммерческие организации тоже не имеют общего юридического определения (например, в Швеции) [6, с.156]. Вместо этого эти организации характеризуются такими понятиями, как «некоммерческие организации», «фонды», «организации добровольцев», «благотворительные организации», которые определяются специальными законами, исходят из внутренних документов (или устава) или практики.

В английской терминологии по именованию неправительственных некоммерческих организаций применяют ряд понятий. Среди них можно выделить следующие термины, которые имеют общую характеристику:

- Некоммерческая организация (NFPO) - некоммерческие организации, не ориентированные на доход. Этот термин был принят по отношению некоторых Европейских стран и в основном структур неэкономического характера США;

- Неправительственная организация (НПО) - неправительственные организации. Данный термин чаще всего используется в документах международных организаций как обобщенное понятие для различных стран.

- Благотворительность - благотворительные организации. Характерно для британских структур, имеет более широкое значение по отношению к понятию "пожертвования", которая полностью охватывает круг социально значимых неправительственных некоммерческих организаций;

- Частная добровольная организация (ПВО) - добровольные частные организации;

- Организация гражданского общества (ОГО) - организации гражданского общества.

Хотя названия некоммерческих организаций в каждой стране, исходя из организационной и социально-экономической точек зрения разные, существуют следующие их общие признаки:

- имеет прочную институциональную структуру;

- отделен от государства;

- хотя по закону ориентируется на получение дохода (прибыли), полученный доход (прибыль) между участниками (организаторы, руководители, члены) не распределяется;

- самоуправление;

- добровольность организации со стороны физических и юридических лиц;

- волонтерство (закон не требует обязательного членства и участия, их деятельность зависит от определенных видов услуг, таких как добровольные пожертвования).

Следует отметить, что именно эти признаки и особенности являются базовыми опорами характеристики организаций третьего сектора.

В международных документах по отношению к международным неправительственным структурам различных стран используется аналогия "Международные неправительственные организации" (МНПО) [International Non-

governmental organization (INGO)]. В частности, по Уставу ООН такого рода национальные и международные организации входят в состав неправительственных организаций.

В соответствии со статьей 71 Устава ООН и Резолюцией Экономического и Социального Совета (ЭКОСОС) под номером № 1296/ XIVIV 1968 года, неправительственная организация является структурой, которая не была организована по соглашению государственных и межправительственных органов, но имеет систему представительства, контроля и отчетности перед своими членами.

В середине 1990-х годов термин «третий сектор», задачи, касающиеся данного сектора были неизвестны в кругу активистов, и даже ученых общества независимых государств, вышедших из состава бывшего СССР, не было каких-либо рукописей по этому вопросу. Смысл понятия «третий сектор» было не точным, и многие люди впервые слышали это слово. Его часто путали с такими выражениями, как «третья сила», «группа интересов», «третий путь», «третий мир» и, наконец, «секретность третьего этапа экономики-тайна». К концу XX-века во многих научных публикациях появились записи о "группах интересов" или простых социально заинтересованных организациях защищающих права человека, о неправительственных некоммерческих организациях созданных по инициативе граждан. Начали развиваться многие организации входящие в эту структуру. Фактически, под данным сектором понимается неправительственная некоммерческая организация. В рамках научных дискуссий существовало мнение, споры: это "третий сектор" или "четвертый", а может быть "пятый сектор"?

В странах СНГ начиная с 2000-х годов, можно сказать, начался этап формирования и развития теоретической концепции «третьего сектора».

В частности, 31 августа 1991 года Республика Узбекистан провозгласила себя независимым государством и в качестве своей стратегической цели определила построение демократического общества. Стал продвигать такие новые идеи, как - «В новом контексте важнейшей задачей государственных, правительственных и руководящих органов является поиск новых форм работы, сотрудничества с политическими партиями, неправительственными социальными структурами и возникающими различными новыми институтами гражданского общества». Если в 1991 году в Республике Узбекистан было зарегистрировано 95 ННО, то к 2000 году их число достигло 2585. В 2013 году он количество ННО превысило 6000. В 2019 году их число превысило 9250.

"Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране", которая была принята по инициативе первого Президента Республики Узбекистан в ноябре 2010 года стала

отправной точкой для нового этапа в развитии и поддержке многосторонних ННО. Первый президент И.А. Каримов, указывая на свою четкую позицию, отметил: «Невозможно представить себе открытое и сильное гражданское общество, на сегодняшний день, без развитых систем независимых и стабильных неправительственных некоммерческих организаций, без свободных средств массовой информации и других гражданских сообществ, которые представляют интересы различных социальных групп и слоев населения». Кроме того, принятие Указа Президента Республики Узбекистан "О дополнительных мерах по содействию развитию институтов гражданского общества" от 12 декабря 2013 года сыграло решающую роль в разработке законодательства в этой области [7].

Выводы. Если посмотреть объективным взглядом на позитивные изменения в законодательстве в области регулирования деятельности ННО, то можно утверждать, что все они направлены на:

Во-первых, усиление роли и влияния институтов гражданского общества в принятии важных общественных решений;

Во-вторых, защиту прав и законных интересов граждан, повышение их благосостояния, и ускорение социально-экономического, социально-политического развития страны;

В-третьих, реализацию комплексных мер, направленных на повышение общественно-политической активности ННО, институциональное развитие ННО и других гражданских институтов, обеспечение их экономической стабильности.

Значимость институтов гражданского общества и других некоммерческих организаций в новых условиях из года в год растет, в первую очередь, обеспечивается надежная связь и взаимоотношения между государством и народом.

Список литературы

1. Гаджиев К.С. Политические науки: Учебная пособия.- 2-е изд. – М.: Международное отношение, 1995. – С.65-66.
2. Пригожий А.Н. Современная социология организаций. – М.: Интерпраксис, 1995. – С.65.
3. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпох формирования. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С.365-367.
4. Якимец В. Некоммерческие организации США: некоторые аспекты современной деятельности. / О взаимодействии организаций третьего сектора с государственными органами в сфере социальной политики.–М.: Благотворительный гуманитарный фонд имени П.А. Флоренского, 1999. – С.124-126.
5. Токвиль Алексис де. О роли объединений в общественной жизни американцев. // Демократия в Америке: Пер. с франц. / Под.ред. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – С. 378.

6. Алексеева О. Третий сектор или благотворительность для «чайников». – М.: ВВС-МРМ, 1997. – С. 156.

7. Комментарий к Закону Республики Узбекистан «О негосударственных некоммерческих организациях» / Отв. ред. А.Х.Саидов. – Т.: Адолат, 2001.

Павленко Катерина Миколаївна
аспірантка кафедри теорії та методики пізнання
факультету історії і філософії
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.
бул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна. (048) - 726-35-13

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ ЛЮДИНИ В ОНТОГЕНЕЗИ

Pavlenko Kateryna
Postgraduate student of the department of theory and methods of knowledge
Faculty of History and Philosophy
Odessa National University. II Mechnikov.
st. Dvoryanska, 2, Odessa, 65026, Ukraine. (048) 726-35-13

SOCIO-CULTURAL ASPECT OF THE PROCESS OF FORMATION OF HIGHER MENTAL FUNCTIONS OF A PERSON IN ONTOGENESIS

Анотація. Стаття присвячена філософському осмисленню доробку психології, психотерапії, антропології, етнографії та філософських дисциплін, а також осмисленню їхньої теоретичної взаємодії. В статті розглядається філософсько-антропологічний рівень

Потенціал філософсько-антропологічного знання використовується включно і в інтересах кожної людини з метою повноцінного розвитку особистості.

Викладено, що розвиток вищих психічних функцій лежить поза сферою дії біологічних законів і включено в інший - соціально-історичний - ряд змін. А отже, ключем до розуміння закономірностей генезису і функціонування, психічної системи окремої людини є соціальна історія людства та культурна спадщина суспільства.

Abstract. The research paper deals with philosophical understanding of the achievements of psychology, psychotherapy, anthropology, ethnography and philosophical subjects, as well as understanding of their theoretical interaction.

The potential of philosophical and anthropological knowledge is used, among other things, in the interests of each person for the purpose of full development of personality.

It is stated that the development of higher mental functions lies outside the sphere of biological laws and is included in another - socio-historical - series of changes. Therefore, the key to understanding the patterns of genesis and functioning, the mental system of the individual is the social history of mankind and the cultural heritage of society.

Ключові слова: філософія, психологія, розвиток, психіка, антропологія, соціум, суспільство.

Keywords: philosophy, psychology, development, psyche, anthropology, society.

Постановка проблеми. Питання визначення природи вищих психічних функцій та специфічно людської поведінки тривалий час було центральним для психології. Від відповіді на нього залежала не лише наукова репутація науки, а й її практична ефективність. На початку ХХ ст. домінували два підходи «об'єктивний» (до якої відносили рефлексологію та біхевіоризм) і «суб'єктивний» (що включав у себе інтроспекціонізм, розуміючи психологію, феноменологію), котрі, незважаючи на їх протилежність, не залишали надії на вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На наш погляд, найбільш досліджена ця проблема походження вищих психічних функцій розглядається в працях Виготського. Філософська рефлексія цієї проблеми неможлива без

використання суто психологічного доробку, а оскільки праць багато, то з врахуванням обмежень однієї статті звернемося до найвідомішого на вітчизняних теренах психолога Л.С. Виготського. В даному питанні він займає особливу позицію. «При всій глибокій принциповій відмінності старої і нової психології, - писав Л. С. Виготський в «Історії вищих психічних функцій», - ...обидва напрямки ріднить один формальний методологічний момент». Цей момент, на його думку, полягає в їх аналітичній установці та в ототожненні завдань наукового дослідження з розкладанням на первинні елементи і зведення вищих форм і утворень до нижчих [1]. Справа, таким чином, не стільки в тому, що береться як першоелемент свідомості - реакція на стимул або акт переживання, а в тому, що ці елементи розглядаються абстрактно, як абсолютний початок психічного. Однак і окремі

психічні здібності людини, і їх сукупність являють собою не конгломерати тих чи інших елементів, але набагато більш складно влаштовані цілісності.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження соціокультурного аспекту процесу формування вищих психічних функцій людини в онтогенезі.

Виклад основного матеріалу. Саме по собі відкриття системності психічних функцій психології, звісно, не належало Виготському. Під тиском логіки дослідження на початку ХХ ст. відразу кілька вчених, які стали згодом батьками провідних психологічних напрямів, виступили з критикою атомістичної установки психології. Так, в своїй останній статті «Теорія рефлекторної дуги в психології» (1896) Д. Дьюї спростував загальне для Ст. Вундта, Е. Титченера і їх послідовників уявлення про те, що будь-який психічний процес складається з (суми, послідовності) елементарних відчуттів або реакцій. Спираючись на еволюційну теорію, Дьюї оголосив свідомість і поведінку функціями, за допомогою яких організм пристосовується до середовища, і тим поклав початок функціоналізму [6]. У 10 – 20-ті рр. М. Вертгаймер, К. Коффка і Ст. Келлер, розвиваючи ідеї феноменологічної психології, шляхом проведення дослідів підтвердили теоретично обґрунтовану ще Кантом ідею про неможливість зведення сприйняття до суми різних відчуттів. Сприйняття організується цілісною формою, гештальтом, який передусє окремим елементам психічного, причому не тільки у людини, але і у вищих приматів. Трохи пізніше К. Левін ввів поняття психологічного поля, або системи різних соціальних впливів (валентностей), якими визначається поведінка особистості в кожен даний момент.

Виготський був чудово знайомий з цими та іншими новітніми дослідженнями, високо оцінював їх експериментальні результати, однак теоретично вони його задовольнити не могли. Справді, і функціоналізм, і гештальтизм виявили, що свідомість і поведінка людини являють собою певну систему, наочно і переконливо продемонстрували це емпірично, зафіксували своє відкриття в термінах «материнських» дисциплін (біології, феноменології, фізики). Але поняття «системи і функцій» тим і відрізняється від «арифметичної суми і механічного ланцюга реакцій», що «припускає відому закономірність в побудові системи, своєрідну роль системи як такої, нарешті, історію її розвитку та освіти» [3]. Функціоналізм і гештальт психологія залишали ці ключові проблеми без уваги. Причину їх теоретичної вузькості Виготський бачив у тому, що так само, як «стара» психологія, вони, по-перше, обмежувалися дослідженням індивідуальної психології, ігноруючи соціальну природу цього процесу», і, по-друге, розглядали зв'язок діяльності і свідомості в якості постійного і незмінного [3, с. 28]. Метафізичність обох підходів закривала їм

саму можливість з'ясування природи вищих психічних функцій.

Початкова методологічна особливість Л. С. Виготського полягала в ґрунтовному знанні німецької філософії та робота у контексті раннього радянського періоду, коли формувався специфічний радянсько-марксистський підхід. Для нього була очевидна безплідність спроб знайти закон взаємозв'язку психічних функцій людини всередині її свідомості або тіла. Цей закон слід шукати в той спосіб існування, який був вироблений людством протягом історії. Важко припустити, писав він, що якісно своєрідна форма взаємодії людини з природою, що виключає саму можливість простого перенесення законів тваринного життя в науку про людське суспільство, могла б існувати без нових форм поведінки, «цього основного механізму врівноваження організму з середовищем». «Нова форма співвідношення з середовищем, що виникла при наявності певних біологічних передумов, але сама переростає за межі біології, не могла не викликати до життя принципово іншої, якісно відмінної, інакше організованої системи поведінки» [3].

Об'єктивна складність психологічного дослідження поведінки людини полягає в тому, що емпірично даному розвитку індивіда (онтогенезі) дозрівання «біологічних передумов» і становлення соціально обумовлених здібностей злиті в єдиний процес. Тому спостерігачеві здається, що елементарні функції, такі як відчуття, сприйняття, пам'ять, природним чином переростають у вищі - понятійне мислення, довільне запам'ятовування і т. п., що з якісного боку вони однорідні [5]. Однак у філогенезі відмінність між ними відкривається очевидним і безперечним чином: історія, антропологія, філософія надають безліч свідчень не тільки різноманіття, але й розвитку мислення, почуттів, поведінки у біологічно незмінної людини. «Ми знаємо, що кожен вид тварин має властивий йому тип поведінки, що відповідає його органічній структурі і функціям, - пише в зв'язку з цим Виготський. - Ми знаємо, далі, що кожен рішучий крок у біологічному розвитку поведінки збігається зі змінами в структурі й функції нервової системи. Але примітивна людина не виявляє ніяких суттєвих відмінностей у біологічному типі, відмінностей, за рахунок яких можна було б віднести всі величезні відмінності в поведінці» (там же, с. 27). Ця обставина сама по собі доводить той факт, що розвиток вищих психічних функцій лежить поза сферою дії біологічних законів і включено в інший - соціально-історичний - ряд змін. А отже, ключем до розуміння закономірностей генезису і функціонування, психічної системи окремої людини є соціальна історія людства (а не навпаки). Дотримуючись цієї методологічної установки, Виготський виділив в онтогенезі дві взаємопов'язані, але все ж якісно різні лінії - біологічну і культурну. Біологічний розвиток людини в «чистому вигляді» принципово подібний розвитку тварин, відрізняється від нього лише

кількісними показниками, і завдяки цьому був (і залишається) найбільш вивченою психологією областю людської поведінки. Воно включає в себе інстинктивну, умовно-рефлекторну і маніпулятивну ступені. Остання привернула до себе особливу увагу психологів у зв'язку з публікацією на початку 20-х роках ХХ ст. досліджень Вольфганга Келера. Спираючись на великий і детально описаний експериментальний матеріал, зібраний під час семирічного перебування на о. Тенеріфе (Канарський архіпелаг), Келер довів наявність у шимпанзе досить високо розвиненого інтелекту, що дозволяє використовувати знаряддя для досягнення мети, сприймати цілісність ситуації і т. п. Його книга «Інтелект людиноподібних мавп» з новою гостротою поставила питання про співвідношення мислення і мови. З експериментів Келера виходило, що доцільна діяльність вищих приматів здійснюється без участі знаків, отже, мислення можливе і без мови. Цей висновок ставив під сумнів не тільки концепцію І. Павлова першої та другої сигнальних систем, але саму специфікацію людини як *Homo Sapiens* [7]. Поділ двох ліній розвитку людини дозволив знайти рішення цієї проблеми.

Так звані нижчі психічні функції, являють собою результат еволюційного розвитку нервової системи і разом з тим (всього лише) передумову власне людського способу життєдіяльності. Ці функції не виходять за межі біологічного (першосигнального) механізму регуляції поведінки і тому, хоча і забезпечують гнучкість реакцій на зовнішні і внутрішні стимули, залишаються натуральними, природними, первинними. До 9-місячного віку поведінковий репертуар дитини цілком обмежений структурою його органів і являє собою комплекс безумовних і умовних рефлексів. Пізніше дитина досягає рівня оволодіння маніпуляціями з предметами на рівні людиноподібних мавп та перевершує його. 9-11-місячна дитина, крім вроджених реакцій і умовних рефлексів, має досить розвинений інтелект, що дозволяє їй легко пристосовуватися до нової ситуації. На відміну від шимпанзе, вона здатна не тільки використовувати який-небудь випадковий предмет як знаряддя для того щоб підсунути інший предмет, тобто вловити зв'язок між предметами, але і створити новий зв'язок. «Німці називають це "Werkzeugdenken", - зауважує Виготський, - в тому сенсі, що мислення з'являється в процесі використання найпростіших знарядь» [3].

«Werkzeugdenken» фізіологічно можливий завдяки образному, ейдетичному поданню, як межа біологічної регуляції поведінки. У подальшому розвитку дитини відбувається справжній переворот, суть якого полягає у вторгненні в його поведінкові механізми знака (а не умовного подразника). З цього, власне, і починається становлення її вищих психічних функцій, або її культурний розвиток. Знак, що представляє собою, як показав Виготський, штучний стимул, який або додається до природного, або заміщає його,

змінюючи реакцію і відкриваючи індивіду нові, незмірно більш широкі психологічні можливості. Класичний приклад поведінкових змін в результаті знакового опосередкування - людина в бурідановій ситуації, де треба зробити вибір між двома, приблизно однаково атрактивними подразниками. Тварина відповідає на два однакових по силі протилежних подразника зривом, впадає в невроз [4]. Людина, що знаходиться навіть на нижчому щаблі культурного розвитку, реагує принципово інакше - кидає жереб і з його допомогою робить вибір. При цьому до одного із стимулів додається інший - штучний, який і обумовлює реакцію. Реакція, таким чином, викликається стимулом, який не становив частину ситуації, а був введений в неї людиною. Обставини були змінені, «і притому тією ж людиною, яка як буріданов віслук, була примусово... приречена на бездіяльність або зрив». В активному втручанні людини в ситуацію за допомогою введення нових стимулів, її діяльності, спрямованої на оволодіння власною поведінкою «полягає новий принцип, нове своєрідне ставлення між поведінкою і стимуляцією», підкреслює Виготський [4].

Нічого не змінюючи в самому об'єкті, знак «дає інший напрямок, або перебудовує психічну операцію» [4], перетворює спосіб діяльності. Експериментальним шляхом Виготський і його співробітники простежили характер трансформацій, що відбуваються в розвитку окремих психічних функцій - мови, арифметичного рахунку, мислення, уваги, пам'яті та ін. у міру освоєння дитиною знаків, або штучних знарядь. Кожен раз зміна полягає в тому, що знак впроваджується в природну цілісність ситуації, що служила, зокрема, предметом дослідження гештальтпсихологів, руйнує її і потім знову відтворює, але понятійним шляхом, на основі пізнання її закономірності. При цьому застосовуюча знак людина (дитина), що застосовує знак, може і не знати цієї закономірності. Коли дорослий показує вказівним пальцем на будь-який предмет, з синкретичної цілісності ситуації тут же виділяється один об'єкт або ознака, який приковує до себе увагу дитини. «... Тоді вся ситуація набуває нового вигляду. Окремий предмет, виділений з цілої скелі вражень, подразнення, зосереджується на домінанту і, таким чином, дитина вперше переходить до розчленування вражень на окремі частини. ... У цьому акті дитина від ейдетично, синкретичного, наочного образу, від певної ситуації переходить до знаходження поняття» [там же].

Культурний стрибок у розвитку дитини обумовлений введенням в її життєдіяльність ідеального плану. Вторгаючись в натуральну поведінку, знак направляє її по обхідному шляху, повідомляючи їй - причому імперативно, незалежно від волі і свідомості індивіда - доцільний і осмислений характер. Подив перед силою і об'єктивністю знака породив, як ми пам'ятаємо, структуралізм: «Ми намагаємося показати не те, як

люди мислять в міфах, а те, як міфи мислять в людях без їх відома» [8]. На відміну від Леві-Строса, Виготський прагнув показати джерело психологічної сили знака і позбавити його містичного ореолу інтелектуального фетиша.

Суть принципу сигніфікації полягає в тому, що «людина ззовні створює зв'язки в мозку, керує мозком і через нього - власним тілом» [9]. Знак - це особливе знаряддя, за допомогою якого штучно регулюється поведінка. Проте спочатку - і онтогенез тут абсолютно подібний філогенезу - це знаряддя застосовується у відносинах між людьми, тобто для впливу на поведінку іншої людини, і лише потім індивідуалізується. Система спільного виробництва людьми умов свого життя породила, з одного боку, необхідність підпорядкувати поведінку індивіда суспільним вимогам, а з іншого - «складні сигналізаційні системи засоби зв'язку, що направляють і регулюють утворення умовних зв'язків в мозку окремої людини» [9]. Інакше кажучи, генетично первинними по відношенню до знаків є форми взаємодії людей, що склалися в ході їх спільного перетворення дійсності. Цей колективний досвід, згорнутий у слові, логічній структурі, а то й просто вказівному жесті, і надає штучним стимулам силу, владно направляючи діяльність індивіда шляхом, закладеним попередніми поколіннями. «Всякий знак, якщо взяти його реальне походження, - пише Виготський, - є засіб зв'язку ...відомих психічних функцій соціального характеру. Перенесений на себе, він є тим же засобом з'єднання функцій в самому собі..., без цього знака мозок і початкові зв'язки не можуть стати в ті складні відносини, в які вони стають завдяки мові» [4]. «Сам по собі, у відриві від відносин між людьми, знак мертвий, і не здатний не тільки зробити чудо культурного обігу, але і виконати функцію номінації».

З урахуванням вищесказаного культурний розвиток можна визначити як освоєння індивідом за допомогою психологічних знарядь (знаків) загальних форм діяльності, в результаті якого вони перетворюються в засоби саморегуляції його поведінки (інтериоризуються). Вивчаючи становлення вищих функцій у дітей, Л. С. Виготський виділив три ступені цього процесу: магічну, на якій між штучними стимулами і метою діяльності встановлюється зовнішній зв'язок, відношення між речами приймаються за відносини між думками, і навпаки; стадію вживання зовнішніх знаків, на якій, користуючись зовнішнім зв'язком, дитина переходить до створення нового зв'язку; так зване, зрощення, в результаті якого зовнішня операція стає внутрішньою. Всім їм передують природний щабель, заснований на синкретичному мисленні. Наприклад, в арифметичному розвитку дитини вони проявляються наступним чином. На натуральній стадії дитина на око порівнює різні кількості. Після рішення найпростіших завдань вона переходить до стадії вживання знаків без усвідомлення способу їх дії. «Якщо запитати таку дитину: "Скільки у тебе

пальців на руці?", - вона перераховує порядковий ряд і каже: "П'ять". А якщо їй сказати: "Скільки у мене? Перелічи!" - дитина відповідає: "Ні, я не вмію"» (3). Потім йде стадія використання зовнішніх знаків - рахунок за допомогою пальців, паличок і т. д. Але варто заборонити дитині використовувати руки або палички, як вона виявляється не в змозі провести відповідну операцію (там же). І, нарешті, настає черга внутрішніх знаків: дитина 9-10-річного віку вже рахує не на пальцях, а в розумі. Після процесу інтериоризації вона перестає потребувати допоміжної операції. Подібним чином формуються всі вищі психічні функції - опосередковані операції йдуть в основу, і стимул безпосередньо викликає потрібний результат (там же). Так стає очевидним що, перехід дитини з однієї стадії на іншу здійснюється за участю батьків, вихователів, вчителів, однолітків, тобто соціального оточення.

Таким чином, без культурного опосередкування, що включає в себе знакові системи, ті чи інші соціокультурні практики (виховання, освіту і т.п.) і обов'язкову включеність до спільноти людей, розвиток вищих психічних функцій розглядати просто неможливо. Вони, власне, і є цілком штучний продукт суспільного виробництва людини, яке, будучи виділеною в особливу сферу відносин між людьми, отримало назву «культура».

Первісна гіпотеза Виготського полягала в тому, що в онтогенезі культурному обігу піддаються окремі психічні функції: синкретичне мислення перетворюється в понятійне, натуральна пам'ять - в логічну і т.д. Однак уже в 1930 р. він називає таке уявлення спрощеним і навіть помилковим [5]. Численні факти дитячого розвитку, патологічного розпаду психічних функцій, а також їх «загадкового» з'єднання у примітивних людей, привели його до переконання, що в процесі історичного розвитку поведінки «змінюються не стільки функції..., не так їх структура, не так система їх руху, скільки змінюються і модифікуються відносини, зв'язки функцій між собою, виникають нові угруповання, які були невідомі на попереднього ступеня» (там же). Такі відносини стійкі комплекси функцій, що представляють собою по суті справи історичні формації особистості, Виготський назвав психологічними системами. Їх суттєва особливість полягає в цілісності: саме з'єднання різних, що знаходяться на різних щаблях розвитку психічних функцій, дозволяє особистості виконувати певні поведінкові завдання.

Наприклад, у дитини 5-10 років операція мислення здійснюється головним чином за допомогою (природної, вродженої) пам'яті, мислити для неї - означає згадувати конкретні випадки або ситуації [1]. У перехідному віці відбувається перестановка функцій: завдяки розвитку понятійного мислення згадувати для підлітка - «це, перш за все, розшукувати в відомій логічній послідовності те, що потрібно» [там же].

При цьому у запам'ятовуванні мислення в процесі використання також перетворюється, зокрема, - абсолютно абстрагується від проблеми істинності. Модифікуються не окремі функції, але всі зв'язки і відносини між ними, в результаті чого формується нова психологічна система [1].

Тут є доцільним згадати спостереження Л. Леві-Брюля за процесом прийняття рішень в одного кафра. Заїжджий місіонер запропонував йому послати сина в школу. Поставлений в проблемну ситуацію, Кафр відповів: «Я про це побачу в сні». Сон виконував у нього функцію мислення. З такою роллю сновидінь ми стикаємося і в літературі стародавності, що зберегла для нас структуру цього психологічного феномена. Найбільш архаїчна форма мислення уві сні являє собою, як вважають антикознавці, сприймається як об'єктивний факт явище сновидінню посланця, яке повідомляє, як слід вчинити [10]. Саме таким чином Агамемнон приймає небезпечне рішення вести в бій «кучереглавих данайців» (Іліада, II, 5-75). Гостем його сну (oneiros'u) стає по волі Зевса «більше всіх Агамемноном шанований старець Нестор», який психологічно грає роль штучного стимулу. Чим же визначається форма і видозміни психологічних систем? Все тим же генетичним законом, згідно з яким будь-яка функція спочатку з'являється у відносинах між людьми, а вже потім як форми індивідуальної поведінки. Спочатку зв'язок функцій задається індивідові ззовні за допомогою знака - мови, культурних і до ідеологічних систем, і лише згодом, і далеко не завжди, інтеріоризується. «Природну» пам'ять 7-річної дитини навантажує розумовою функцією завдання, сформульоване словесно дорослими. Сновидіння стають знаряддям прийняття рішень під впливом колективних уявлень і т. д. Знак же, в свою чергу, виражає певний соціальну зв'язок функцій або історично вироблену форму регуляції поведінки, опосередовану взаємодією індивідів у тому чи іншому суспільстві. Специфічна функція знака полягає в перенесенні соціальних зв'язків (здібностей) у мозок індивіда, що дозволяє йому виконувати ті чи інші завдання, висунуті його соціальним оточенням. Знак є знаряддям, за допомогою якого поведінкові можливості людини пристосовуються до вимог того суспільства, в якому вона живе. Завершення процесу інтеріоризації у примітивних народів символізує обряд ініціації. У сучасному суспільстві воно позначене становленням самосвідомості, яка, як показали Виготський і Леонтьєв, є не що інше, як саморегуляція поведінки на основі розуміння зв'язків між явищами і процесами (поняттями), насамперед тих, які задавали ззовні.

На основі вищевикладеного можна зробити наступні **висновки**:

1. Вищі психічні функції, які клінічна психіатрія редукує до «спільної діяльності безлічі клітин мозку», є результатом освоєння кожною окремою людиною в «знятому» вигляді загальних,

тобто вироблених людством у ході соціального перетворення дійсності, форм діяльності. Це освоєння здійснюється за допомогою регуляції поведінки індивіда іншими людьми за допомогою штучних стимулів - знаків, культурних та ідеологічних практик і т. д. Оскільки соціокультурне опосередкування спрямовує і регулює утворення каналів зв'язку між нейронами, саме воно формує біологічний субстрат - «дивовижну доцільність» людського мозку не тільки в філо-, але і в онтогенезі. Тобто, соціальний спосіб існування зумовлює будову мозку людини, а не навпаки, як стверджує «центральна догма нейробіології».

2. Поведінка людини регулюється окремими розрізненими психічними функціями, що «відповідають» за ті чи інші види її діяльності, а системами функцій, єдність та «співробітництво» яких дозволяє їй виконувати певні поведінкові завдання. Форма та зміна «психологічних систем» людини детерміновані її соціокультурною взаємодією з іншими людьми або «зв'язком між мозком», в яку вона включена з моменту народження. Звідси впливає, зокрема, можливість заміщення, компенсації і т. п. функцій, відсутніх або недорозвинених у індивіда в силу будь-яких біологічних аномалій, формами діяльності, виробленими людством в ході історії («вищими психічними процесами»).

Список літератури

1. Виготський Л. С. О психологических системах // Виготський Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М., 1983. Т. 1. С. 109-132.
2. Виготський Л. С. Основы дефектологии // Виготський Л.С. Собр. соч. в 6 т. М., 1983. Т. 5.
3. Виготський Л. С. Психология и учение о локализации психических функций // Виготський Л. С. Собр. соч.: В 6 т. М., 1983. Т. 1. е. 168-175. [SEP]
4. Виготський Л. С. Учение об эмоциях // Виготський Л.С. Собр. соч. в 6 т. М., 1983. Т. 6. С. 91-319. [SEP]
5. Виготський Л. С. История развития высших психических функций // Виготський Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М., 1983. Т. 3.
6. Дьюї Д. Досвід і освіта / Д. Дьюї ; [пер. з англ. Марії Василечко]. – Л. : Кальварія, 2003. – 84 с.
7. В. Келлер “Интеллект людиноподібних мавп” М., 1930.
8. Леви-Строс К. Мифологии. Т. 1. Сырое и приготовленное. М.; СПб., 2000.
9. Вольфрам Э.-М. Феноменологическое исследование психотерапии: метод получения знания из опыта // Психотерапия: новая наука о человеке. М.; Екатеринбург, 1999. С. 359-378.
10. Шкурагов В. А. Психика. Культура. История : (Введ. в теорет.-методол. основы ист. психологии) / В. А. Шкурагов; Отв. ред. В. П. Кохановский; Рост. гос. ун-т. - Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1990. - 251 с.

Кемеров В.Е.

Уральский Федеральный Университет,
доктор философских наук,
профессор факультета философии,
руководитель Ведущей научной школы,
Екатеринбург.

ДВОЯЩИЙСЯ ОБРАЗ ОБЩЕСТВА

Kemerov Viacheslav E.

Ural Federal University
Ekaterinburg.
D Sc in Philosophy
professor of department of philosophy,
the Head of leading scientific school.
Ekaterinburg.

THE DUAL IMAGE OF SOCIETY

Abstract. The modern socially-humanitarian knowledge faces to a problem of a division of labour between disciplines. Different representations of a society are as a result formed. Integration between sciences is absent or becomes cleanly formal. In the article consequences of this decomposition and a way of its overcoming are considered. The main things appear ways of representation of a society and the methodological transformations necessary for productive understanding of a modern society.

Key words: models of society, methodology of social-humanitarian knowledge, reductionism & antireductionism, macro- & micro sociality, division society as the object of knowledge, methodological transformation of social-humanitarian knowledge.

There is the tradition of understanding of a society as single whole, as not which constant penetrating varying joint and individual life of people. To it there corresponds also abstract understanding of a society which accompanies different theories and methodologies scientific researches and to ordinary representations.

At the same time the practical and theoretical need of the account of all variety of the social forms, generating methodological pluralism, occurrence of different concepts and typologies which will not be coordinated with each other operates.

There is a set of concepts of social forms, types, steps. The concept of formations of K.Marks is most known. Is less known his concepts of three steps of social development in which steps of personal dependence between people are replaced, dependences social individuals regarding from things, dependences of a society on development of people.

In the second half twentieth centuries Bell's & Toffler concept has been extended. In it the scheme of three steps too is used, but they are allocated by other principles, rather than at K.Marks.

Concepts of steps, as a matter of fact, follow a linear principle of an development of societies from the lowest to the maximum, submitting to which different social systems realize the general logic of development.

The concept of local cultures or civilizations (Danilevsky, Spengler, Toynbee) uses other approaches. In it refusal of the general logic of socio-historical development actually operates. To each culture or civilization the special logic of evolution assuming the specific periods of becoming, a maturity and fading is attributed. This approach can be described as nonlinear.

In the end of the twentieth century models of a modern society as systems of various civilizations and the cultures submitting not to the general logic of construction, and to compositions of contacts, conflicts and interactions are formed [1. Adams J.& Reed I.A.] , [12. Wallerstein] . The Logic of cooperation will transform logic of distinctions.

There is a question: whether it is possible to minimize this methodological pluralism and to consider model or models in which a variety of social forms would keep within the general frameworks of understanding and research.

Further I shall try to present such simple, but the flexible scheme of consideration of a society.

The first model

These models can be treated as the variations of the systematic representations of society. In both aspects, historical and typological, they are coordinated as classical and postclassical ones. In the practical aspect they can be treated as different models of using and developing human resources.

According to the first model society exists as a special form independent of human individuals' being. It is reasonable to think society as a space for people; people occupy their rooms, are separated by its walls, are connected by its stability; all these rate and connect people can be represented and used so as if people don't affect their reproductions and changes. People for society structure servicing, its conservation and renovation are supposed to be used in this conception, of course. But individuals are represented in this conception not in their specific being, diversity, peculiarities, but as raw material and energy necessary for the society, overwhelming and acting behind them.

Such understanding (and application) of society's model inevitably produces the methodology of reductionism. In practice it means that the structures and institutions of society absorb life and activity of this situation produces and the certain treatments of human individuals. In words it is a question of a society and the person. In theory & practice people are not considered as the person reproducing and transforming social communications. They are present at the theory as some kind of the containers loaded by forces and skills, roles and the functions supporting and serving social structures. They operate as the elements providing a society and its institutes.

The second model

The second model represents society as the result of human individuals' interaction. Society doesn't exist separately from individuals, behind their backs and heads, it appears and is reproduced in their mutual and individual life, it is alive until people reproduce it by their interdependent being. People, of course, can be represented in the composition of superindividual subjects, subsystems, subcultures, - the main thing is that society is represented as reproducible result of people's interaction [2. Baumann] , [3. Giddens].

Here we collide with *paradox* of social processes. Its essence - that individuals can keep continual reproduction of the social life only owing to various "bodies" isolated from and the means plying separately from people on social space both social time and *connecting* thus various conditions of a human life and human experience.

Let's emphasize two circumstances. First, discrete things by means of which people support and expand social reproduction of the life, are created by people during evolution of a society. They are separated from functions, operations, the abilities conterminous with direct activity of individuals, allocated from social interactions, accumulate in itself experience of the collective and individualized activity.

Secondly, owing to things isolation and fastening of the experience, people appear capable not only to broadcast it, but also to synthesize experience of different cultures and epoch. Division of human experience, thus, it appears both a condition and result of social evolution. And this division caused joint activity of people.

There is a constant opportunity of new "assembly" of this experience in other forms of development of individuals. We shall note, that here it is a question not only of step-type behaviour of the language means transferring the information, but also on skills, abilities, forces of the people who have fixed in concreteness the social form, and so, special image prepared to "connection" of new social energy.

To told important to add, that people act as carriers of the divided public life. Autonomism of individuals, their branch from direct social dependences creates preconditions for formation of the social organizations in which people cooperate any more on the basis of rigid communications, and by virtue of their interconditionality norms, problems, needs, interests.

In romantic philosophy of XIX century such autonomism was estimated negatively, identified with

mechanical simplification of a public life, accordingly - with partial, unilateral functioning human individuals.

However autonomism at all does not resist to self-realization of the individual: it can be and frequently is the main thing condition of its self-development. An another matter, that autonomism of individuals assumes change of character of external social structures and norms adjusting them and "mechanisms".

Differently, division of the social life, having in the basis of interaction of independent individuals, requires and corresponding forms of jointness, these forms are not natural structures; their people should develop. In these situations just also it is found out, that division a public life between the isolated individuals is not only its partition, but also a condition of synthesizing of new qualities & communications.

If we aspire to interpret complexity social as *process*, as *constant becoming* of a joint life of people, we can find out, how in variations of personal activity of people there is a updating and escalating of a cumulative social life.

The image of social process not simply depends on a position of people, their points of view, sights business, etc. not in subjective orientations, speaking traditional language. Business - in value of individuals as "units" of social communications, accordingly, in opportunities of people to open (or to close) in the behaviour multidimensionality of social process. Business - in the practical ability of people "to open" polyphonic complexity of a sociality to combine and correlate a different forms of development of the society.

The Correlation of two models

The correlation of these models can be considered in various plans. By way of historical is a problem of transition from traditional to a modern society. By way of practical is a question on different ways of realization of human resources of development of a society. By way of sociological is a question on a parity of macrostructures and interactions of social individuals. By way of political is a problem of transition from totalitarian modes to modes democratic.

Within the limits of this article the problem is first of all methodological.

The Second model cannot be realized without change of traditional methods of research and the methods of action connected with them.

The Second model of a society demands revision of classical abstract definitions of life of people and interaction of these abstraction. But it is impossible without revision of classical representations about a determinism, about a parity of the general and especial, structures and process, social and individuals.

From this revision of interaction of philosophy and disciplines of social science [6. Kemerov] follows also.

Barriers

The Twentieth century has appeared the period of overcoming of the developed forms of socially-humanitarian knowledge. Transformation of classical positivism, formation of different concepts of social action, the critic of the structurally functional analysis, approach of social phenomenology and humanistic psychology, social constructivism accrues.

Originally social action was considered in a context of social system as the scheme adaptation of individuals to dominating structures. Then in the sixtieth years of the twentieth century under action of socially-economic changes the approach treating functioning of greater structures in correlation with development of persons [T. Parsons] began to be formed. In wide scales the idea of division of sociology on macrosociology and microsociology extends. The microsociology also is treated as addition of representations about a society as to the big structures. It is focused on interactions of social individuals which support and transform big structures.

In social phenomenology the sight at the social world as result of interaction of human individuals is formed.

The concept structuration of structures [4.Giddens A.] is formed. It shows, that structures generating and vary only when they are incorporated in actions of human individuals. Differently, the society exists, when it is presented in interaction of people. « Change almost always begins on borders and in intervals, but not in the center ». [5.Glenn E. N.,16].

On the foreground in representation and understanding of a society there are not spatial, but time models. As a matter of fact, we deal with a society as special hronotop. It means, that forms of time change social space, its processes, its configurations, its structures. As Z.Bauman writes: “ Time leads to devaluation of space ” [2. Bauman 2000,118].

But it is not abstract time. This is time of activity of people, time of their cooperation, time of devices which they create and use. On a proscenium there are concepts of interaction between people, concepts of practice, representation about influence of people on social institutes. [5.Glenn], [9.Simon].

The tendency is designated clearly enough. But it yet has not won.

Barriers are not overcome. Why?..

The Division of labour between the different disciplines of the social science which have generated in the end nineteenth and in the beginning of the twentieth centuries interferes not only to solve these problems, but also distinctly to put them.

It would seem, the philosophy could help with formation of a new image of a society, but it cannot make it as itself it has appeared is concluded in system of a spontaneous division of labour [6.Kemerov], [7.Kemerov].

The philosophy is compelled to change habitual representations and in private sciences, and in daily experience of people, and in. That forces philosophy to start to such nonconventional and, at first sight, ignoble activity. How the philosophy becomes the cinderella and, thus, eclipses former queen of sciences?

How the philosophy can define the present, including the modern condition?.. The first and enough the direct answer: it is compelled to approach to a situation historically. Further a question (and the

answer) become complicated. What history means? History of philosophy as history of ideas and outstanding characters? No. History - sciences?.. Partly. History of a daily life?.. Too partly. History of a society? The answer correct, but too complex.

The Problem consists in complexity of a question. We can receive answers only on borders of interactions of the philosophy, separate sciences, changes in forms of daily occurrence and shifts of public practice.

The area of *history of interaction* of philosophy and other forms of human experience is formed.

There, where interaction, there - a field of growth of new forms of activity.

Means, new function is assigned to philosophy: historical-methodological. It is possible to argue, how much it new. It is possible to argue, how much the philosophy with it consults. Important main: if the philosophy does not incur this mission, its sense becomes undistinguished or is simply lost.

So, functions of philosophy move aside the historical-methodological analysis of dynamics of human life.

The historical-methodological analysis of the situation is necessary. But it is business of special research.

Bibliography & References

1. Adams J.& Reed I.A. Culture in the transition to modernity: seven pillars of a new research agenda// Theory & Society, 2011,v.40,# 4.
2. Baumann Z. Liquid Modernity.Ch. 3. Polity Press., Cambridge, 2000.
3. Giddens A. Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. London: Macmillan,1979.
4. Giddens A. Constitution of Society. Berkley, University of California. Press, 1984 ,pp281-327.
5. Glenn E. N. 2010 Presidential Address: Constructing Citizenship: Exclusion, Subordination, and Resistance // American Sociological Review, V, 76, # 1, February 2011,p.16.
6. Kemerov V.E. Keys to the present – in Shifts of Methodology//Voprosy Filosofii, 2014, pp 3-13.(in russian).
7. Kemerov V E. Crisis, which is always with you. // Voprosy Filosofii, 2018, № 6,pp.21 30, (in russian).
8. Manzo Gianluca. Macrosociology-Microsociology, CNRS and University Paris-Sorbonne, Paris, 2015.
9. Simon B.S. History in times of Unprecedented Change. London. Bloomsberg Academic, 2019.
10. Sztompka P. Society in Action. Cambridge . Un. Chicago Press , 1991.
11. Southerton D. Analysis the temporal organization of daily life // Sociology. Oxford, 2006,v.40,pp.435 – 454
12. Wallerstein. The End of the World as We Know it: Social Science for the Twenty-first Century. Minneapolis, University of Minnesota Press. 1999.

#9 (49), 2019 część 6
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#9 (49), 2019 part 6
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>